

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM FELSEFESİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE AHLAK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

Ankara, Haziran, 2016

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM FELSEFESİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE AHLAK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

Danışman: Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM

Ankara, Haziran, 2016

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼'ne

Seval YİNİLMEZ AKAG¼ND¼Z'¼n hazırladığı "T¼rkiye'de Ahlak Eğitimi ¼zerine Felsefi Bir İnceleme" başlıklı bu çalışma, j¼rimiz tarafından Eğitimin K¼lt¼rel Temelleri Anabilim Dalı, Eğitim Felsefesi Programı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Prof. Dr. Harun TEPE

¼ye (Danışman): Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM

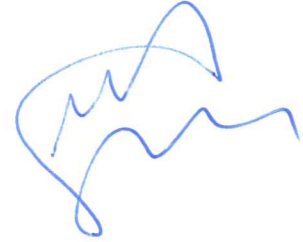
¼ye: Doç. Dr. Canan ASLAN

¼ye: Doç. Dr. Yasemin ESEN

¼ye: Doç. Dr. Mehmet Ali DOMBAYCI

ONAY

Bu tez Ankara ¼niversitesi Lisans¼st¼ Eğitim – Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki j¼ri ¼yeleri tarafından ...../...../20..... tarihinde uygun gör¼lm¼ř ve Enstit¼ Yönetim Kurulunca ...../...../20..... tarihinde kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail G¼VEN
Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼r¼

ETİK BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

ÖZET

TÜRKİYE’DE AHLAK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Akagündüz Yinilmez, Seval

Doktora Tezi, Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü, Eğitim Felsefesi Programı

Danışman: Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem

2016, xi + 185 sayfa

Bu araştırma, Türkiye’de örgün eğitim kurumlarındaki ahlak eğitimini, tarihsel bakış açısıyla incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verilerini Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar hazırlanan öğretim programları ve bu programlara göre hazırlanmış ders kitapları oluşturmaktadır. Örneklemi alınan ders kitapları, “yeni insan, yeni toplum, yeni devlet” temalarına ve kendi içinde de alt kategorilere ayrılarak, yazıldıkları dönemin siyasi, kültürel ve toplumsal yapısı da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Araştırmada, Türkiye’de ahlak eğitiminin, 1924 yılında “Malumat-Ahlakiye ve Medeniye” adlı dersle öğretim programlarında yer aldığını; 1926 İlkokul Programıyla söz konusu dersin “Yurt Bilgisi”; çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra “Yurttaşlık Bilgisi”; 1974 yılında toplanan “IX. Milli Eğitim Şurası’nda” alınan kararla “Ahlak” 1982 Anayasası’nın 24. maddesi çerçevesinde ise “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adıyla örgün eğitimi kurumlarında okutulduğunu göstermektedir. Her dönem değişen eğitim politikalarının ahlak eğitim üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarında milliyetçiliğin etkisiyle milli bir ahlaktan bahsedilirken; zaman içinde milli ahlakın yerini dinle temellendirilmiş bir ahlakın aldığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmada günümüzde DKAB dersi bünyesinde verilmesi amaçlanan ahlak eğitiminin sınırlılıklarla çevrili olduğu, bu nedenle ahlak eğitimi konusundaki tartışmaların çeşitlendirilerek bağımsız bir ahlak dersinin öğretim programlarında yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahlak, Etik, Ahlak Eğitimi, Ders Kitapları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Yurt Bilgisi.

SUMMARY

AN ANALYSIS ON MORAL EDUCATION IN TURKEY

Akagündüz Yinilmez, Seval

Doctoral Dissertation, Department of Cultural Bases of Education, Educational
Philosophy Program

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem

2016, xi + 185 pages

This research has been made in order to analyse the moral education in formal educational institutions in Turkey from a historical perspective. The curriculum and textbooks prepared for these programs from the declaration of republic to today constitute the database for this research. The sampled text books were analysed by dividing them into “ new human beings, new community and new state” themes, each of which were also divided into smaller categories, considering the political, cultural and social structures of the period they were written. In the research it has been shown that the moral education was incorporated in the educational program in 1924 with the course titled “Knowledge of Morality and Civilisation”, it was replaced with “Civics” titled course in primary school program in 1926, and then it was replaced with the “Civics” – the title was little bit different in Turkish - in primary school program again after transition to multi-party system; the “morality” titled course was incorporated into the education based on the decision taken by the “National Education Council IX” which held a meeting in 1974, and finally “ Religion and Moral Knowledge” titled course was incorporated into education in accordance with the Article 24 of 1982 Constitution. It is well-known that changing educational policies in each period have impact on moral education as well. For example, a nationalist moral education was given under the impact of nationalism just after the declaration of republic, which was replaced by religious morality later. This research has concluded that the moral education which is given today in Religion and Moral Knowledge titled course has limits; therefore, more discussions are needed so that a more independent moral education course is incorporated into the education program.

Key Words: Moral, Ethics, Moral Education, Textbook, Religious Culture and Moral Knowledge, Civics.

ÖNSÖZ

Türkiye’de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve temel kavramlarına ilişkin tanımlara yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde konuya ilişkin kavramsal çerçeveye ilgili araştırmalar sunulmuştur. Dördüncü bölümde araştırmanın amaçlarına yönelik ders kitaplarından elde edilen bulgular ve bu bulguların doküman analizi yöntemiyle yorumlanmasına yer verilirken, beşinci bölümde sonuçlar ve bulgular doğrultusunda geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Doktora çalışmam süresince görüşleriyle beni destekleyen, sayın hocam Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem’e teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam süresince yol gösterici eleştiri ve öneriler sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Harun Tepe, Doç. Dr. Yasemin Esen, Doç. Dr. Canan Aslan ve Doç. Dr. Mehmet Ali Dombaycı’ya ve araştırmanın her aşamasında bana olan inancını kaybetmeyerek destek veren değerli hocam Prof. Dr. Sedat Sever’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tüm eğitim yaşamım boyunca bana olan inancını, sabrını, desteğini ve sevgisini kaybetmeden ve bir an olsun beni yalnız bırakmayan sevgili annem Nadime Yinilmez’e tüm içtenliğimle sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Yaşamımda her daim özel bir yere sahip olan ve iyi ki tanıdım dediğim sevgili eşim Ümüt Akagündüz’e; yol gösterici, tarafsız, disiplinli ve sevgi dolu destek ve önerileri için de ayrıca teşekkür ediyorum. Son olarak da doktora tezimin yazılma aşamasında dünyaya gözlerini açan ve benimle birlikte tüm sıkıntılara katlanmak zorunda kalan güzel kızım, Duru Mavi Akagündüz’e de kucak dolusu sevgilerimi iletme istiyorum.

Seval Yinilmez Akagündüz

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iv
ETİK BİLDİRİM	iii
ÖZET.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1.Problem.....	1
1.2. Amaç.....	3
1.3. Önem	4
1.4. İlgili Araştırmalar	5
1.5. Sınırlılıklar.....	7
BÖLÜM II.....	8
YÖNTEM.....	8
2.1. Araştırmanın Modeli.....	8
2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	9
2.3. Verilerin Toplanması	15
2.4. Verilerin Analizi	15
BÖLÜM III.....	17
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	17
3.1. Eğitim	17
3.2. Ahlak-Etik İlişkisi	20
3.3. Ahlak-Değer İlişkisi.....	23
3.4. Ahlak-Din İlişkisi.....	26
3.5. Ahlak Eğitimi.....	28
3.6. Öğretim Programları ve Eğitim Şuralarından Hareketle Türkiye’de Ahlak Eğitimi	34
3.7. Ders Kitapları.....	48
BÖLÜM IV	51
BULGULAR VE YORUMLAR.....	51
4.1. Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar	51

4.1.1 <i>Yeni İnsan</i>	51
4.1.1.1. İyi Yurttaş.....	51
4.1.2. <i>Yeni Toplum</i>	64
4.1.2.1. Bilgi ve Eğitim	65
4.1.2.2. Toplumsal Kurallar	71
4.1.3. <i>Yeni Devlet</i>	77
4.1.3.1. Hak ve Vazifeler.....	77
4.1.3.1.1. Askerlik.....	79
4.1.3.1.2. Vergi Vermek.....	81
4.1.3.1.3. Seçme Hakkı	84
4.1.3.2. Yurttaşların Devlete Karşı Sorumlulukları.....	86
4.1.3.2.1. Çalışkanlık.....	86
4.1.3.2.2. Sağlık ve Spor	88
4.1.3.2.3. Tutumlu Olmak ve Yerli Malı Kullanmak.....	90
4.1.3.3. Cumhuriyet'in Değerleri	92
4.1.3.3.1. Cumhuriyet, Demokrasi, Devrimler, Eski-Yeni Rejim.....	92
4.1.3.3.2. Hürriyet, Eşitlik, Hoşgörü, Adalet.....	101
4.2. Ahlak Kitaplarında, “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar	108
4.2.1. <i>Yeni İnsan</i>	108
4.2.1.1. İyi Yurttaş.....	108
4.2.2. <i>Yeni Toplum</i>	118
4.2.2.1. Bilgi ve Eğitim	119
4.2.2.2. Toplumsal Kurallar	122
4.2.3. <i>Yeni Devlet</i>	128
4.2.3.1. Cumhuriyet'in Değerleri	128
4.2.3.2. Hürriyet, Eşitlik, Hoşgörü, Adalet.....	128
4.3. DKAB Ders Kitaplarında, “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar	132
4.3.1. <i>Yeni İnsan</i>	132
4.3.1.1. İyi Yurttaş.....	132
4.3.2. <i>Yeni Toplum</i>	147
4.3.2.1. Bilgi ve Din	147
4.3.3. <i>Yeni Devlet</i>	155
4.3.3.1. Din ve Laiklik.....	155
4.3.3.2. Adalet, Hoşgörü, Eşitlik	161

BÖLÜM V	166
SONUÇ VE ÖNERİLER	166
5.1. Sonuçlar	166
5.2. Öneriler	174
KAYNAKLAR	176
A. İncelenen Yapıtlar	176
B. Diğer Kaynaklar	180
EKLER	185
EK-1. Özgeçmiş	185

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1 İncelenen Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarının Listesi	10
Çizelge 2 İncelenen Ahlak Kitaplarının Listesi	13
Çizelge 3 İncelenen DKAB Ders Kitaplarının Listesi	13

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DKAB : Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

S. : Sayı

s. : Sayfa

Vb. : Ve Benzeri

Vd. : Ve Diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemi açıklanmış, amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve temel kavramlarına ilişkin tanım ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1.1.Problem

Eğitim kavramının pek çok tanımı yapılmıştır ve genellikle eğitimin, bireyi daha iyiyi ya da arzu edilebilir şeyi ister hale getirmeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Fakat arzu edilebilir bir şey kimi zaman kendi başına -yani amaç olarak- arzu edilebilirken; kimi zaman da bir amaca ulaştırdığı veya hizmet ettiği için —yani araç olarak— arzu edilebilir. Eğitim aracılığıyla kazandırılan beceriler ve bilgiler Kant’a göre hizmet ettikleri istemeye göre iyi de olabilirler, kötü de. Örneğin, hem bir gerilla eğitim kampında, hem de devletin ordusunun talimgâhında aynı şekilde attığını vurma becerisi öğretilir. Fakat bu beceri birinde kötü, diğerinde iyi amaçlar için kullanılır. Aynı şekilde bilim, insanların ve diğer canlıların refah ve mutluluğunu geliştirmek için de kullanılabilir, hayatı imha etmek için de.

Eğitimin bireyi daha iyi hale getirmeyi amaçladığını söylemiştik. Peki, bu “iyi” sıfatıyla neyin nitelendirildiği, ne olduğu, iyi olanın kimin-kimlerin tarafından belirlendiği, kurgulanan “iyi” ile toplumsal yapıda ne gibi değişikliklerin olmasının hedeflendiği vb. sorular aslında eğitimle amaçlanana bir yanıt şeklindedir. Çünkü genelde eğitim ve özelde de ahlak eğitimi aracılığıyla, bireylerin istenilen doğrultuda değişmesi beklenirken, yaşadığı çağa ayak uydurması, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmesi, toplumda kabul gören değerlerin, ilkelerin ve normların aktarılması, toplumsal kuralların öğretilmesi, medeni yaşamın gerekliliklerinin anlatılması, yani iyi ve ahlaklı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, iyi ve ahlaklı bireyler yetiştirmek için başta aile ve sonrasında da toplumsallaşmanın kendisine vücut bularak somutlaştığı tüm mekanlarda ahlak eğitiminin var olduğu ya da bireylerde toplumsal kabuller etrafında şekillenerek, bir grubun iyi, doğru, güzel kabul ettiği özel değerler ve bununla birlikte tüm uygarlıklarda kabul edilen evrensel değerlerin öğrencilere aktarılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Ancak bize neyin doğru, neyin yanlış olduğu içinden çıktığımız toplumsal yapıdan hareketle öğretilmektedir. Bu durumda ise ahlak bir tür kurallar manzumesi gibi düşünülmekte ve ahlak eğitimi aracılığıyla da bu

kuralların öğrencileri öğretilmesi sanki hedeflenmektedir. Oysa ahlak eğitimiyle hedeflenen iyi ve ahlaklı bireyleri yetiştirmek için bu kuralların alışkanlık haline gelerek davranış ve tutumları değiştirmesi ve öğrencilerin de tüm yaşamlarında doğru-iyi olanı seçerek, kötü ve yanlış olan da kaçmasını sağlamaktır. Ahlak eğitiminin diğer önemli yanı ise, öğrencilerde etik düşünebilmelerini ve tavır alabilmelerini sağlamaktır. Çünkü etik düşünme, eylemlerimizi ahlak açısından değerlendirmek anlamına gelmektedir (Bakioğlu ve Sılay, 2011, s. 20). Bu anlamıyla öğrencilerin sadece ahlaki değer ve kuralları öğrenmesi değil, bu kural, ilke, değer ve normlar üzerinde düşünmeleri ve sorgulamaları da gerekmektedir.

O halde bireyi toplumsallaştırma araçlarından birisi olan eğitimle, okullarda toplumsal düzen yeniden üretilerek, meşru siyasal bilinç, yeni nesillere aktarılacak istenmekte ve bu amacı gerçekleştirirken de ders kitaplarından özellikle yararlanılmaktadır. Çünkü ders kitapları aracılığıyla dönemin siyasal ideolojisi meşrulaştırılarak, sürekliliğinin sağlanması için gerekli olan bilgi ve söylemlere öğrencilere aktarılmaktadır. Bu süreçte okul ise, öğrencilere ulusal değerler, ulusal kimlik, kısacası iyi bir yurttaşın sahip olması gereken değerleri ve inançları, var olan toplumsal ve siyasal düzenin sürekli kullanılması için aktaran ideolojik bir aygıt gibi kullanılmaktadır (Parlak, 2005, s. 1-3).

Eğitim aracılığıyla ahlaki duyguları ve değerleri türdeş insanların yaratılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Her dönem uygulanan politikadaki farklılaşma, ahlak eğitiminin doğrudan verildiği ahlak dersinin kapsamının hatta adının bile değişmesine neden olmuştur. Bu anlamda da zamanla ahlak eğitimi, yurttaşlık eğitimiyle eş değer görülerek pek çok ülkede zorunlu ders haline gelmiştir. Çünkü eğitimin en temel hedefi “iyi yurttaş” yetiştirmek olarak düşünülmüş ve yurttaşlık bilinci de “*bir bütünün asli parçası olmanın davranış biçim*” şeklinde yorumlanmıştır (Bakioğlu ve Sılay, 2011, s. 35-36). Bu anlamda çocukların aileden sonra zamanlarını en çok geçirdikleri yer olan okullarda, iyi yurttaş yetiştirmek her zaman önemsenmiştir.

O halde Türkiye’de ahlak eğitiminin gelişimi belirlenirken Cumhuriyet’in ilanından günümüze hazırlanan öğretim programlarında ve toplanan eğitim şuralarında ahlak eğitimine ilişkin kaynakların yanı sıra ahlak eğitimiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan ders kitaplarının da incelenmesi gerekmektedir. Aslında okullarda okutulan her ders bir nebze de olsa ahlak eğitimiyle ilişkilendirilebilir. Ancak bütün ders kitaplarının incelenmesi bir doktora tezinin sınırlarını aşmaktadır. Bundan dolayı bu araştırma, ahlak eğitimiyle doğrudan ilgili olduğu düşünülen ahlak ve “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” programları ve bu programlara göre hazırlanmış ders kitaplarının incelenmesi yanı sıra, dolaylı olarak ahlak eğitimiyle ilgili olduğu

düşünülen yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi programları ve bu programlara göre hazırlanan ders kitapları ile sınırlandırılmıştır.

Bu çerçevede araştırmanın problemini, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze ahlak eğitiminin tarihsel gelişiminin, çeşitli ders kitaplarından (ahlak, yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi) hareketle ne durumda olduğunu belirlemek oluşturmaktadır.

Bu ana problemi incelemek üzere aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Türkiye'de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimi nasıldır?
2. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze hazırlanan öğretim programlarında ahlak eğitimi hangi ders adıyla ya da hangi derslerin içerisinde verilmektedir?
3. Türkiye'de örgün eğitim kurumlarında verilen ahlak eğitiminin temel amacı nedir?
4. Cumhuriyet döneminde her alanda yapılan reform çalışmalarından genel olarak eğitim ve özel olarak da ahlak eğitimi etkilenmiş midir?
5. Cumhuriyet'in kurulmasıyla inşa edilen yeni devletin bireylerinin ahlaklı ve iyi yurttaş olabilmeleri için ders kitaplarından nasıl yararlanılmıştır?
6. İncelenen ders kitaplarında Cumhuriyetle yeniden oluşturulan toplumun üyelerinin uyması gereken ahlaksal kurallardan bahsedilmiş midir?
7. İncelenen ders kitaplarında ahlaksal topluluğun sınırları nasıl tanımlanmıştır? Hak ve vazife kavramlarıyla bireylere ne gibi sorumluluklar verilmiştir? Ahlaksal toplulukta kimin kime karşı sorumluluğu vardır?
8. Öğretim programlarında ve incelenen ders kitaplarında ahlak ve din arasında nasıl ilişki kurulmuştur?
9. Türkiye'de ahlak eğitiminin içeriğinin şekillenmesinde dinin rolü nedir?

1.2. Amaç

Bu araştırmanın genel amacı, Türkiye'de örgün eğitim kurumlarında ahlak eğitimi adına yapılan çalışmaları, ders kitaplarından hareketle ve tarihsel bakış açısıyla inceleyerek, bugün ahlak eğitiminin geldiği son noktayı belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkiye'de toplumsal yapıdaki değişikliklerden ahlak eğitimi nasıl etkilenmiştir?
2. Ders kitaplarında, Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı iyi yurttaşla, genel olarak toplum tarafından benimsenen ahlaklı birey arasında nasıl ilişki kurulmuştur?

3. İncelenen ahlak ve DKAB ders kitaplarıyla, yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ahlak eğitiminin işlenişine ilişkin benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
4. Türkiye’de ahlak eğitiminin şekillenmesinde din eğitiminin etkisi var mıdır?
5. Ders kitaplarında, milli ahlak ve dinsel ahlakın etkileri gözlemlenebilmekte midir?
6. Türkiye’de dinden bağımsız bir ahlak eğitimi çalışması yapılabilir mi?

1.3. Önem

Bir toplumun yeniden inşasında rol oynayan önemli faktörlerden birisi olan eğitim, toplumun değişip, dönüştürülmesi ve yeniden anlamlandırılmasında büyük bir paydaya sahiptir. Bu payda içinde genelde eğitim olgusunu açıklamak ve detaylandırmak adına yapılan araştırmaların önemini yanı sıra, özelden ahlak eğitimi adına yapılan çalışmaların alan yazına katkısı büyüktür. Çünkü ahlak eğitimiyle ilgili bir çalışmanın alt yapısının hazırlanmasında tarih disiplini başta olmak üzere, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi diğer disiplinlerden de yararlanılmaktadır. Bu durum ise araştırmacı ve okuyucuların bakış açısının zenginleştirerek, disiplinler arası çalışmalar yapmalarına olanak tanımaktadır.

Bu çerçevede ahlak eğitimi adına dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmaların özünde, iyi, ahlaklı ve erdemli bireyler yetiştirmek vardır. Bu amaç incelediğimiz öğretim programlarında pek çok dersin genel amacını oluştursa da ahlak eğitiminin özel amacıdır. Türkiye’de ahlak eğitimi adı altında yapılan çalışmaların çoğunluğu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ders kitaplarından hareketle yapılmaktadır. Ancak Türkiye’de ahlak eğitimi geçmiş ve bugünkü durumunun tam olarak incelenebilmesi için DKAB ve 1975 yılında yazılan ahlak ders kitaplarının incelenmesi yetersizdir. Bu ders kitaplarının yanı sıra, ahlak eğitimiyle dolaylı olarak ilişkilendirilen yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da ahlak olgusunun incelenmesi gerekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki alan yazında “iyi yurttaş” kavramından hareketle yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda ise incelenen ders kitaplarında, iyi yurttaşta bulunması gereken özellikler siyasi ideolojiler ya da kitapların yazılış tarihlerindeki toplumsal kodlar etrafında değerlendirilmiştir ve söz konusu çalışmaların amacı Türkiye’de ahlak eğitimi belirlemek değildir. Öte yandan ahlak eğitimi adına ahlak psikolojisi alanında da yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardaki genel amaç ise, gelişim psikolojiden hareketle çocuklarda ahlak duygusunun

gelişimin evrelerini, dünyada alana öncülük yapan Piaget, Lawrance ve Kohlberg gibi araştırmacıların açıklamalarından hareketle açıklamaktadır.

Bu araştırmayla incelenen ders kitaplarının künyesine ait bilgilerin tespit edilmesi, ahlak eğitimi konusunda çalışma yapacak sonraki araştırmacılara bir literatür sağlaması açısından da bir öneme sahiptir.

Bu araştırma Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar hazırlanan öğretim programları ve ahlakla ilişkilendirilen ders kitaplarından yola çıkarak tarihsel bakış açısıyla ahlak eğitiminin dününü ve bugününü gözler önüne sermesinden dolayı özgün bir çalışmadır.

Bu araştırma ile incelenen ders kitaplarının, belirlenen tema ve alt kategorilerle detaylandırılarak değerlendirilmesi ve araştırmanın konusunu oluşturan kitaplar arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya koyulması, ahlak eğitiminin Türkiye'deki geçmişinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır.

1.4. İlgili Araştırmalar

Bu araştırma konusuyla ilgili birkaç çalışma ise şöyledir:

- Bekir Onur, "Ortaöğretimde Ahlak Eğitimi, Ahlak Eğitimi Açısından Lise Son Sınıflarda Öğrenci-Eğitimci İlişisini Belirleyen Koşulların Araştırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara 1976. Onur bu çalışmasında, okullardaki ahlak eğitiminin belirli bir iletişim ortamı yaratma koşuluna bağlı olduğu gerçeğinden hareket etmiştir. Onur'a göre, ergenin psikolojik gelişimi, yetişkinlerle serbest bir iletişim kurabilmesini sağlayan ve gerektiren özelliklerin kazanılmasıyla zenginleşmektedir. Bu nedenle ergenlere yönelen ahlak eğitimi, kazandırılmak istenen ahlaki davranışlar ve değerler yanında, bunların iletildiği ortamın koşullarına da dikkat etmek zorundadır. Çünkü ergenler ancak özgür bir iletişim ortamında gerçekleşen bir eğitim etkinliğine olumlu tepki gösterirler. Çalışmanın sonucunda deneklerin görüşleri okul, aile, arkadaş ve toplumsal çevreye ilişkin sonuçlar şeklinde maddeler halinde açıklandıktan sonra şu yargıya varılmıştır: Ahlakın kazanılması esas olarak toplumsallaşmaya bağlıdır. Toplumsallaşma ise sevgiyi, işbirliğini, özgür iletişimi içeren ve başkasının eşit ve eş değerli tanındığı bir ortamda gerçek boyutlarına ulaşır. Şu halde ahlak eğitimi etkinliği de böyle bir ortam yaratma amacına öncelik vermek zorundadır.

- Meral Çileli, “14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlaki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara 1981. Çileli bu çalışmasında, ahlak gelişimiyle zihin arasında ilişki kuran Kohlberg’in düşüncelerinden hareketle ahlaki yargıların nasıl oluşturulduğunu incelemiştir. Çalışmasında Kohlberg’in “Ahlaki İkilem Anketi” 14-18 yaş arası 103 denekte kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Kohlberg’in zihinsel gelişim kuramı ile üç ve beş öykü ahlaki ikilem anketlerinin sonuçları araştırmacının anket sonuçlarını doğrulanmaktadır.
- Mustafa Şengün, “Ahlaki Düşünce ve Yargıları Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003. Şengün, bu çalışmasında ahlaki düşünce ve yargıları etkilediği düşünülen faktörlerden hareket ederek, Samsun ilindeki 500 öğrenciye ahlaki öykü örnekleri ve araştırmacının kendisinin hazırladığı kişisel bilgi anketini uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda, anne-babanın tutumu, mesleği, eğitim düzeyi, katılım ve çevre, okul, aile, akran-arkadaş çevresi, toplumsal yapı, din, kitle iletişim araçları, ekonomi ve kültürün kişilerin ahlaki düşünce ve yargılarını belirleyen önemli faktörler arasında olduğu belirlenmiştir.
- İsmet Parlak, “Türkiye’de İdeoloji-Eğitim İlişkisi, Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. Parlak bu çalışmasında, eğitim-ideoloji ilişkisinden hareketle, Erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1946) boyunca sosyalleşme sürecinde bulunan okul çağı çocuk ve gençlerin, ne tür bir ideolojik söylemle donatıldığı incelemiştir. Bu çerçevede çalışma, erken cumhuriyet döneminde, ilk ve ortaöğretimde okutulan tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerinden, söz konusu dönemde kurgulanan sosyal ve siyasal düzeni incelemekte ve bu düzenin yeniden üretimine odaklanmaktadır. Çalışmada otuz tarih ve yirmi tane yurt bilgisi ders kitabı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, eğitim, resmi ideolojinin yeniden üretimi ve onun genç nesillere aktarılmasından sorumlu bir üstyapı kurumu olarak ele alınmıştır. Bu noktada Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte yeniden üretilen söylemsel anlamın değiştiği ve ideolojinin, toplumsal bütünlüğü yeniden üretme işlevini yerine getirdiği anlaşılmıştır.

- Aylin Cebeci, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ahlaki Değerlerin Eğitimi-Öğretimi”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005. Cebeci bu çalışmasında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki ahlaki değer eğitimi ve öğretimini, din eğitimi açısından incelemektedir. Çalışmada ele alınan konular şunlardır: Öğrencilerin derste, ahlaki konusunda anlatılanlara ilgileri hangi düzeydedir? Öğrencilerin ahlaki davranışlarında dersin olumlu etkisi var mıdır? Öğrencilerin, adalet, doğruluk, hoşgörü, yardımlaşma ve sözünde durma değerleriyle ilgili tutum ve davranışları nelerdir? Bu konular etrafında, ilköğretim 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 1025 öğrenciye uygulanan anket sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin ahlaki tutum ve davranışlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin olumlu etkisi olduğu yargısına varılmıştır.
- Safiye Kesgin, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı, Ankara 2010. Kesgin bu çalışmasında, Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında nasıl bir ahlak eğitimi verildiğini tespit etmek amacıyla, eğitim politikaları, öğretim programlarından, Ahlak ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarından yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden bağımsız bir ahlak dersinin örgün eğitim kurumlarında okutulmasına gerek olmadığı, çünkü söz konusu dersin içinde yeterli derecede ahlak eğitiminin verildiği yargısına varılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, aşağıdaki sınırlılıklar çerçevesinde planlanıp gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın;

1. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze dek hazırlanan öğretim programlarıyla,
2. Ahlak, yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarıyla,
3. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze dek toplanan ve ahlak eğitimiyle doğrudan ilgili olan eğitim şuralarıyla sınırlıdır.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Türkiye’de ahlak eğitiminin incelenmesini ele alan bu çalışma, nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmaların, sosyoloji, psikoloji, felsefe, antropoloji ve dilbilim gibi disiplinlere dayanan kuramsal temelleri vardır. Bu disiplinlerde ortak amaç, insan davranışlarını buldukları ortam içinde, farklı bakış açılarıyla irdelemektir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 35).

Konusu insan davranışları olan nitel araştırmaların ölçüm ve gözlemleri kesinlik taşımamaktadır. Nitel araştırmalarda amaca ulaşmak için derinlemesine gözlem ve görüşmelerden hareket edilmekte ve sıklıkla tümevarım yöntemi kullanılmaktadır (Arıkan, 2013, s. 21). Tümevarım yöntemi ise şöyle tanımlanabilir: “*Bilimsel olarak elde edilmiş veya gerçek hayata dayanan gözlemler sonucunda elde edilen verilere dayanarak bir teoriye ulaşma yöntemidir*” (Böke, 2009, s. 27). Bu tanımdan hareketle bir araştırmacının, literatür taraması sonucunda topladığı verilerden hareketle çalışmasının problemine ilişkin ana temaları ortaya çıkararak bir kuram oluşturma çabası içinde olduğu söylenebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 47). Ayrıca nitel araştırmalarda tümevarım yöntemi uzun süren çalışmalar sonucunda toplanan verilerin sentezlenmesi aşamasında da kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2009, s. 202).

Nitel araştırmalarda, incelenen konunun nesnelere anlamları, tanımları, karakteristik özellikleri, metaforları, sembolleri ve tasvirleri açıklanmaktadır (Berg ve Lune, 2015, s. 19). Nitel araştırmalar ile nicel araştırmalar arasında farklar vardır. Örneğin, nicel araştırmalarda süreç, nitel araştırmalara göre daha açık ve kesin şekilde belirlendiği için, araştırmacının önünü görebilme rahatlığı vardır. Oysa nitel araştırmanın başında belirlenen kavramsal ve yöntemsel yapı zaman içinde değişebilir, yani araştırma derinleştikçe yeni problemler çıkabilir ve yeni yöntemlere başvurmak gerekebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 46). Nitel araştırmanın nicel araştırmadan bir başka farkı da, nitel araştırmaların psikolojik ölçümler ve sosyal olaylarla ilgili nicel araştırma yöntemlerine göre daha derinlemesine bilgi sağlamasıdır (Büyüköztürk, 2009, s. 200). Son olarak nitel araştırmalarda amaç, okuyucuya incelenen konu hakkında betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır. Bu amaçtan hareketle, görüşme, gözlem ve

dokümanlarla elde edilen verilerin derinlemesine incelenmesi, araştırmanın geçerliliği ve güvenliği açısından önemli bir araçtır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 48).

Türkiye’de ahlak eğitimini tarihsel bakış açısıyla belirlemeye dayanan bu araştırma “tarama modeli”nin genel tarama modeli şeklinde yürütülmüştür. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinde araştırmanın konusu olan birey ya da nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya, herhangi değişme ya da ekleme yapılmamaya çalışılır. Genel tarama modelinde ise, araştırmanın konusu oluşturan ve çok sayıdan oluşan evrenin tümü ya da bir grup örnek veya örneklem alınarak üzerinde tarama yapılır (Karasar, 2015, s. 77-78).

Tarama modelinde gerçekleştirilen bu çalışmada öğretim programları, eğitim şuraları ve ders kitapları tarihsel veri kaynakları olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada Cumhuriyet’in kuruluşunda günümüze hazırlan ders kitapları öncelikli olmak üzere, diğer veri kaynakları kütüphanelere gidilerek kataloglardan taranarak belirlenmiş, ahlak eğitimiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olduğu düşünülen ders kitapları incelenmiş ve örneklem alınarak seçilen ders kitapları araştırma kapsamına alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın çalışma evrenini Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze, ahlak eğitimiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan ders kitapları oluşturmaktadır. Zaman diliminin uzun olmasından dolayı, bu dönemde yazılan çok sayıda ders kitabı vardır. Bundan dolayı evreni oluşturan kitaplardan yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, ahlak ve DKAB ders kitaplarından “örneklem alma” yoluna gidilmiştir. Örneklem alma yönteminde geleneksel bilim anlayışının indirgeme ilkesi kullanılmaktadır. Buna göre, daha büyük sayıda birey, olay ya da olgulardan oluşan evren, belirli yöntemlerle örneklem dediğimiz küçük ve çalışılabilir bir büyüklüğe indirgenerek burada elde edilen sonuçlar evrene genellenir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 101).

Bu bağlamda çalışmada ayrıntılı inceleme ve yorumlamalara gidebilmek için incelenen dönemi içinde yazılan ders kitaplarından örneklem alınmıştır. Örneklemi alınan ders kitaplarının yayınlanma tarihleri ve hangi yaş grubu çocuklar için yazıldıkları dikkate alınmıştır. Bu dönem içerisinde yazılmış çok sayıda ders kitabı ve diğer kitaplar vardır ve bu kitaplarda örneğin 1945 yılında yazılan bir yurttaşlık bilgisi aynı baskıyla 1950 ve 1960’lı yıllarda da basılmaya devam etmiştir. Bundan dolayı örneklem alınırken olabildiğince farklı

yazarların kitaplarından faydalanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın uygulama kısmında 97 tanesi ders kitabı ve üç tanesi de araştırmanın konusuna temel kaynak oluşturduğu düşünülen kitaplar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çizelge 1: İncelenen Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarının Listesi

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Kitabın Basım Yılı	Kitabın Basıldığı Yer
Malumat-1 Vataniye	Muslihiddin Adil	1924	Orhaniye Matbaası
Malumat-1 Vataniye	Mehmet Emin	1924	İstanbul, Matbuat-1 Amire
Yurt Bilgisi	Mithat Sadullah	1927	
Vatandaş İçin Medeni Bilgiler	Afet İnan	1931	Devlet Matbaası
Yurt Bilgisi	Ali Seydi	1932	İstanbul, Hilal Matbaası
Yurt Bilgisi	Maarif Vekaleti	1933	Devlet Basımevi
Yurt Bilgisi	Maarif Vekaleti	1935	Devlet Basımevi
Yurt Bilgisi	Maarif Vekaleti	1938	Devlet Basımevi
Yurt Bilgisi	Tevfik Tarık Danışman	1939	İstanbul, Mustafa Asım Matbaası
Yurt Bilgisi Dersleri	Bedia Ermat ve Kemal Ermat	1942	İstanbul, MEB
Yurt Bilgisi Dersleri	Tarık Rona	1945	Ankara, Çankaya Matbaası
Yurttaşlık Bilgisi	Ziya Göklap	1950	İzmir, Berrin Basımevi
Yurttaşlık Bilgisi-I	Tezer Taşkıran	1950	İstanbul, MEB
Yurttaşlık Bilgisi-II	Tezer Taşkıran	1951	İstanbul, MEB
Yurttaşlık Bilgisi	Ethem Salmangil	1953	İstanbul, MEB
Yurttaşlık Bilgisi-III	İbrahim Göçmen	1953	İstanbul, Gün Basımevi
Yurttaşlık Bilgisi-I	Fatma Şerbetçioğlu ve Hayri Tülin	1953	İstanbul, MEB
Yurttaşlık Bilgisi-IV	Sabahattin Arınç	1954	İstanbul, İşıl Matbaası
Yurttaşlık Bilgisi-V	Sabahattin Arınç	1954	İstanbul, İşıl Matbaası

Çizelge 1'in Devamı

Yurttaşlık Bilgisi-IV	Salim Siret Kenres	1955	İstanbul, İnkılap Kitapevi
Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi-IV	İbrahim İleri	1955	İstanbul, Çeltüt Yayınları
Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi-V	İbrahim İleri	1955	İstanbul, Çeltüt Yayınları
Resimli Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Mefharet Erkin ve Mükerrerrem Kamil Su	1956	İstanbul, Bir Yayınevi
Resimli Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Mefharet Erkin ve Mükerrerrem Kamil Su	1956	İstanbul, Bir Yayınevi
Resimli Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-III	Mefharet Erkin ve Mükerrerrem Kamil Su	1956	İstanbul, Bir Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Burhan Anıl ve İbrahim Beğen	1958	İstanbul, Anıl Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Burhan Anıl ve İbrahim Beğen	1959	İstanbul, Anıl Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi Dersleri-IV	Faruk Kurtuluş ve Osman Kurtuluş	1959	İstanbul, Kanaat Yayınları
Yurttaşlık Bilgisi Dersleri-V	Faruk Kurtuluş ve Osman Kurtuluş	1959	İstanbul, Kanaat Yayınları
Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi Dersleri	Bahri Oskay ve Cemal Onoğur	1960	İstanbul, Sıralar Matbaası
Yurttaşlık Bilgisi-IV	Saffet Rona ve Halit Aksan	1963	İstanbul, İnkılap Kitapevi
Yurttaşlık Bilgisi-V	Saffet Rona ve Halit Aksan	1963	İstanbul, İnkılap Kitapevi
Yurttaşlık Bilgisi-IV	Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk	1964	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi-V	Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk	1964	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Mükerrerrem Ayel ve Niyazi Akşit	1964	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-III	Fatma Şerbetçioğlu ve Hayri Tülin	1964	İstanbul, MEB

Çizelge 1'in Devamı

Yurttaşlık Bilgisi-IV	Niyazi Akşit ve Osman Eğilmez	1965	İstanbul, Remzi Kitapevi
Yurttaşlık Bilgisi-V	Niyazi Akşit ve Osman Eğilmez	1966	İstanbul, Remzi Kitapevi
Yurttaşlık Bilgisi-IV	Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala	1966	İstanbul, Atlas Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi-IV	Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala	1967	İstanbul, Atlas Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-III	Mükerrem Ayel ve Niyazi Akşit	1967	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Mükerrem Ayel ve Niyazi Akşit	1967	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Testli Yurttaşlık Bilgisi-V	Hayri Tülin	1969	İstanbul, Kanaat Yayınları
Aktif Metoda Göre Uyarlanmış Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Halit Aksan	1969	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Aktif Metoda Göre Uyarlanmış Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Halit Aksan	1969	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Halit Aksan	1972	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Halit Aksan	1972	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Osman Pazarlı	1972	İstanbul, Remzi Kitapevi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Mükerrem Ayel ve Niyazi Akşit	1972	İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-I	Selman Erdem ve İsmet Konuk	1973	İstanbul, Atlas Yayınevi
Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul-II	Selman Erdem ve İsmet Konuk	1973	İstanbul, Atlas Yayınevi

Çizelge 2 İncelenen Ahlak Kitaplarının Listesi

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Kitabın Basım Yılı	Kitabın Basıldığı Yer
Malumat-1 Ahlakiye ve Medeniye	İbrahim Hilmi	1918	İstanbul, Matbuat-1 Amire
Ahlak Tecrübesi	F. Rauh (Çev: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu)	1937	İstanbul, Devlet Basımevi
İlim Bakımından Ahlak	Akil Muhtar Özden	1943	İstanbul, Maarif Basımevi
Türk Ahlakının İlkeleri	Tezer Taşkıran	1943	İstanbul, Maarif Basımevi
Çocuklarımıza Ahlak Dersleri-IV	Osman Pazarlı	1975	İstanbul, Remzi Kitapevi
Ahlak-IV	Selman Erdem ve İsmet Parmaksız	1975	İstanbul, Remzi Kitapevi
Ahlak-V	Selman Erdem ve İsmet Parmaksız	1975	İstanbul, Remzi Kitapevi

Çizelge 3 İncelenen DKAB Ders Kitaplarının Listesi

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Kitabın Basım Yılı	Kitabın Basıldığı Yer
DKAB-V	Beyza Bilgin	1982	İstanbul, MEB
DKAB, Ortaokul-II	Cihat Tunç	1982	İstanbul, MEB
DKAB-I	N. Gökaydın, S. Berna, Z. Erkuş, H. Bilecik ve C. Sümer	1983	İstanbul, MEB
DKAB, Ortaokul-I	Abdülkadir Şener ve Orhan Karmış	1983	İstanbul, MEB
DKAB-II	N. Gökaydın, S. Berna, Z. Erkuş, H. Bilecik ve C. Sümer	1983	İstanbul, MEB
DKAB-III	N. Gökaydın, S. Berna, Z. Erkuş, H. Bilecik ve C. Sümer	1983	İstanbul, MEB
DKAB, Ortaokul-III	Ethem Ruhi Fıçlalı	1983	İstanbul, MEB
DKAB (Ortaöğretim)	Mevlüt Uysal	1984	İstanbul, Erenler Matbaası
DKAB, Ortaokul-III	Ethem Ruhi Fıçlalı	1985	İstanbul, MEB

Çizelge 3'ün Devamı

DKAB-IV	Ünver Günay ve Kerim Yavuz	1986	İstanbul, MEB
DKAB-VII	Aydın Tanrıverdi	1998	Ankara, Bilim ve Kültür Yayınları
DKAB-VIII	T. Zahid Arsavi	1999	İstanbul, Serhat Yayınları
DKAB-V	Ö. Yılmaz, H. Sarısoy ve V. Vakkasoğlu,	1999	İstanbul, Kaan Yayıncılık
DKAB-VII	H. Gökbulut ve Ö. Öcal	2002	Ankara, Bilim ve Kültür Yayınları
DKAB-VI	M. Ay, M. Vural, M. Saruhan ve E. Şahin	2004	Ankara, Koza Yayınları
DKAB-IV	Komisyon	2005	İstanbul, MEB
DKAB-IV	Komisyon	2007	İstanbul, MEB
DKAB-V	Komisyon	2007	İstanbul, MEB
DKAB-VI	Komisyon	2007	İstanbul, MEB
DKAB-VIII	Eyüp Koç	2007	İstanbul, MEB
DKAB-VI	Komisyon	2009	İstanbul, MEB
DKAB-VIII	Kenan Demirtaş ve Murat Özdemir	2010	Ankara, İlke Yayınları
DKAB-V	Komisyon	2012	İstanbul, MEB
DKAB-VI	Komisyon	2013	İstanbul, MEB
DKAB-VII	Komisyon	2013	İstanbul, MEB
DKAB-IV	Recai Doğan	2014	Ankara, Yıldırım Yayınları
DKAB-V	R. Kılıç, B. Adam ve A. Eroğlu	2014	Ankara, Gizem Yayıncılık
DKAB-VI	Mehmet Şahinbaş	2014	Ankara, Tutku Yayıncılık
DKAB-VII	Abdurrahman Yazıcı	2014	Ankara, Tutku Yayıncılık
DKAB-VIII	Muzaffer Aydın	2014	Ankara, Küre Yayıncılık

2.3. Verilerin Toplanması

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'de ahlak eğitiminin gelişim seyrini tarihsel bir bakış açısıyla inceleyen bu araştırmanın veri kaynaklarını oluşturan öğretim programları ve ders kitapları belgesel tarama yöntemiyle elde edilmiştir. Belgesel tarama yöntemiyle elde edilen veriler var olan kayıt ve belgelerden elde edilmektedir ve bu yöntem hemen hemen her araştırma için kaçınılmaz bir veri toplama tekniğidir (Karasar, 2015, s. 183).

Belgesel tarama yöntemiyle, araştırmanın verileri kapsamına giren ders kitapları ve arşiv belgeleri ise, Ankara Milli Kütüphane, Ankara Ötüken İl Halk Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Talim ve Terbiye Kurulu Kütüphanesi'nden elde edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması planlanan olay ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların analizinden oluşmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e göre, bir doküman incelemesi belli başlı beş evreden oluşur; dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kontrol etme (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 187-193).

Bu araştırmada öncelikle Türkiye'de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimini belirlemek amacıyla öğretim programları ve şura kararlarında ahlak eğitimiyle ilgili veriler belgesel tarama yöntemiyle belirlenmiştir. Belgesel tarama yöntemiyle elde edilen veriler, yazıldıkları dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel ortamı da göz önünde bulundurularak, doküman incelenmesiyle irdelenmiştir. Sonrasında araştırmanın konusunu oluşturan ve ahlak eğitimiyle ilişkilendirilen ders kitaplarının listesi çıkartılarak araştırmanın evreni oluşturulmuştur. Ancak araştırmanın evreninin kapsamı çok geniş olduğu için ders kitaplarından örneklem alma yöntemine gidilmiştir. Araştırmanın örneklemini, yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, ahlak ve DKAB ders kitaplarından seçilenler oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan ders kitapları bir ön inceleme sonrasında temalara ayrılmıştır. Temalar belirlenirken ders kitaplarının içeriğinden hareket edilmiştir. Üç tane tema belirlenmiştir: yeni insan, yeni toplum ve yeni devlet. Yeni insan temasıyla Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yaratılmaya çalışılan bireyden hareket edilmiştir. Yeni toplum ve yeni devlet temalarıyla da benzer şekilde Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte toplumsal yaşamda ve

Türkiye devletinde yapılan yenilikler, ilkelere ve inkılaplardan hareketle alt kategorilere ayrılarak incelenmiştir.

Araştırmanın yeni insan teması, incelenen tüm ders kitaplarında “iyi yurttaş” kategorisi altında incelenmiştir. Yeni toplum teması, “bilgi ve eğitim” ile “toplumsal kurallar” kategorilerine ayrılmıştır. Ancak toplumsal kurallar kategorisi incelenen ders kitabına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitabında toplumsal kurallar kategorisiyle toplumsal yaşamda uyulması gereken kurallar anlatılırken; ahlak kitaplarında toplumsal kurallar kategorisi hak ve vazifeler kategorisini içermektedir. DKAB ders kitaplarında ise yeni toplum teması sadece bilgi ve din kategorisi altında incelenebilmiştir.

Araştırmanın son teması olan yeni devlet ise yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, “Hak ve Vazifeler ve “Cumhuriyet’in Değerleri” alt kategorilerine ayrılarak incelenmiştir. Hak ve vazifeler kategorisinde yeni toplumun yurttaşlarının vazifeleri şunlardır: askerlik, vergi ve seçme hakkı. Bunların dışında yurttaşların bazı sorumlulukları da vardır: çalışmak, sağlık ve spor yapmak, tutumlu olmak ve yerli malı kullanmak. Cumhuriyet’in değerleri kategorisinin altında ise, Cumhuriyet, demokrasi, devrimler ve eski-yeni rejim, hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet konusundaki açıklamalara ilişkin belgeler analiz edilmiştir. Ancak Ahlak kitaplarında ve DKAB ders kitaplarında yeni devlet temasına ilişkin açıklamalarda farklılıklar belirlenmiştir ve bundan dolayı da kategorilerde farklılıklar olmuştur. Örneğin ahlak kitaplarında yeni devlet teması, Cumhuriyet’in değerleri kategorisi altında, hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet konularındaki açıklamalar etrafında incelenmiştir. Bunun yanı sıra DKAB ders kitaplarında yeni devlet teması, “din ve laiklik” ve “adalet, hoşgörü, eşitlik” kategorilerine ayrılarak ayrıntılı şekilde analiz edilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra araştırmanın örneklemini oluşturan ders kitaplarından: İbrahim Hilmi tarafından 1334/1918 yılında yazılan “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye”; Mehmet Emin tarafından 1340/1924 yılında yazılan “Malumat-ı Vataniye” ve Muslihiddin Adil tarafından 1340/1924 yılında yazılan “Malumat- Vataniye” adlı ders kitaplarının araştırmamızla ilgili kısımlarının Osmanlıcadan günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapılmıştır. Bu ders kitaplarından elde edilen veriler ise yukarıda açıklanan tema ve kategorilerden hareketle doküman analiziyle incelenmiştir.

BÖLÜM III

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırma probleminde belirtilen eğitim, ahlak-etik ilişkisi, ahlak-değer ilişkisi, ahlak-din ilişkisi, ahlak eğitimi, öğretim programları ve eğitim şuralarından hareketle Türkiye’de ahlak eğitimi ve ders kitaplarına ilişkin kavramsal düzeyde incelemeler yapılarak, alan yazındaki ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

3.1. Eğitim

Bir ülkede toplumu daha iyi hale getirmek idealinden hareketle yapılan tüm eylemlerin arkasında, en genel anlamıyla, “eğitim” düşüncesi vardır. Eğitim kavramına ulaşılması istenilen hedef doğrultusunda farklı anlamlar yüklendiğinden, herkesin üzerinde anlaşabildiği bir eğitim tanımı yapılamamaktadır. Genel olarak eğitim sayesinde bireylerde planlı ve programlı bir şekilde, iyi istemeye dayanan davranış ve yatkınlıklar kazandırılmak istenmektedir. Hatta Türkiye’de, Ertürk’ün yaygın olarak kabul edilen eğitim tanımına göre: “*Eğitim bireyin davranışlarında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir*” (Ertürk, 1986, s. 12).

Bu amaç doğrultusunda, bireyin beden ve ruhen yetenek ve davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen doğrultuda geliştirmesi ve bireye belirli amaçlara dönük yeni yetenek, davranış ve bilgiler kazandırması temel hedeflerdir (Akyüz, 2010, s. 2). Ancak Kuçuradi’ye göre eğitimi “istendik davranışların kazandırılması” şeklinde tanımladığımızda, başka bir anlamda istenilen davranışlar, bir kuşağın “iyidir-kötüdür” şeklinde nitelendirdiği davranışlar olmaktadır. Bu durum ise birkaç ahlakın iç içe bulunduğu toplumlarda, herkesin kendi ahlakının iyisini-kötüsünü öğretmesi durumunda, sık sık çatışan iyiler-kötüler olduğundan, toplumsal yaşamdaki çatışmaların, eğitime de yansımaya neden olacaktır. Oysa Kuçuradi, eğitim kavramından “istenilen davranışları” kazandırmayı anlamak yerine, “kişilerin insanlaşmasına yardımcı olmayı” içeren davranışları kazandırmayı anlamının daha doğru olacağını ifade etmektedir (Kuçuradi, 2009, s. 48-49).

Eğitim üzerinde sıklıkla değişiklikler yapılmakta ve bir dönem kabul edilen eğitim, başka bir dönem farklı bir içerikte anlatılmakta ve bu durumda düşünürlerin eğitimle ilgili görüşlerine yansımaktadır. Örneğin, Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles, insanların mutluluğunu hedefleyip mutlu bireyler yetiştirmeye çalışan eğitimi bir erdem olarak düşünmüştür, çünkü onun nazarında erdemli yaşayan insan mutludur da (Aristoteles, 1997, s.

3-4). Hatta Aristoteles, erdemli yaşamı öncelikle ailede, daha sonra ise okullarda şekillenen ve zaman içinde alışkanlık haline gelerek, tüm yaşamımız etkileyen bir yaşama biçimi olarak yorumlamıştır (Ross, 2002, s. 309). Bu anlamıyla da eğitimin en temel amaçlarından ilki, bireyin kendi üzerinde düşünmesini, kendini tanımasını sağlamaktır. Sokrates'in yüzyıllar önce ifade ettiği gibi: "Sorgulanmamış yaşam, yaşam değildir" sözünü birey analiz edebilmeli ya da aydınlanma döneminin önemli temsilcilerinden Kant'ın da belirttiği gibi, kendi akıllarını yürekli kullanabilme cesaretine sahip olmalıdır.

Genel olarak bir sosyalleşme süreci olarak kurgulanan eğitimin, kişiyi bireyselleşmeye doğru götüren bir özelliği de vardır ve bu anlamıyla da eğitimi bir tür etkileşim sürecidir. Hatta Döndüncü'ye göre, eğitim ve insanı etkileyen faktörler o denli çeşitli ve karmaşıktır ki, tüm bu değişkenleri kontrol altında tutabilmek neredeyse olanaksızdır ve bu faktörlerin eğitim üzerindeki etkileri üç kategoride değerlendirilebilir; kuşatan çevre, başkalarının dünyası ve insanın duyguları, duygulanımları, şüpheleri, kaygıları ile kendi iç dünyasıdır. İlk iki kategori içinde insan "itaat" etmeyi öğrenmekte ve uzun bir itaat eğitiminden sonra ise kişi yetişkin olmakta ve kendi ayakları üzerinde durarak, kendi kararlarını alabilen bir birey olması beklenmektedir (Büyükdöndüncü, 1993, s. 44).

Bu bağlamda eğitim aracılığıyla, bireyde özgür ve özgün bir bilinç oluşturmak zamanımızın en önemli hedefleri arasında gösterilmekte ve hedefin öznesi olan çocuğa ve çocukluğa yapılan vurgu her daim farklılaşmaktadır. Örneğin uzun yıllar kusurlu yetişkinler olarak tanımlanan çocuk, XVIII. yüzyıldan itibaren yetişkinlerin küçük bir modeli olmaktan kurtulup kendi başına bir değere, bağımsız bir aktöre dönüşmüştür (Üstel, 2009, s. 11-12). John Locke ve sonrasında da Rousseau'yla geleceğin mirasçıları olarak anılan çocuğun önemi artmıştır. Özellikle Rousseau *Emile* adlı eserinde eğitimin önemini vurgulayıp bugünün yurttaşının ilk profilini kurgulamıştır: "*Zayıf doğuyoruz, güce ihtiyacımız var; her şey den yoksun olarak doğuyoruz, yardıma ihtiyacımız var; aptal doğuyoruz, yargı yetisine ihtiyacımız var. Doğuştan sahip olduğumuz ve büyüyünce ihtiyaç duyduğumuz her şey eğitimle verilir bize*" (Rousseau, 2009, s. 109).

Hıristiyanlığın ilk günah öğretisini kabul etmeyen Rousseau, yaratanın elinden çıktığında her şeyin iyi olduğunu, sonrasında çekişmelerle insan doğasının bozularak kötüye yöneldiğini savunarak (Rousseau, 2009, s. 107), eskisinden farklı bambaşka bir eğitim anlayışı hedeflemiştir. Ona göre bu sistemde öğrenciye bilgi vermek yerine bu bilgileri edinebileceği araçlar öğretilmelidir (Rousseau, 2009, s. 251-252). Aslında Rousseau'ya göre eğitim, bireyin zihnini otoritelerden yalıtıp aklın gelecekteki kullanımını düzenlemelidir. Çünkü ancak bu

şekilde bilgi bireyin kullanımı için bir araca dönüşebilir (Toku, 1996, s. 247). Nitekim Rousseau'nun bu düşüncelerinin farklı biçimlerine günümüz eğitim sisteminde de karşılaşmaktayız. Örneğin öğrenci merkezli eğitimle, öğrencilerin yaratıcılık ve hayal güçlerini geliştirmelerini, temel bilgileri edindikten sonraysa doğru akıl yürütme teknikleriyle gelecekteki bilgileri öğrenmeleri amaçlanmıştır.

Eğitim bireye toplumda karşısına çıkabilecek problemlerle mücadele etmeyi öğreten bir tür etkinliktir. Eğitim bireyin kendi öz bilinci ve çevresiyle olan etkileşiminde özgür düşünmesine ve kendi yolunu çizmesine olanak vermektir. Bu anlamda doğru eğitim insanın iki ayrı yanı olan ruh ve bedenin birlikte eğitilmesini öngörür. Sadece birinin eğitimine önem verilmesi insanı yarım bırakır (Soykan, 1996, s. 8). Nitekim Ziya Gökalp'e göre eğitim aracılığıyla talimli ve terbiyeli bireyler yetiştirmek genel hedefler arasındadır. Ona göre terbiyeli birey yetiştirmekle kastedilenin kendi kültürünü, vicdan ve değer yargılarını algılayan, yani milli eğitimden geçen bireyler yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 1964, s. 10). Ancak sadece milli duygulara sahip bireylerle sağlam bir uygarlık kurulamayacağından, evrensel bilgidен oluşan bir eğitimin, yani iki kere iki dört eder aksiyomunun tüm uyarlıklar için geçerli olduğu kabul edilmelidir. Bu durumda sadece terbiyeli bireyler değil, talimli bireyler yetiştirmek de hedeflenmeli ve bu iki unsurun birlikteliğiyle eğitimin oluştuğu kabul edilmelidir.

O halde eğitim ile bireyin duygusal ve düşünsel olmak üzere iki yönünü de geliştirecek şekilde hareket edilerek, bireyin aklını en iyi şekilde kullanmasına olanak verilmelidir. Aynı şekilde bireyin duygusal yanını besleyen "vicdan" da akıl yetisinde olduğu gibi eğitim aracılığıyla duyarlı ve yetkin bir hale getirilmelidir. Çünkü iyi eğitilmiş ve sağlıklı bir insanda bu iki yeti etkin bir şekilde kullanılabilir. Örneğin tek başına aklını kullanan bireyin eğitimi, eksik ve yetersiz kalacaktır. Aklını iyi kullanan, ancak duygusal kısmı eksik olan, vicdanını tüm olanaklarıyla kullanamayan bir birey, istemelerinin yaratacağı eylemin ahlaksal boyutunu doğru ve düzgün bir şekilde kurgulayamayacaktır (Topdemir, 2008, s. 252). O halde genel olarak eğitim sistemi ve özel olarak da öğretim programları hazırlanırken bireyin bu iki yönüne de ışık tutacak şekilde hazırlanmalıdır.

Böylece birey, bir yandan yaşadığı toplumsal çevreyi kurgulayan ahlak, din, hukuk, ekonomi gibi yapay değerleri öğrenerek duygusal boyutunu geliştirirken; öte yandan da aklını etkin kullanıp kendini tanımayı, kendine dönmeyi öğrenecektir (Başgöz, 2005, s. 51). O halde eğitim uzun bir süreci kapsamakta ve bu sürecin var olabilmesi için nesne olarak bir insana, bu nesnenin yetersizliğinin kabulüne ve istendik yönde değiştirilebileceğine inanmak gerekir.

Ancak bunların hepsinin yapılabilmesi için çevrenin ayarlanmasına ve son olarak da istendik davranışların kazanılıp kazanılmadığının kontrol edilmesine ihtiyaç vardır (Sönmez, 1998, s. 31). Eğitimin bir ucu bizdeyken, diğer ucu da kültürü oluşturan toplumdadır. Eğitim kendisini inşa etmeye çalıştığı toplumdandır, ekonomiden, siyasetten, dinden etkilenmektedir. Zaten birey ve toplum arasındaki karşılıklı çıkarların dengelenmesi toplumsal gelişmenin önemli bir parçasıdır ve söz konusu dengenin araçlarından biri de eğitimidir (Manisalı, 2009, s. 11). Aslında eğitim ile parçadan bütüne yani bireyden topluma doğru bir dönüşümle istendik davranışların ya da değerlerin kazandırılması, bu sayede de toplumsal bilincin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Ancak istendik davranış dendiğinde muğlak bir durum ortaya çıkmaktadır. Söz konusu istendik davranışları belirleyen topluluk bize bu davranışların bilimsel önermelerdeki apodeiktik özelliğe sahip olduğunu ima etmekte midir? Bu istendik davranışlar genel-geçer, doğru ve zorunlu mudur? Herkes bu değerleri kabul etmekte midir ve çocukta potansiyel olarak var olan öğrenme güdüsünün eğitimcilerin yönlendirme ve teşvikleriyle aktüelleştirildiği mi anlaşılmalıdır? Başka bir açıdan istendik davranış ya da değerleri analiz ettiğimizde ise karşımıza daha farklı sorular çıkmaktadır. Örneğin değer atfedilen öğrencilere hangi değerler verilmelidir? Tüm bu soruların yanıtı eğitimin özünü ve ahlak eğitiminin ise amacını bize vermektedir. Bu bağlamda da değerler, davranışlarla ulaşmak istediğimiz hedefler gibi durmaktadır. Ancak göreceli bir kavram olan değer, toplumlara ve tarihi dönemlere göre farklılık göstermektedir. Bu yüzden değer kavramının bir ucu insandayken bir ucu da onu şekillendiren toplumdadır. Toplum, değerlerin oluşturulduğu, saklandığı ve aktarıldığı bir zemin gibidir (Ural, 1996, s. 52). Sonuç olarak, değerleri bizler yaratıyoruz, ancak değerler de sabit kalmıyor, zamana ve koşullara göre değişiyor ve bu anlamda da eğitimi etkiliyor. Değerleri felsefeden, psikolojiden ya da sosyolojiden bağımsız olarak oluşturamayız. Bu anlamda da eğitim, belirli bir sistematikte öğrencilere verilmesi hedeflenen kültürel kodlar ve değerlerin aktarımında etkin bir rol üstlenmektedir.

3.2. Ahlak-Etik İlişkisi

Düşünürlerin üzerinde anlaşarak ortak bir tanım yapamadıkları ve açık bir kavram olarak düşünülen, ancak pek çok bağlamlarda karşımıza çıkarak, görecelik taşıyan ahlak kavramı, sözcüğün kullanıldığı anlama göre farklılıklar göstermekle birlikte; kimi durumlarda hep aynı kaldığı bilinmektedir. Genel olarak ahlaktan bahsedildiğinde hep belirli bir ahlak ya da moralde bahsedilerek, aslında iyi-kötü ya da yapılması-yapılmaması gerekenler etrafında

sıralanan değer yargıları, ilkeler, normlar ve kurallar topluluğu anlatılmak istenmektedir (Tepe, 2011, s. 14). Düşünürlerin farklı ahlak tanımları vardır. Bunlardan Ülken'e göre ahlak, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır (Ülken, 2001, s. 19). Yücel'e göre ahlak, insan hareketlerini objektif bir gözle inceleyen, insan hareketlerinin dayandığı prensipleri bir takım kurallara bağlayan, felsefenin bir alt disiplini (Yücel, 1959, s. 74). Kuçuradi'ye göre ise ahlak, kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen çeşitli değer yargıları sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2009, s. 32-33).

Genel olarak ahlak, insanın başka varlıklarla olan ilişkisindeki kural ve eylemleri düzenleyerek anlamlandıran norm, ilke ve kurallar bütünü ifade eder. Bu anlamıyla ahlak, kültürel bir çevrede kabul görmüş, belirlenmiş, tanımlanmış değerler ve bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını ortaya koyan kurallar öbeği olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2002, s. 3). Bu bağlamda ahlaktan söz edilirken hep, insanlar arasındaki ilişkilerde kişilerden uymaları beklenen davranışlar temele alınmakta ve bu davranışlarında yapılması veya yapılmaması gereken (izin verilen-verilmeyen; teşvik edilen-yasaklanan) davranışlar olduğu söylenmektedir. Başka bir deyişle, ahlakta uyulması istenen davranışların, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi-kötü sayılan davranışlar olduğu söylenmektedir (Kuçuradi, 2009, s. 33). O halde ahlaki düşünce, yargılarımız ve onayladığımız ilkeler arasındaki bir anlamda uyuma dayanıyorsa, nasıl bir düşünce bizi ahlaki doğruya yönlendirmektedir? Ya da eylemlerimiz ve seçimlerimizde ahlaki sezgilerimize ve uyuma ilişkin ilkeselleşmiş sorumluluklar getirmeyi başarsak bile, eylemlerimizin sonucunun bir tür ön yargı olmadığından nasıl emin olabiliriz? (Sandel, 2013, s. 44-45).

Bu ve buna benzer soruların cevaplarını aramak ahlak kavramı üzerine daha detaylı araştırma yapmayı ve sorgulamayı gerektirmektedir. Neyin değerli olduğu, neyin değersiz olduğu, hangi türden eylemlerin doğru, hangilerinin yanlış olduğu gibi sorular filozofların her daim sordukları etik¹ sorular arasındadır. Bu anlamıyla da etik soruların yaşamın kendisi olduğunu (kendi yaşamımız ve kamu yaşamı) söyleyebiliriz. Çünkü etik sorular, eylem, seçim ve kararlarımız sonucunda yaşanan sorunlara felsefi bakış açısıyla bakmanın bir tür ürünüdür (Tepe, 1998b, s. 12). Hatta eylemlerimiz etik ilişkiyi inceleyebilmenin tek ipucudur. Çünkü etik ilişki, bir insanın diğer insanlarla kurduğu ve değer sorunlarını içinde barındıran ilişkinin kendisidir (Tepe, 1998b, s. 21). Kuçuradi'ye göre ise etik ilişki: “*İnsanlar arası ilişki*

¹ İlk defa etik sözcüğünü “moralis” şeklinde Latinceye çeviren kişi Cicero'dur. (Yücel, Felsefe Dersleri, 1959, s. 74).

türlerinden bir tanesi ve en temelde olanı: belirli bütünlükte bir kişinin belirli bütünlükte başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla –yüz yüze geldiği veya gelmediği insanlarla-, değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkidir: eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki” (Kuçuradi, 2011, s. 3). Bu tür ilişkilerin en büyük özelliği yaşanan gerçek ve olaylar zinciri içinde kişilerce yaşanan bir değerler ve değerlilik-değersizlik ilişkisi olarak, kişinin eylemlerinden kaynaklanmasıdır (Kuçuradi, Etik, 2011, s. 7).

Her ne kadar gündelik dilde ahlak ve etik aynı anlamalara gelecek şekilde kullanılıyor olsa da, hatta kimi zaman etiğin ahlakın felsefesini yapmak olduğu, yani ahlak felsefesi olduğu söylene de bu kavramların her biri farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin Tepe’ye göre bazen belirli bir ahlakın temellendirmesi olarak karşımıza çıkan ahlak felsefesi, bazen tek tek ahlakların üstünde, onları aşan bir “üst ahlak” olarak karşımıza çıkmakta; ancak her iki durumda da ilgili insanlara “yapılması ve kaçınılması gerekenler” konusunda her durumda geçerli olabilecek bir takım ilkeler, kurallar önermektedir. Oysa etik, konu edindiği alanla ilgili, alanın izin verdiği kadarıyla doğru ve kesin bilgilere ulaşmaya çalışmaktadır (Tepe, 2011, s. 15). Başka bir ifadeyle etik, insana ilişkin doğrulanabilir, yanlışlanabilir bilgiler ortaya koyan ya da koymas beklenen bir felsefe disiplini; yapılması gerekeni söyleyen ya da normlar koyan bir etkinlik değildir (Tepe, 1998b, s. 12). Bu anlamıyla da etik, nesnesi insanlar arasındaki ilişkilerdeki eylemin ne olduğu inceleyen ve nesnesi izin verdikçe de bilgi ortaya koymaya çalışan felsefenin en eski ve en temel disiplinlerinden birisidir (Kart, 2013, s. 3). Kısacası etik, çeşitli ahlaklardan (morallerden) bağımsız olarak, kişilerin eylemlerine ve eylemin felsefi bilgisine ilişkindir (Tepe, 2011, s. 16). Hatta Harun Tepe, etik ile ahlak arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır:

“... Her ahlakın değer yargılarından, normlardan, ilkelerden oluştuğunu görürüz. Bunlarda bize neyin iyi, neyin kötü olduğunu, neyi yapmamız, neyi yapmamız gerektiğini söyler. Her ahlakın iyi olarak nitelendirdiği değer ve davranış biçimleri ile kötü olarak nitelendirdiği kimi değer ve davranış biçimleri vardır. Doğal olarak bunlar ahlaktan ahlaka farklılık gösterirler; ama sonuçta her ahlak kendi mensupları için, neyin iyi, neyi kötü olduğunu baştan ortaya koyan kimi değer yargılarına sahiptir. Buna karşılık etik sözcüğü bir felsefi disiplini niteler. Etik sözcüğünü ahlak alanına ilişkin felsefi araştırmayı nitelemek için kullanıyorum; etik ahlakın temellendirilmesini soran edinen felsefe disiplini” (Tepe, 1998a, s. 65).

Etik ve ahlak arasındaki ayrıma dair Billington ise şunları söylemektedir: *“Etik, bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgilidir, ahlak ise bunu hayata geçirme tarzıdır. Etik bütün manzarayı içine alırken, ahlakımız, bizi adeta manzaranın damarına yöneltir; orada davranışın ayrıntılarıyla ilgileniriz artık”* (Billington, 1997, s. 45-46). O halde

bir anlamda ahlak, etiğin içeriğini aktüelleştiren bir araçtır. Hatta Haynes'e göre etik, kişiler arası ilişkilerimiz ve kendi iç dünyamızdaki savaşımızla ilişkili bir benliğin yapılandırmasıdır (Haynes, 2002, s. 210). Bireysel ve toplumsal alanlarda aktif olarak yaşanan bir fenomen olan ahlakın üzerinde kapsamlı bir felsefi sorgulamanın yapılması için etik bilgiye ihtiyaç vardır. Etiğe, “*praksis alanına ait bir fenomen olarak ahlaki ve tekil ahlaklar çokluğunu teorik bir inceleme ve eleştiri konusu kılan felsefe disiplini*” de diyebiliriz (Özlem, 2010, s. 233)..

Daha belirgin bir ayırım yapacak olursak yazılı olmayan norm sistemlerine (gelenek, görenek, adet vb.) ahlak ilkesi ya da normları denirken; belirli bir grup insanın belirli amaçlar doğrultusunda oluşturduğu yazılı normlar sistemine de etik ilkeler denilmektedir. Etik, ahlaktan farklı olarak doğrulanabilir, yanlışlanabilir ilkeler ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca ahlaki ilke ya da normlar, insanları bunlara uymaya zorlayabilirken, etik ilkelere uymaya asla zorlayamayız. Çünkü etik değerler ancak, kişilerin kendi isteği ve niyetiyle açığa çıkmaktadır (Kuçuradi, 2011, s. 12). Bu noktada Kuçuradi'ye göre, ahlak değil de ahlaklılık ya da etik ilkeleri ile; insanın değerinin bilgisinden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak türetilen eylem ilkelerini ve istemeyi belirlemeye yönelik ilkeleri anlamak gerekmektedir. Çünkü ancak etik ilkelerle, kişi belirli durumlarda kendi isteklerini değerlendirebilmesi için ona ölçüt sağlayacaktır (Kuçuradi, 2009, s. 43-45). Hatta Kant'ın kesin buyruk adımı verdiği: “*Ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir maksine göre eylemde bulun*”, ilkesi etik ilkeye örnek gösterilebilir (Kant, 2002, s. 38).

Sonuç olarak, ahlak ilkelerinde bir görecelik olduğunu daha önce söylemiştik, ancak etik ya da ahlaklılık ilkelerinde böyle bir görecelikten bahsedemeyiz. Etik ilişkilerde ahlaktan farklı olarak eylemlerde ya da kişiler arası ilişkilerde yapıca bir değişmeden bahsedilemez, yani etik ilişkinin değişmez bir yapısı vardır. Etik ilişki insanların toplumsal gerçekliğinin bir parçasıdır, nerede bir insan ve insana dair bir ilişki varsa aynı zamanda orada etik bir ilişki de vardır. Etik bilgi kişiye olanak ve sorumluluklarının bilgisini vermenin ötesinde, eyleminin değerini ya da değersizliğini görmesine yaracak bilgiler vermektedir (Tepe, 1998a, s. 69). Bu anlamıyla da etikte kişinin eylemi ve eylemini neden gerçekleştirdiği, dayanağı ya da hareket noktası önemlidir.

3.3. Ahlak-Değer İlişkisi

Kişilerarası ilişkilerimizde ahlaklılık normlarını belirleyen, seçimlerimizde iyi/kötü gibi yargılara varmamızı sağlayarak ahlakın sınırlarını çizen araçlarından birisi “değer” ya da “değerlilik ölçütleri”dir. Ahlak kavramının yapı taşlarından birisi olan değer kavramına ilişkin

düşünürler farklı açıklamalar getirmiştir. Bunlardan Özlem'e göre değerler, *“hiçbir idealiteleri olmayan, olsa olsa insanın doğal eğilim ve gereksinimleri kadar, ahlaksal/tinsel eğilim, dünya görüşü ve inançları doğrultusunda yine insan tarafından geliştirilip benimsenmiş bu nitelikleriyle insan eylemlerini yönlendiren, bu eylemler için birer direktif olabilen şeylerdir”* (Özlem, 2010, s. 38).

Değer kavramı kişilerle ilişkilerimizde, kararlarımızda, seçimlerimizde bir anlamda yol haritası gibidirler. Nitekim değerler her zaman, her yerde ve herkes için aynı ölçüde değerli olmayabilir, çünkü değer kavramı kendi içinde göreceli bir kavramdır. Örneğin Billington, olgular ve değerler olmak üzere iki farklı dünya kurgulamış ve değerler dünyasında da hiçbir şeyin sabit olmadığını hızla değişmekte olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Billington'a göre, olgular dünyasında kişi, kanıtlanmış hipotez ve formüller aracılığıyla kendisini güvende hissetmektedir. Çünkü olgular dünyası, nerede olduğumuzu ve nereye gideceğimizi bilmemize olanak vermektedir (Billington, 1997, s. 97). O halde belli bir grubun düzen sağlayabilmek için oluşturduğu değer ilkeleri, farklı bir zaman diliminde o kadar da değerli olmayabilir, hatta değersiz ya da ahlak dışı kabul edilebilir. Demek ki değer kavramını içine alan ahlak kavramı da kaygan bir zeminde hareket etmekte, zamana ve koşullara bağlı olarak değişebilmektedir.

Değerler sadece toplumun değil, toplumun ahlaklandırılmasını sağlayan eğitimin de temel yapı taşlarından birisidir. Çünkü kime, neyin, nasıl öğretileceği, ne öğretileceği, hangi değerlerin verileceği ve nasıl işletileceği, sorulması gereken sorulardır. Değer ölçütlerimizi belirlerken **“ahlaki olan-ahlaki olmayan değerler”** diye bir ayrım yapılmaktadır. Bu ayrım bizi ahlak ve ahlaktan bağımsız düşünülebilen değerlere götürecektir. Çünkü ahlaki değeri yalnızca, iyi-kötü, doğru-yanlış ya da ahlaki yükümlülükten değil, aynı zamanda ahlaki olmayan değerlerden de ayırmamız gerekir (Frankena, 2007, s. 118). Ahlaki olan ve olmayan değer yargıları da kendi içinde tekil ve genel yargılar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Daha anlaşılır hale getirmek için şu şekilde örneklendirebiliriz. (Frankena, 2007, s. 30-31):

- Sorumluluklarının bilincinde olman gerekir (**ahlaki yükümlülük** tekil yargı)
- Yaşamak her insanın hakkıdır (**ahlaki yükümlülük** genel yargı)
- Annem iyi bir insandır (**ahlaki değer** tekil yargı)
- Hoşgörü bir erdemdir (**ahlaki değer** genel yargı)
- Bu sağlam bir arabadır (**ahlaki olmayan** tekil yargı)
- Aristokrasi en iyi yönetim şeklidir (**ahlaki olmayan** genel yargı)
- Bu filmi mutlaka izlemelisin (**ahlaki olmayan yükümlülük** tekil yargı)

- Bilgisayar kullanırken kişi virüs programı kullanmalı, güvenlik duvarı değil (**ahlaki olmayan yükümlülük** genel yargı)

Genel olarak ahlaki eylem ya da seçimi daha iyi alternatifler yönünde verilen bir karar, ahlaki olmayan eylem ya da seçimi ise daha kötü alternatifler yönünde verilen bir karar olarak kurgulayabiliriz (Haynes, 2002, s. 18). Bu anlamda Pole'e göre:

"... hiçbir ahlak sistemi, kendi ölçütleri uyarınca gayri ahlaki olan metotlar kullanılmaksızın egemenlik kuramamıştır. Ahlaki olduğu için övülen her şey özünde gayri ahlaki her şeyle özdeşdir ve ahlakın her gelişiminde olduğu gibi gayri ahlaki amaçlar için gayri ahlaki araçlar tarafından mümkün kılınmıştır. Yeni değerlerin yaratılması daima öbür değerlerin imhasını içerir: "Eğer tapınak yükseltilecekse, ilkin bir tapınak yıkılmalıdır." (Pole, 1993, s. 160-161).

Ahlaki olan ile ahlaki olmayan ayrımını yapmak pek de kolay değildir, çünkü aralarında belirgin bir ayrılık yoktur. Nasıl ki amaç-araç değerler birbirlerinin yerine geçebiliyorlarsa, yani kimi durumda amaç olarak kabul edebileceğimiz bir değeri başka bir durumda araç olarak kabul edebiliyorsak, aynı şekilde "ahlak dışı" ya da "ahlaka aykırı" kabul ettiğimiz bir şeye de kimi zaman "ahlaklı" diyebiliriz. Şunu düşünelim "çalmayacaksın" demek her zaman ve her durumda yasak ya da yanlış mıdır? Ekmek çalan aç bir çocuk ya da bankayı hortumlayan adam, eşit derecede yanlış ya da ahlaki olmayan eylemde bulunmuşlar mıdır? (Wringe, 2006, s. 28). Bu gibi durumlarda ahlak felsefecileri kendilerine şu soruyu sormaktadırlar: Toplumda kabul edilen kurallar ve yasalar acaba istisnaya sahip olamazlar mı ya da birbirleriyle çeliştikleri durumlar söz konusu olamaz mı? (Frankena, 2007, s. 35). Kısacası X zamanında Y koşulunda geçerli olan Z ahlakı ya da değer ölçütü, M zamanında, N koşulunda geçersiz sayılabilir.

Göreceli bir kavram olan ahlakı daha iyi anlayabilmek için onu tamamlayan öğelerden birisi olan "ahlaki sıfatını" da incelemek gerekir. Öncelikle ahlaki sıfatı doğru, yanlış, iyi, kötü, zorunlu ya da yapmamalısın, yapmamak zorundasın gibi terimleri içermektedir. Bu terimlerle söylenen değer yargıları da toplum tarafından verilen onay ya da onaysızlığa karşılık gelmektedir (Feldman, 2012, s. 12-13).

Toplumsal bir kavram olan ahlak, özünde tüm insanlıkla ilgilidir, hatta ahlak için gündelik yaşamımızda bir eylemi yapmamızı ya da yapmamamızı belirleyen temel duygunun, iç sesin ya da vicdanın adı bile diyebiliriz. Ahlak gündelik yaşamımızdaki potansiyel eylemlerimizi aktüelleştiren ve çoğunlukla sonradan tecrübeler aracılığıyla öğrendiğimiz ya da bize öğretilen bir tür bilgidir aslında. O halde toplumsal bir kavram olarak ahlak olgusunda insan ne tek başına özne ne de nesne durumundadır, çünkü davranışları hem kendi hem de toplum tarafından yargılanmaktadır (Sönmez, 1998, s. 21). İnsan tarafından gerçekleştirilen

eylemler yine insan tarafından kurgulanan yaptırımlarla sınırlandırılmış olup kendi içinde bir döngüsellik taşımaktadır. İnsandan başlayan her şey yine insana dönmektedir. Erich From'un da deyişiyse “*yaşam sanatında insan hem sanatçı hem de sanatının nesnesidir; o hem heykeltıraş hem de mermerdir; o hem doktor hem de hastadır*” (Fromm, 2005, s. 29).

O halde ahlak bizden akla dayalı bir şekilde kendi kendimize rehberlik etmemizi istemektedir (Frankena, 2007, s. 26). Aklın temel güç haline getirildiği aydınlanma döneminden, bu zamana kadar pek de bir şey değişmemiştir. Çünkü cesaretle aklı kullanmak, kendi kendimizin kimi zaman kural koyucusu olmayı ve belirlediğimiz idealler etrafında da hareket etmeyi gerektirmektedir. Oysa bunları yapabilmek için toplumun bir parçası olmanın getirdiği kimi iyi, kötü, doğru, yanlış, erdemli, erdemsiz vb. davranışlar alışkanlık haline getirilmelidir. Kimi özel durumlarda ise kendimizin yol göstericisi olma sıfatıyla yaşamımızı şekillendirmeliyiz. Ahlaki anlamda bağımsız olmayı ve gerektiğinde ahlaki kararlarımızı verirken kendi iç ilkelerimizden hareket etmeyi bilmeliyiz. Yani bizim için değerli olan ilkeleri belirleyebilmeliyiz.

3.4. Ahlak-Din İlişkisi

Uygurluk tarihinin pek çok döneminde benzer birliktelikte kullanılan ahlak ve din kavramları, ilahi yapıların doğal düzeni yönlendirdiği kanaatinden hareketle istenileni yapmak ya da yapmamak karşısında cezalandırılmak düzleminde irdelenmiştir. Örneğin ilahi güç gök gürültüsüyle sizi korkutabilir, uyarabilir ya da kasırgalarla, fırtınalarla yaptığının yanlış olduğunu size gösterebilir. O dönemlerde her şey belirsiz olduğundan her şeyin tek bir nedeni vardır, o da soyut bir bedende en büyük somutluğa sahip olan, varlığından şüphe edilmeyen, her şeyi yaratan ilahi varlık, yani Tanrı'dır. Böyle bir atmosferde elbette insanlar tüm eylemlerini Tanrı'ya adanmışlar, onu açıklamaya çalışmışlardır. Ancak zaman içinde toplumsal değişimler, bilimsel yeniliklerin açtığı çığır en büyük devrimlerden birisini yaratarak, dinden soyutlanabilen bir ahlak şekillendirmiştir. Değişen ve dönüşen dünyanın insanı, zihniyle birlikte ahlak anlayışını da rasyonelleştirmeye başlamıştır. Karşılaşılan güçlüklerin çözümleri dinsel kitaplarda bulunamadıkça ya da tatmin olunamadıkça, rasyonalite artmış bilimsellik her şeyi etkilediği gibi dini de etkilemiş, böylece dinin içinden ahlak doğmuştur. (Durkheim, 2010, s. 143).

Düşünürler özellikle din olgusuna ilişkin farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan Durkheim'a göre, ahlak tek tanrılı dinlerin dünyada hâkimiyet kurmasına kadar

bütünüyle toplumsal bir olgu, fakat din temelli dünya anlayışlarıyla birlikte ise din olgusunu temellendiren, daha iyi anlaşılmasına olanak veren, hatta dinin önermelerinin kutsallaştırılmasını sağlayan bir araçtır (Durkheim, 2010, s. 29). Ayrıca Durkheim, ilk çağlarda suç ya da günah kavramlarının ahlaka aykırı davranmak ya da din dışı davranmakla eş değer görüldüğünü belirtmektedir. Ona göre aslında insanları Tanrı'ya yaklaştıran ve dünyada düzeni sağlayan din olgusuyla, Tanrı ahlakın bekçisi haline getirilmiş ve insanlarda Tanrı'yla ters düşmemek için ahlaklı davranmaya ya da dinin kutsallaştırdıklarına uymaya başka bir anlamda ise itaat etmeye başlamışlardır. Durkheim eğitilmiş kafalarca bilimin dinin yerini aldığını belirterek, bilimin ortaya çıkmasının nedenini toplumun ona ihtiyaç duymasına ve bireylerin içgüdülerindeki gerilemeye bağlamıştır. (Durkheim, 2010, s. 96).

Din konusunda açıklamaları bulunan bir başka düşünür Freud'a göre ise, ilk ahlaki eylemler ve yasaklar, onları yapanlara verilen "suç" kavramına tepki olarak açığa çıkmıştır. İnsanların yanlış eylemleri yüzünden duydukları pişmanlık, eylemlerini asla yinelememelerine sebep olmuştur (Freud, 2002, s. 209). Din konusunda açıklamaları olan bir başka düşünür Henri Bergson ise, din olgusunun, düşünen insanın başlangıçtan itibaren sadece bencilce kendini düşünmesi nedeniyle değil, aynı zamanda ötekilerini de düşünmesi ve yaşama haklarına saygı duyması nedeniyle çıktığını savunmuştur. Hatta ona göre din, doğanın zekâya karşı doğal bir tepkisidir (Bergson, 2004, s. 186). Çünkü ilkel insanın zekâsı eylemlerinde ve seçimlerinde öncelikle ona bencilliği öğütleyecek ve hiçbir şey onu durdurmadığında da doğası gereği bencilliğe koşacaktır. Doğa ise bu duruma engel olabilmek için girişi yasaklayan, geleni iten bir muhafız, yani Tanrı'yı ortaya çıkartacaktır. Tanrı din aracılığıyla kişileri savunacak, korkutacak ve cezalandıracaktır (Bergson, 2004, s. 109). Bergson'un şu sözleri ise fikirlerini açıklığa kavuşturmuştur:

"İnsan, eylemi pek sağlam olmayan, tereddüt eden ve denemeler yapan, başarma umuduyla ve başarısız olma korkusuyla projeler yapan tek hayvandır. Hastalığa yatkın olduğunu hisseden ve öleceğini bilen tek varlıktır. Doğanın geri kalanı tam bir dinginlik içinde devinir. Bitkiler ve hayvanlar kendilerini bütünüyle rastlantılara bıraksalar da, sanki ebediyete güveniyorlarmış gibi geçmekte olan zamana güvenirler" (Bergson, 2004, s. 181).

Bergson'da, Freud gibi bir anlamda din olgusunun suç, günah ya da hatalı eylemlere bir tepki olarak doğduğuna inanmaktadır. Din hakkında çarpıcı açıklamalarda bulunan Bertrand Russell'a göre ise, öncelikle din korkudan doğan bir hastalık ve insanlık için sonsuz bir sefalet kaynağıdır (Russell, 1996, s. 24). Russell dinin en önemli kaynağının korku olduğunu, çünkü tehlike yaratan her şeyin sonunda insanların Tanrı'yı hatırlayarak ona yalvardıklarını söylemektedir. Russell, savaş, salgın ya da gemi batması gibi olayların insanları dindar

yapabileceğini inanmaktadır (Russell, 1996, s. 40). Zaten Russell geleneksel dinlerin en büyük kusurunun bireycilik olduğunu ve bu eksikliğin ahlaka da yansıdığını söylemektedir. Örneğin eskiden dindar bir hayat yaşayan kişiye göre din ya da ahlak, tanrı ve insan arasında bir tür ikili konuşma ve tanrının iradesine boyun eğmek demektir. Aynı şekilde ahlaklı yaşamın anahtarı da buradan geçmektedir (Russell, 1996, s. 69). Ancak günümüzde ahlak faydacılık ile boş inancın ilginç bir karışımına dönüşmüştür. Ahlaki davranışta kişinin amacına ulaşmak için doğru davranışı istemesi gerekir. Bu anlamda ahlak eğitimi de ahlaktan farklı olarak bazı istekleri bireyde kuvvetlendirmek ve bazılarını da zayıflatmak için oluşturulmuştur (Russell, 1996, s. 59).

Sonuç olarak ahlaklı davranmak, birtakım toplumsal, hukuksal ve dinsel kurallara uygun davranmayı gerektirir. Topluluğa dâhil olmak, isyan eden, düzeni bozan, kargaşa yaratan birey olmamayı gerektirdiği için, normlarla birlikte örüntülenmiş bir ahlaktan bahsediyoruz. Oysa Otorite (bu her ne olursa olsun; tanrı, devlet başkanı, rektör, müdür, öğretmen vb.) isyankâr güçleri durdurup egemenlik altına almak için vardır, uysal güçler için yaratılmamıştır (Durkheim, 2010, s. 67). O halde ahlakı, dinsel gücün boyunduruğunda kalmayan, dış dünyayı olduğu gibi anlayan, başka bir anlamda rasyonaliteyi her an kurgusunun bir parçası haline getiren modern dünyanın yeni insanını, egemenlik altında tutmak için yaratılmış göreceli ve oynak bir zeminde vücut bulan kurallar topluluğudur diye tanımlayabiliriz.

3.5. Ahlak Eğitimi

Kişilik ve karakterinin gelişmesinde okulun önemi yadsınamaz. Kişi hayatının en verimli zamanlarını okul sıralarında geçirir. Bu anlamıyla da okullarda örtük olarak ahlak eğitimi hemen hemen her dersin içine yerleştirilmiştir. Çünkü karakter eğitimi okulun en temel amaçlarındandır. Ahlaklı bireyler ya da iyi yurttaşlar yetiştirmek amacından hareketle öğretim programlarında, doğrudan ya da dolaylı olarak ahlak eğitimine her dönem yer verilmiştir. Bu anlamda da amaçlı ve iyi düzenlenmiş bir ahlak eğitimi programı ile okullar, sorumluluklarının bilincinde olan, dürüst, çok çalışan, hoşgörülü ve ahlaklı bireyler yetiştirerek, erdemli bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir (Aydın, İ., 2003, s. 203).

Her ne kadar ahlak eğitimiyle ilk başta anlaşılan sanki kuralların ve buyrukların öğrencilere ezberletilmesi gibi düşünülse de Haynese'e göre ahlak eğitimiyle yapılmak istenen: *“alışkanlık halinde belli bir biçimde davranan insanlarla birlikte yaşayarak, davranış alışkanlıklarını, anadili edindiğimiz biçimde kazanmaktır”* (Haynes, 2002, s. 169). Bir anlamda sosyal bir varlık olan insanın davranış alışkanlıklarını kazanması anlamında kullanılan ahlak

eğitimi, kendini sadece eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda önce ailede başlamak üzere, toplumun her kesim ve kademesinde göstermektedir. Çünkü ahlak çok yönlü bir kavramdır. Her ne kadar ahlak kavramı özelde insan davranışlarını incelese de, genelde toplumun oluşturduğu kuralları doğru-yanlış ya da iyi-kötü düzlemlerinde incelemesiyle değerlendirilmektedir (Aydın M. Z., 2003, s. 16). Bundan dolayı da ahlak eğitimini, eğitimin tüm kademesine yerleştirmek ve yaygınlaştırmak gerekmektedir. Çocuklarda ahlak gelişimi fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimden çok da farklı değildir, aksine çocukların büyürken içinden geçmeleri gereken bir süreçtir (Bakioğlu ve Sılay, 2011, s. 28-29).

Bu bağlamda ailede verilen ahlak eğitimi, çocuğun kişiliğinin gelişmesinde her ne kadar önemli ve vazgeçilmez olsa da, tek başına yeterli değildir. Çünkü sosyal bir varlık olan insan sadece ailede yaşamayacak, okulda, sokakta, oyun alanlarında sosyalleşmeye devam edecektir. Bundan dolayı da evinden sonra, en çok zaman geçirdiği okulda aldığı eğitim onun kendini tanıması ve sorgulamasında önemli bir paydaya sahiptir. Çocuğun davranışlarına yön vererek, seçimlerinde doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi değer yargılarına ulaşmasına ve yaşadığı toplumun ilke ve değerlerini kazanma süreci olarak düşünölen ahlak gelişiminin, eğitimle desteklenmesi gerekir. Çocuktaki ahlaki duygunun gelişimiyle orantılı olarak okullarda ahlak eğitimin amacı ve işlevinin toplumsal değişimle bağlantılı olarak organize edilmesi gerekmektedir. Bu noktada ahlak eğitiminin öğrencilere verilmesinde eğitimciler büyük görev düşmektedir. Eğitimciler çocuklarda iyi, güzel ya da doğru gibi değer yargılarıyla nitelendirilen erdem ve eğilimlerin kuvvetlenmesine ve kötü ve yanlış kabul edilen davranış ve tutumların ise zayıflatılarak yok edilmesi için çalışmaladırlar.

Ahlak eğitiminde incelenmesi gereken bir başka problem ise en yüksek iyi, değer, tanrı, din, erdem, vicdan, suç ve ceza gibi soyut kavramların öğrencilere nasıl, ne zaman ve hangi yöntemlerle verilebileceğidir. Çünkü söz konusu ettiğimiz gibi soyut kavramları içinde barındıran disiplinleri çocuklara aktarırken, onların zihin gelişimi göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin psikoloji tarihinde Jean Piaget, Lawrence Kohlberg ve Freud gibi düşünürler, özellikle çocuklarda ahlak gelişimiyle bilinç arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır.

Zihin gelişimi ve ahlak arasındaki ilişkiyi ilk inceleyen Jean Piaget olmuştur. Piaget'e göre ahlak gelişimi, bilişsel gelişim süreciyle paraleldir ve bir sıra izleyen dönemler içinde ortaya çıkmaktadır. Çocukların doğru-yanlışa dair yargıları ile ahlak kurallarını yorumlama biçimleri yaşa göre değişmektedir. Zaten Piaget için ahlak bir kurallar sistemidir ve ahlak gelişimini anlayabilmek için çocuğun bu kuralları zihninde nasıl kurguladığı anlaşılmalıdır (Çileli, 1986, s. 31). Ancak çocuklar altı yaşına kadar örneğin oyun oynarken kurallarının olmadığını, sadece arkadaşları nasıl oyun oynarsa onları taklit ettiklerini söylemektedir. Ancak

altı yaşından sonra oyun kurallarına uymadan oynasalar bile artık kuralların farkına varabilirler. Bu anlamda da altı yaşına kadar çocuklarda kurallar olmadığı için ahlaktan da bahsedilemeyeceğini söylemektedir.

Piaget bu izlenimlerinden yola çıkarak çocukların bilişsel ve buna bağlı olarak da ahlak gelişimini altı evrede incelemiştir. Bu dönemler ise şöyledir: 1. Duyusal-Devinim Dönemi: (0-2 yaş), 2. İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş); 3. Somut İşlemsel Dönem (7-11 yaş); 4. Soyut İşlemsel Dönem (11-? yaş) Bu dönemlerden 0-2 yaş dönemine kapsayan Duyusal Devinim Dönemi'nde çocuk kuralların farkındadır, ancak bu kurallara neden uyması gerektiğini dair henüz akıl yürütememekte ve bundan dolayı da ahlaki hükümlerde bulunamamaktadır. 2-7 yaş dönemini kapsayan *İşlem Öncesi Dönem* ya da Piaget'nin deyimiyile bağımlılık döneminde çocuklar kuralların anlamını sorgulamaktan ziyade taklit yoluyla kurallara uymak zorunda olduklarını düşünürler. Ahlak kurallarının yüzeysel olarak farkındadırlar, ancak kuralların anlamlarına ilişkin gerçek açıklamalarda bulunamazlar. 7-11 yaş dönemini kapsayan *Somut İşlemler Dönemi*'nde ise çocuklar, dışsal kurallara bağlı olmalarına rağmen hala kuralların anlamına dair net fikirlere sahip değildirler. Bu dönemde çocuklar için kurallar asla değiştirilemez ve herkes de bu kurallara uymak zorundadır. Kuralların arkasındaki niyeti kavrayamazlar ve otoritenin koyduğu kurallar sadece doğrudur. Piaget'in son dönemi olan ve 11 yaş sonrasını kapsayan *Soyut İşlemler Dönemi*'nde çocuk ötekinin düşüncelerinin ve kuralların artık farkındadır. Artık çocuk bağımlı ahlaktan kurtularak işbirlikçi bir ahlak geliştirir ve benmerkezci bir yaklaşımdan göreceli bir bakış açısına kavuşur. Kısacası bu dönemde çocukta yüksek düzeyde bir dengelenme, etken ve esnek düşünce, karmaşık problemlerin üstesinden gelme, dış dünyadan gelen bildirimleri iç dünyasında dönüştürebilme gücü vardır. Artık çocuk dış dünyayla kendisi arasında bir dengelenmeye vararak soyut düşünme gücünü elde etmektedir (Günce, 1973, s. 143). Çocuklar bu dönemde artık kuralların içeriğini anlayabilirler ve kurallar artık onların vicdanlarıyla şekillenmeye başlar. Sonuç olarak ahlak, din, tanrı, erdem gibi soyut kavramlar çocukta ancak 11 yaş ve sonrasında anlamlandırılabilir.

Diğer bir araştırmacı Lawrence Kohlberg ise, Piaget'in aksine oluşturduğu evrelerle ahlakın bir inşa süreci değil de bir tür keşif süreci olduğunu düşünmektedir. Kohlberg değişik yaş grubu ve sosyo-ekonomik durumdaki kişilere anlattığı öykülere verilen doğru-yanlış yanıtlarından hareketle ikilemler yaratmaktadır. Kişilerin öykülerdeki problemlere verdikleri yanıtlardan öte çözüm önerileri onun için önemli olmuştur. Kohlberg, kişilerin öykülere verdikleri yanıtlardan hareket ederek altı ahlak evresi belirlemiştir. Bunlardan ilki gelenek öncesi dönemdir ve bu dönemde çocuklar dışsal kurallara bağlıdırlar. Bu dönem ise kendi içinde

ceza ve itaat eğilimi ve saf çıkarıcı eğilim olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır. Ceza ve itaat eğilimi döneminde çocuklar kuralların anlamını kavrayamazlar, sadece ceza almamak için kurallara itaat ederler, ancak kuralların arkasındaki niyeti keşfedemezler. Genellikle olayların dış görünüşüne ve olayın sonucunda ortaya çıkan fiziksel zararın büyüklüğüne bakarlar. Öte yandan “saf çıkarıcı eğilim” döneminde çocuklar ben merkezli hareket ederler. Eğer kendi istek ve gereksinimleri karşılanıyorsa diğer hiçbir şey onlar için artık önemli değildir. Her şey onlar için karşılıklıdır, eğer birisi onların istediğini yaparsa, onlarda karşısındaki istediğini yaparlar. Bir anlamda göze göz, dişe diş anlayışı etkindir. Kohlberg’in ikinci büyük aşaması “geleneksel dönem”dir. Bu dönemde kendi içinde ikiye ayrılır, bunlardan ilki “kişiler arası uyum” aşamasıdır. Bu aşamada çocuk, yaşlılarıyla işbirliği içinde bulunur ve başkalarının onayını almak, ona iyi çocuk demeleri hoşlarına gider. Geleneksel dönemin ikinci aşaması ise, “kanun ve düzen eğilimi”dir. Bu dönemde artık yaşlılarının koydukları kurallara uymanın haricinde toplumsal kurallar ve yasalar devreye girer. Yasalara ya da kanunlara çocuklar sorgulamadan uymak zorunda olduklarını düşünürler. Kohlberg’in son dönemi ise, “gelenek sonrası dönem”dir. Diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde kendi içinde ikiye ayrılı ve bunlardan ilki “sosyal sözleşme dönemi”dir. Bu dönemde kişi toplumsal kural ve yasalara neden uyması gerektiğini artık sorgulamayı yani kuralın arkasındaki niyeti açığa çıkartmaya çalışır. İnsan hakları, özgürlük, erdem, ahlak, din gibi soyut kavramlar artık onun sorgulamasının bir parçası haline gelecektir. Bu dönemin ikinci basamağı olan; “evrensel ahlak ilkeleri eğilimi” adlı evrede ise birey ahlaki düzeyinin en üst noktasına ulaşmıştır. Artık kendi belirlediği ahlak kurallarına uyması gerektiğini düşünmektedir. Bireyin belirlediği bu ahlak ilkeleri ise genellikle demokratik toplumların değişmezleri insan hakları, eşitlik, demokrasi, adalet, özgürlük gibi soyut kavramları içinde barındırmaktadır. Kohlberg’e göre bireyin bu son aşamaya ulaşması yaş olarak 14 ve sonrası kapsamaktadır. Sonuç olarak Kohlberg, başarılı ahlak eğitiminin anahtarının öğrencilerin ahlak gelişim düzeyinin belirlenmesi yani ahlakı ölçme araçlarının geliştirilmesiyle sağlanabileceğine inanmaktadır (Çileli, 1986, s. 13). Freud ise, ahlak gelişimiyle kişilik gelişimi arasında doğrudan ilişki kuran psikologlardan birisidir. Freud, ahlak gelişimini süper egoyla kurduğu bağlantıdan hareketle açıklamıştır. Süper egonun, id ve egodan sonra her ikisine karşı çıkarak oluştuğunu ve ödül ve ceza kavramlarının bir sonucu olan süper egonun çocuğun ahlaki gelişiminde anahtar rol oynadığını ifade etmektedir. (Miller, 2008, s. 165-166).

Psikologların yanı sıra pek çok düşünür, ahlak eğitimine ilişkin farklı sorunsalları temele alarak araştırmalar ve değerlendirmeler yapmışlardır. Bunlardan Durkheim’a göre, öncelikle ahlak gibi ahlak eğitimi de dine dayalıdır ve amacı da insanların dini kavramlara ve

dini varlıklara karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğretmektir (Durkheim, 2010, s. 29). Ancak zamanla bilim ve tekniğin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar nedeniyle dinin yerini bilim almıştır (Durkheim, 2010, s. 96). Bilgi ve teknolojinin gelişmesi, doğanın mistik güçlerle değil de deney ve gözlemlerle anlaşılma realitesi, biz ve Tanrı ilişkisinden, ben ve toplum birlikteliğine doğru gidilmesini sağlayarak, toplumda din ve ahlak anlayışının yeniden yapılandırılmasına imkân vermiştir. Bu yeniden yapılandırılmayla birlikte şöyle bir sorunsal doğmuştur: “*Dinden bağımsız bir ahlak, din ve ahlaki eş gören bir toplumda, laikleşmeyle birlikte nasıl birbirinden ayrılabilir ya da ayrılması gerekir?*” (Durkheim, 2010, s. 32-33). Durkheim bu soruyu şöyle açıklayacaktır, ahlaktan dini soyutlamak önemli değildir, asıl önemli olan, dinin yerine ne yerleştireceğimizi bilmektir. Bunu yaparken de şöyle bir yöntem önermektedir:

“İnsanların bugüne kadar kafalarında dini alegoriler şeklinde canlandırmış oldukları ahlaki güçleri keşfetmek, içine yerleştirilmiş oldukları simgelerden kurtararak, rasyonel yalınlıklarıyla sunmak ve bu güçleri çocuğa herhangi bir mitolojik aracıya gerek duymadan hissettirmenin yolunu yöntemini bulmak gerekmektedir (Durkheim, 2010, s. 33).

O halde ahlak eğitiminde öncelikle yapılması gereken, çocuğa kutsal kitaplarda anlatılanlardan daha fazlasını aktarmak ve anlatılanlara da her zaman ekleyebileceği bir şeyler olduğunu hissettirmektir. Ancak bu şekilde ahlaki dinden soyutlarken ya da rasyonelleştirirken yozlaştırmamış olacağız. Ahlak dersi de bu anlamda çocukların ahlaki gelişimi için gerekli olan unsurlardan sadece birisidir. Asıl yapılması gereken ahlaki okuldaki yaşamla bütünleştirmek, onun içine karıştırabilmektir (Durkheim, 2010, s. 153).

Ahlak eğitimiyle ilgili açıklamaları olan bir diğer düşünür ise Rousseau’dur. Rousseau pek çok eser kaleme almış ve bu eserlerinden özellikle *Emile* adlı çalışmasıyla eğitim biliminin özüne ilişkin incelemeler yapmıştır. Hatta Rousseau’nun bu eseri, çocuk eğitiminin en iyi analizini yapan eserler arasında gösterilmektedir. Rousseau *Emile*’in önsözünde, ne iyi bir eğitimin öneminden bahsedeceğini ne de mevcut eğitimin kötü olduğunu kanıtlamaya çalışacağını söylüyor. Amacı, eğitim sistemini eleştirmekten öte iyi bir eğitimin örneğini ya da kurgusunu insanlarla paylaşabilmektir. Eğitim sistemindeki en temel sorunlar arasında çocukların tanınmamasını, çocuklardaki psikolojik ve fizyolojik değişikliklerden haberdar olunmamasını ya da bilinçli olarak göz ardı edilmesini, eğitim sistemini belirleyen bilginlerin, yetişkinlerin öğrenmesi gereken şeyler üzerinde durmasını ve çocukların ihmal edilmesini gösteriyor (Rousseau, 2009, s. 99-100).

Rousseau’ya göre iyi bir eğitim ise negatif eğitim olmalıdır, yani çocuğun etrafındaki kötülüklerin engellenmesini sağlamalıdır. Sonrasında ise eğitim öncelikle çocukların içindeki

doğal iyiyi bozmamalıdır, aksine çocukların içlerindeki iyiliği açığa çıkartmayı başarmalıdır. Çünkü *Emile* adlı eserinde de belirttiği gibi, yaratanın elinden çıkar çıkmaz her şey iyidir, aslında her şey doğal halinde yaratıldığı gibidir, fakat insanlar doğanın yarattığı biçimiyle hiçbir şeyi, insan da dâhil istemedikleri için aralarındaki çekişmelerle ve yanlış diyaloglarla doğal iyiyi yani doğanın kendisini bozmaktadırlar (Rousseau, 2009, s. 107).

Rousseau din ve ahlak konusunda çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre tanrı ya da din gibi kavramlar soyuttur ve bunları anlayabilmek için imgelemden yararlanmak, hayal kurmak gerekir. Çocuğa öncelikle somut şeyler anlatılmalı, soyut kavramları veya duyu organlarının nesnesi olmaktan uzak tanrı, ahlak, erdem, din gibi kavramlar ise eğitim sürecinin en sonuna dâhil edilmelidir. Çünkü onun eğitim anlayışına göre öğrenci olabildiğince hayal kurmaktan, maskelerden uzak durmalı ve olduğu gibi görünmelidir. Ancak din, ahlak, erdem gibi soyut kavramları daha küçükken ona öğretmeye kalkıştığımızda çocuğun sadece doğasını bozmuş, hayal kurmasına neden olmuş ve gerçeklerden de uzaklaşmasına olanak vermiş oluruz.

Ahlak eğitimine dair düşünceleriyle dikkat çeken son düşünürümüz ise John Dewey'dir. Dewey, ahlakı karakterin bir yönü ve bundan dolayı da davranışın bir parçası olarak kabul etmektedir. Bu anlamda da ister öğretmen, ister veli olsun eğitimcinin görevinin, çocukların ve gençlerin, kazandıkları fikirlerin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünün, davranışlarında onlara kılavuzluk etmede etkili ve canlı fikirler, hatta itici güçler olmasını sağlamak olduğunu söylemektedir (Dewey, 1976, s. 117).

Kısacası, insanlık tarihiyle hareket eden ahlak duygusu, tıpkı zeka gibi eğitim, disiplin ve irade ile geliştirilebilir (Carrel, 1997, s. 101). Bu anlamda da okullarda verilen ahlak eğitiminin önemi ve işlevi büyüktür. Çünkü toplumun kültürel birikiminin bir anlamda taşıyıcısı ve genç kuşağa bu birikimin kazandırma ve benimsetme işleviyle görevli olan okullarda, ahlak eğitimine ilişkin farklı çalışmalar vardır. Ahlak eğitimi bir anlamda, insanları eğitmek yoluyla davranış, tutum ve değer yargılarında istenilen değişiklikleri yaparak, toplumu daha mutlu ve iyiyi ister hale getirmektir. Başka bir anlamda ahlak eğitimiyle amaçlanan öğrencilerin davranış ve tutumlarında iyiyi-kötüden ayırmaya yardım edecek ilke ve kuralları kazandırmak, öğrencilerin ahlaki bir kişilik geliştirmesine yardımcı olmak ve zaman için söz konusu ahlaki davranışların alışkanlık haline gelerek, üstün ahlakı gerçekleştirmek olduğu söylenebilir (Aydın M. Z., 2003, s. 51-52). Başka bir anlamda ise ahlak eğitiminin amacı, çocukta ahlaki karakter geliştirmektir. Ahlaki karakter ise genel olarak:

“Değişen şartlar altında, gözetilme ve cezalandırılma ihtimalinin düşük olduğu zamanlarda ayartılmaya karşı direnç gösterebilme, her şart ve durum altında ahlaki kurallara bağlılığı sürdürme, dürüst ve tutarlı olma; her hareketin doğru yönünü

kestirme, bundan ortaya çıkacak sonuçları da önceden görme yeteneği olarak anlaşılmaktadır” (Hökelekli, 2007, s. 634).

O halde çocuklarda ahlaki değer ve kavramların geliştirilmesinde, yapılan davranış ve tutumların neden iyi ya da kötü olduğu somut örneklerle, empati yapmaları sağlanarak ve gereksiz öğütlerden arındırılarak anlatılmalıdır. Buraya kadar ahlak eğitiminin ne olduğuna ilişkin kısaca açıklama verdik. Ancak özelde Türkiye’de ahlak eğitimine ilişkin çalışmaları da incelemek gerekmektedir. Bu amaçtan hareketle sonraki bölümde öğretim programları, eğitim şuraları ve kısaca Türkiye tarihinde hareketle ülkemizde ahlak eğitiminin gelişiminde de bahsedilecektir.

3.6. Öğretim Programları ve Eğitim Şuralarından Hareketle Türkiye’de Ahlak Eğitimi

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923’te kurulması sonrasında siyasi ve toplumsal pek çok dönüşüm 1920’li ve 1930’lu yılların gidişatını yönlendirmiştir. 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile birlikte Türkiye’de bir iktidar kavgası başlamış ve bu kavga 1927 yılına kadar sürmüştür (Tunçay, 1983, s. 1967-1968). 3 Mart 1923’te Hilafetin kaldırılmasından hemen sonra muhalif çevreler harekete geçmiş ve “Tahrir-i Sükun Öncesi Demokrasi” olarak adlandırdığımız dönem yaşanmıştır. Sonrasında 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla, eğitim ve öğretim tek elde toplanarak, eğitimde birlik sağlanmıştır (Koçer, 1982, s. 40). Tevhid-i Tedrisat kanunun çıkarılmasının nedeni ise, Türkiye kendi sınırları içinde hiçbir din ve mezhebin propagandasının yapılmasını istemiyordu; okullar bu anlamda tarafsız olmalıydı, hatta bun amaçla kendi medreselerini kapatmışlardır. Ancak Türkiye’deki yabancı okullar bu durumdan rahatsızlık duyarak 1924 yılında Fransa Türkiye’ye bir nota vermiştir. Türkiye ise bu notaya karşılık: “...papaz okullarının laik bir cumhuriyet ile uyuşamayacağını, onun için dini okulların laik bir tarzda eğitim yapmalarını, yoksa kapatılacaklarını bildirmiştir” (Ergün, 1982, s. 55).

Öte yandan, Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte kabul edilen çağdaş eğitimin Türk eğitimine getirdiği değişiklikler ise Akgün’e göre şöyledir (Akgün, 1983, s. 47):

- *Bağımsız olarak din eğitimi veren okullar, yani medreseler kaldırılıyor.*
- *Devletin resmi okullarına medreseden sızan dinsel eğitim, yani ilkokullardan kuran dersleri, orta ve liselerden din dersleriyle Arapça ve Farsça kaldırılıyor.*
- *Kolej ve öteki yabancı okullarda öğretime ilişkin olarak din derslerinin öğrencilere verilmesi ve dinsel alametler kaldırılıyordu.*

- *Azınlık okullarında tarih, coğrafya, yurt bilgisi gibi Türkçe ve kültür eğitimi konulup bu okulların eğitime bağlılığının denetlenmesi benimseniyordu.*

Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra, 20 Nisan 1924'ye yeni anayasanın kabulü ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması bu dönemin önemli olayları olup, siyasi mücadeleyi de somutlaştırmıştır (Ahmad, 1983, s. 1992; Akşin, 1997, s. 51-52). Bu fırkanın Haziran 1925'te kapatılmasına kadar yaşanan tartışmalar ve Şeyh Sait Ayaklanması Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanununun kabulüne giden yolu açmış bu kanunun kabulü ile Türkiye'deki siyasi mücadelenin izleyeceği yol Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının etrafına odaklanmıştır. Atatürk'ün özellikle eğitim alanında yaptığı reformlar büyüklüğü ve önemi yadsınamaz, hatta Başgöz'e göre: *"Eğer Atatürk'ün desteği olmasaydı, 1920'lerde ve 30'larda girilen, karma eğitim, Latin alfabesinin kabulü, kadınlara eşit hakların verilmesi ve köy eğitmeni projeleri gibi önemli reformlar her halde gerçekleştirilemezdi"* (Başgöz, 2005, s. 11). Bu anlamda Atatürk'ün eğitimci kişiliğine ilişkin İnan'ın düşünceleri de dikkat çekicidir: *"Atatürk'ün eğitimci kişiliğinin olağanüstü gücü ve tutuşu, davranışı ile dir ki, Cumhuriyet'in ilk 23 yılında eğitim ve kültür alanında başarılmış atılımlar nedeniyle, Türkiye'yi bir eğitim ve ekin devleti olarak nitelemek çok yerinde olur"* (İnan M. R., 1983, s. 3).

Bundan sonraki süreçte gerçekleştirilen bir dizi devrimle milliyetçi, pozitivist bir devlet yaratılmaya çalışılmıştır (Timur, 2001, s. 107-110). Bu çerçevede 1926'da Medeni Yasa kabul edilmiş, 1928'de Latin Alfabesine geçilmiş, 1931'te Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuş, 1934'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş, 1937'de ise laiklik anayasaya girmiştir (Koçak, 1997, s. 111-112; Karamuk, 1973, s. 33-34). Özellikle 1930'lu yıllarda Devletçilik bağlamında izlenen ekonomik politika ise 1932'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile 1937'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının ilan edilmesi ve çeşitli kazanımlarla belirginleşmiştir (Boratay, 1997, s. 296-298). Aslında 1923 ile 1938 yılları arasında izlenen politikalar güçlü bir uzmanlar kadrosu ve zengin bir nüfus birikimi yaratarak ileriki yılların hazırlayıcısı olmuştur.

Bu çerçevede Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında yeni bir ders programı hazırlanamadığından, 1914 ve 1915 yıllarında Mekatip-i İptidaiyeler için hazırlanan ders programları, 1924 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir. Bu programlarda ahlak eğitimine ilişkin, "Musabakat-ı Ahlakiye" ve "Ahlak-ı Malumat-ı ve Medeniye" adlı derslerin 1. 2. 3. 4. ve 5. sınıflarda haftada 1 saat okutulması kararı alınmıştır (Cicioğlu, 1982, s. 94). Örneğin Erken Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarına örnek oluşturan ve 1918 yılında İbrahim Hilmi

tarafından kaleme alınan “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” adlı ders kitabının, 1924 öğretim programındaki “Musabihat-ı Ahlakiye” dersinin amacını karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu dersin genel amacı vatanına, milletine, büyüklerine saygılı bireyler yetiştirmektir (Maarif Vekaleti, 1340 (1924), s. 29). Bu amaç doğrultusunda ise ahlak eğitimi, yaşamın içinde yapılması ve yapılmaması gereken kuralların öğrencilere öğretilmesi olarak değerlendirilmiştir.

1924 yılında hazırlanan ilkokul programı ise hızlı hazırlanmasından kaynaklanan birtakım eksiklere sahip olduğu gerekçesiyle, 1926 yılında yeniden kaleme alınmıştır. Bu program 1925-1926 yıllarında bazı okullarda denenmiş ve 1927 yılında uygulanmaya koyulmuştur. 1926 ilkokul programında ahlak eğitiminin yurt bilgisi dersinin 4. sınıflarda 2 saat ve 5. sınıflarda 1 saat okutulması kararlaştırılmıştır (Cicioğlu, 1982, s. 96). Söz konusu programda yurt bilgisi dersinin önemi ise şu cümlelerle anlatılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, 1927, s. 82):

“Yurt Bilgisi dersinin ilk tedrisatta vazifesi pek büyüktür. Çünkü bu ders, diğer dersler için adeta bir telakki ve temerküz sahası teşkil eder. İlk tahsilin birinci maksadı vatandaşı yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmektir. Yurt Bilgisi ise bu gayeyi doğrudan doğruya istihdaf eden bir derstir; Bu itibarla diğer derslerin hepsinin bir merkez ve mihveri mahiyetindedir”

Bu dönemde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında ise, milli birlik ve bütünlüğe yapılan vurgu dikkat çekicidir. Yeni neslin iyi ve ahlaklı yurttaş olmasında ders kitaplarının önemli bir araç olarak kabul edilmiş ve söz konusu kitaplarda öğrencilerin iyi yurttaş olmaları için yapmaları gerekenler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Bu çerçevede on yıl güncelliğini koruyan 1926 tarihli ilkokul programı, yeni kurulan hükümetin ruhunu ve yapılan devrimlerini tam olarak yansıtmadığından 1936’da değiştirilmiştir. 1935 yılında ilkokul müfredat komisyonu, başta Cumhuriyet Halk Partisi programının esaslarını, eğitim alanındaki devrimleri temele alarak, 1926 programını yeniden düzenlemiştir (Şahin, 2009, s. 404). 1936 ilkokul programında “ilkokulun hedefleri” başlıklı bölümde ahlaklı yaşam ve bilgisizliği gidermekte kullanılan devrimlerin (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Ulusçuluk, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık) çocuklara benimsetilmesi, fikir, beden ve karakter gelişimini sağlamak; bilgiyi, yurttaşa hayatta başarı elde ettiren araç haline getirmek; vatansever ve bilimsel zihniyetli yurttaş yetiştirmek gibi özelliklerin hedeflendiği anlaşılmaktadır (T.C. Kültür Bakanlığı, 1936, s. 19-30). Bu hedeften hareketle 1936 ilkokul programına göre hazırlanan yurt bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyet’in ilke ve inkılaplarına daha sık yer verilerek milli duyguları gelişkin, vatan ve milleti için gerekirse seve seve canını

feda edebilecek bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir (Çelenk, Tertemiz, ve Kalaycı, 2000, s. 49). Bu noktada öğrencilere ahlak eğitiminin dolaylı olarak yurt bilgisi dersleriyle verildiği söylenebilir.

Bu dönemde öğretim programları dışında, Heyet-i İlmiyelerin görevlerini yapmaları için, 1933 yılında 2287 sayılı kanun ile “Milli Eğitim Şurası” toplanması kararı verilmiş ve çok partili siyasi yaşama geçilinceye kadar Hasan Ali Yücel başkanlığında iki ayrı şura toplanmıştır. Bu şuralardan birincisinde (17-29 Temmuz 1939) ahlak eğitimi, sadece okul disiplini talimatnamesi içinde ele alınarak, dönemin maarif vekili, Hasan Ali Yücel’in okullarda disiplini anlatırken ders, vazife ve ahlaki durum arasındaki sıkı ilişkiden hareket etmesi dikkat çekmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği, 1. Maarif Şurası, 1991, s. 19-20).

15-21 Şubat 1943 yılında Hasan Ali Yücel başkanlığında toplanan II. Milli Eğitim Şurası’nda ise ahlak eğitimi temel gündem maddelerinden arasındadır. Bu şurada “Okullarda Ahlak Terbiyesinin Geliştirilmesi” başlığını taşıyan gündem maddesinin içeriği ise şöyledir (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 2. Maarif Şurası, 1991, s. 2-3):

- a) *Türk ahlâkının sosyal ve kişisel prensiplerinin belirtilmesi*
- b) *İlk ve orta dereceli okullarda bu prensiplerin gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülmesi mesleki ve teknik okullarda ayrı prensiplerin iş ahlâkına da tatbiki*
- c) *Bu tedbirlerin programa bağlanması*
- ç) *Ortaöğretim kurumlarındaki sosyoloji ve ahlâk dersleri programının bahse mevzu prensipler bakımından incelenmesi*
- d) *Yükseköğretim gençliğinde ahlâk prensiplerine bağlılığın işlenmesi*
- e) *Talebenin okul dışı durumlarının murakabesi meselesinin incelenmesi*

II. Milli Eğitim Şurası’nda Hasan Ali Yücel, ahlak eğitimi konusunda şunları söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 2. Maarif Şurası, 1991, s. 6-8):

“Çocuklarımıza, iyilik sevmenin, ahlaklı olmanın ikinci adı olduğunu; bir insanın iyi olması demek onun kendisi ve başkaları için iyiliği istemesi, yine insan tabiatında bulunan kin, kıskançlık hallerinden kurtulması demek olduğunu; dedikodunun memleketimiz hayatında haksız olarak aldığı yeri ve vatandaşın iş saatlerinden çaldığı zamanı; kin, kıskançlık, dedikodu zihniyetine kapılmış olanların melekelerini ne boş yere israf etmekte olduklarını; vatandaşların yalnız dedikodudan vazgeçecekleri zaman içinde kendilerine ve memlekete getirebilecekleri yardımın, yapabilecekleri işin ne büyük bir yekûn tutacağını; iyilik duygusu ile hareket edenin ‘bön adam’ olmadığını; iyi insanın kendine gelebilecek fenalıkları kolayca görebildiğini ve iyilik ruhuyla hareket ettiği için fenalıkların birçoğundan korunabileceğini öğretilim; kurnazın asla zeki olmadığını, gerçek zekânın hileye tenezzül etmeyecek

kadar kudretli olduğunu yüksek sesle anlatalım. Çocuklarımıza, doğruluğun kişiye verdiği vicdan huzurunu, ancak doğru bir insanın memleketine faydalı olmak imkânını bulabileceğini, çünkü etrafındaki insanların ona bu şartla inanacağını; doğru vatandaşlardan terekküp eden bir cemiyette insanların birbirine inanarak iş görebileceklerini; kendilerinde ve başkalarında yalanı affetmemeleri gerektiğini; yalanın ve hilenin insanın kendi gözünde düşürdükten başka, çevresi içinde de alçak ve bayağı bir vaziyete soktuğunu; buna karşılık, doğru olmanın ve doğruyu söylemenin insana bütün hareketlerinde hürriyet ve istiklal verdiğini ve doğru insanın yalnız bu karakteriyle bir şahsiyet olacağını gösterelim”.

II. Milli Eğitimi Şûrası'nda ahlak eğitimi verilmesine ilişkin alınan karardan sonra 1943 yılında Tezer Taşkıran “Türk Ahlakının İlkeleri” adlı bir kitapçık hazırlamıştır ve bu kitapçığın yurt bilgisi derslerine yardımcı kaynak olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Bu kitapçıkla öğrencilere iyi bir yurttaş ve ahlaklı birey olabilmeleri için uymaları gereken kurallar maddeler halinde anlatılmaktadır (Taşkıran, Türk Ahlakının İlkeleri, 1943).

II. Milli Eğitim Şûrası'ndan sonra 1945 yılında Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçilmiştir. 1923'ten 1945'e kadar CHP, Türkiye'de tek parti olarak varlığını sürdürmüştü ve milletin seçtiği vekillerle de devlet yönetilmiştir. Ancak 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı, Dünya'da ve Türkiye'de kimi dengelerin değişmesine ve demokratikleşme hızlanmasına neden olmuştur. Tabii ki savaş yıllarında dönemin tek partisi CHP'ye karşı hissedilen toplumsal kırgınlık oldukça yüksektir. Hatta İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada yeni partilerin kurulmasının gerekliliğini belirtmiştir (Ahmad, 1976, s. 18). Bu açıklamanın ardından 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Parti'nin kurucuları yine CHP'nin içinden çıkan, “Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü”dür (Ahmad, 1976, s. 16).

Türkiye'nin ikinci partisi olan DP kurulduktan hemen sonra halka isteklerinin ne olduğunu anlatarak, basından güçlü bir şekilde yararlanmıştır. Partinin hızla örgütlenmesi CHP'yi telaşlandırmış ve 1947'de yapılması gereken seçimler 1946'ya alınmıştır. CHP seçimlerle birlikte tekrar devlet yönetimini ele almıştır (Ahmad, 1976, s. 23). Ancak Demokrat Parti “Beyaz Devrim” olarak adlandırmış olduğu 14 Mayıs 1950 seçimleri ile 27 yıllık CHP iktidarına son vermiştir. Toplam oyların %53,59'unu alan DP, 408, % 39,98'ini alan CHP ise 69 milletvekili çıkartmıştır. Artık bu dönemden sonra tam olarak “Çok Partili Siyasi Yaşama” geçildiğini söyleyebiliriz (Ahmad, 1976, s. 66).

Toplumsal yaşamdaki bu değişiklikler eğitim alanında da önemli değişimlere –olumlu ve olumsuz- neden olmuştur. Örneğin, 17 Nisan 1940'da açılan bu eğitim kurumlarıyla köylünün köyde yetiştirilmesi ve toprak ağasının baskısından kurtarılması hedeflenmiş, 1947

yılına kadar 20 enstitü köylünün hizmetine sunulmuştur. Aslında köyün sorunlarını köy içinde yetişmiş öğretmenler ile çözme fikri Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gündeme taşınmıştır. Uzun süren tartışmalar sonrasında 1937 yılında birisi İzmir'de, diğeri Eskişehir'de olmak üzere iki köy öğretmen okulu açılmış ve böylece köylünün eğitimi tartışmaları hız kazanmıştır (Akyüz, 1997, s. 338).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke yönetiminde küçük burjuva radikalizminin etkisinin artması ülkeyi dönüştürecek adımları sağlamlaştırmıştır. Bu bürokratlardan birisi olan Hasan Ali Yücel'in milli eğitim bakanı olması ise, Köy Enstitüleri'nin kaderini belirlemiştir. Hasan Ali Yücel'in bakanlığı sırasında ve İsmail Hakkı Tonguç'un önderliğinde 17 Nisan 1940 yılında Köy Öğretmen Okulları, Köy Enstitülerine dönüştürülmüştür (Turan, 2004, s. 135). 1947 yılına kadar enstitüler devlet desteğinde gelişmiş ve ülkedeki 44 bin okula hizmet vermek için 20 enstitü kurulmuştur. Enstitüler hemen hemen 25 bin kişiyi yetiştirmeyi başarmışlardır (Akyüz, 1997, s. 342). Bu sayı köylü nüfusu ile karşılaştırıldığında küçük bir miktardır. Ancak enstitülerde eğitim almış bu kişilerin yarattıkları etki sayılarına oranla çok daha fazla olmuştur (Ahmad, 2005, s. 104). Çok partili yaşama geçişe kadar önemli başarılar elde eden enstitüler bu yıllardan itibaren hassas bir konu haline gelmişlerdir. Soğuk Savaş'ın dinamiklerinin oluşmaya başladığı savaş sonrası yıllarında iş eğitimini ön plana alan bu kurumlar komünistlik ile suçlanmışlar ve 1947 yılında çıkarılan kanun ile köylerdeki öğretmenlerin enstitülerle olan bağları kesilip, verilen araç ve gereçler alınarak öğretmenler normal memur haline getirilmiştir (Başaran, 1999, s. 102). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile zaten etkisizleştirilmiş olan enstitüleri kapatmanın önünde bir engel kalmamış ve 1954 yılında alınan kararla enstitüler klasik öğretmen okulları ile birleştirilmiştir (Akyüz, 1997, s. 342).

Çok partili siyasi yaşama geçişle toplumdaki değişikliklerle (olumlu-olumsuz) ilişkin pek çok yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan Yücel'e göre, tek parti döneminden çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte, demokrasi ve hürriyet rejiminin yürüdüğü devrin başlamasıyla, manevi kıymetler ve dini hisler rahatça gelişmeye başlamıştır. Ancak zamanla eski zihniyetle ve cahil bir takım politika düşünleri bu samimi duygulardan kötü amaçlarla yararlanmaya çalışmışlardır. Sonrasında ise şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

“Vatandaş yanlı istikamete götürecek, bilhassa Müslümanlığın emrettiği ilerleme ve medenileşme yürüyüşünden milletimizi yeniden alıkoyacak bu geri ruhtaki hareketi, kanunlarla önlemem zarureti görüldü ve önlendi. Fakat yalnız ceza tedbirleri ve kanun müeyyideleri, halk uyandırmaya yetmediği için, Türk aydınlarının bu konuda çalışmaları, zihin yormaları ve düşündükleri cesaret ve samimiyetle söyleyip yaymaları gereklidir” (Yücel, 1971, s. 17).

Türkiye’de çok partili yaşama geçiş ve beraberinde getirdiği demokratikleşme hareketi 1948 yılında hazırlanan ilkokul programına da yansımıştır. Örneğin bu programın açıklamalar kısmında demokrasi konusunda detaylı tanımlar yapılarak eşitlik, hoşgörü, hürriyet ve çok partili siyasi yaşama ilişkin açıklamalara yer verilmiştir (MEB, 1949, s. 157). Ayrıca 1948 ilkokul programında, milli kültürü oluşturan duyguların öğrencilere özellikle aşılması istenmiş ve ilkokulun en önemli ödevi olarak da, toplumu oluşturan tüm vatandaşların da aynı milli ülkü ve amaçları edinmelerini sağlamak olduğu söylenmiştir (MEB, 1949, s. 4). 1948 ilkokul programında yurt bilgisi dersinin adı yurttaşlık bilgisi olmuştur. Yurt bilgisi dersinin amacında olduğu gibi yurttaşlık bilgisi dersinin temel amacı da milli duyguları gelişkin iyi yurttaş yetiştirmektir. Hatta Yücel’e göre bu ders aracılığıyla çocuklara pratik ahlak kuralları gösterilmekte ve bu sayede öğrencilerin telkin yoluyla kendine, ailesine, kendini terbiye eden öğretmenlerine, milletine ve bütün insanlığa karşı sorumluluklarını anlatıp öğretmektir (Yücel, 1959, s. 76).

Bu bağlamda Türkiye tarihinin belki de en hareketli yılları olarak kabul edebileceğimiz 1960’lı ve 70’li yıllar, yoğun toplumsal, kültürel, ekonomik gelişmeler ve siyasi gerginliklerin yaşandığı yılları kapsamaktadır. Örneğin 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin yapılma nedenleri ve sonrasında Türkiye’de siyasi ve toplumsal yaşam üzerindeki baskıcı yönetim anlayışını dizginleyebilmek için yapılan bir dizi değişiklik dikkat çekicidir. Özellikle de bu dönem aralığında incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarının istinasız tümünde 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin neden yapıldığına ilişkin bir ünite ayrılmış ve hemen hemen de benzer açıklamalarla askeri müdahale ve sonrasındaki değişiklikler anlatılmıştır. Örneğin, yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Halit Aksan, askeri müdahale ve sıkıyönetimin önemine ilişkin şunları söylemiştir:

“Bozulan bir organın operatör eliyle kesilip atılması gövdeyi nasıl kurtarırsa, anarşiye düşen demokrasileri de sıkıyönetim öyle kurtarır. İnsan hak ve hürriyetlerini korumak istiyorsan egemenlik haklarını emanet edeceğin kimseleri seçerken uyanık ol” (Aksan, 1969b, s. 58).

Türkiye’de ahlak eğitiminin tarihsel gelişiminin belirlenmesi açısından yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının önemi büyüktür. Bundan dolayı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin hemen ardından pek çok yurttaşlık bilgisi ders kitabında askeri darbenin nedeni kısaca şöyle anlatılmıştır:

“a. Memleketimizde demokrasi idaresini tam manasıyla kurmak, b. Zedelenmiş olan Türk birliğinin tekrar sağlanması, c. Memleketimizde herkese okuma yazma öğretilmesi, e. Bozulmuş ekonomik durumun düzelmesi. 27 Mayıs inkılabının bir özelliği

de Atatürk inkılaplarını yeniden ele almak ve onları geliştirmektir” (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 95).

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin öncesinde ülkede yaşanan anti-demokratik ortam, kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirecek bir dizi yenilik ile sonuçlanmıştır. Yeni bir anayasanın yapılması, bir anayasa mahkemesinin kurulması, milli bakiye sistemine geçilmesi ve üniversitelere özerklik verilmesi gibi adımlar, Türkiye’de siyasetin, toplumun ve ekonominin gidişatını farklılaştırmıştır. Artık tek bir partinin oy oranının çok ötesinde meclis çoğunluğunu ele alması ya da tamamen tarıma dayalı bir ekonominin öncelikli hale getirilmesi söz konusu değildir. Bu durumun ilk yansıması şüphesiz ki 1961 genel seçimleri sonrasında görülecek ve Türkiye’de koalisyon hükümetleri dönemi başlayacaktır. 1965 seçimleri gerçekleştirildiğinde, Adalet Partisi’nin başkanı Süleyman Demirel tek başına iktidar olmaya hak kazanmıştır. Ancak artık Türkiye’de siyaset ile daha içli dışlı olan bir şehir kültürü, öğrenci hareketi bilinci ve gecekondulaşma gerçeği vardır. Tabii ki sanayileşmenin bir uzantısı kabul edilebilecek, köyden-kente yaşanan göç toplumu farklılaştırarak, siyasete yeni bir güç katmış ve beraberinde de eğitim ve kültür çalışmalarının da yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Türkiye’nin içinde bulunduğu bu siyasi karışıklığın çözümlenememesi, hatta gittikçe de karmaşık bir hal alması, 1971 Askeri Muhtırası ile Demirel hükümetinin düşmesine yol açarak iç ve dış politika açısından daha da karmaşık bir döneme adım atılmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede Türkiye’nin 1970’li yıllarına baktığımızda siyasi ve kültürel karışıklığın devam ettiğini söyleyebiliriz. Aslında 1970’ler siyasi anlamda ülkede tam bir darboğaz ve siyasi çatışmanın yaşandığı bir dönemdir. CHP’nin başında bu yıllarda Bülent Ecevit vardır ve Ecevit’in politikalarıyla söylemi değişen CHP toplumda yeniden istenilen parti olmaya başlayacaktır. 1973 yılında yapılan seçimlerde CHP, Necmettin Erbakan’ın başkanlığındaki Millî Selamet Partisiyle hükümet kuracaktır. 1970’li yılların siyasi ve kültürel çatışma ve bölünmüşlüğü 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin yapılmasına ortam hazırlayacaktır.

Bu bağlamda 1960-1980 yılları arasında yaşanan askeri müdahale, siyasi çatışmalar, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler 1961 yılında ilköğretim komitesi raporu ve on yıllık planına, 1962 yılında hazırlanan ilkokul program taslağına ve 1968 yılında hazırlanan ilkokul programına da yansımıştır. Örneğin 1961 yılında yayınlanan, ilköğretim komitesi raporu ve on yıllık planında, milli eğitimimizin amacı şöyle ifade edilmiştir: *“Milletimizi hür düşüncenin hâkim olduğu bir hava içinde bilgi, sanat, teknik ve refah derecesi bakımlarından batı uygarlığının seviyesine yükseltmek, Türk milletinin sahip olduğu milli ahlaki, insani üstün değerleri geliştirmek, onu batı uygarlığının yapıcı, yaratıcı, seçkin bir*

ortağı haline getirmektir” (MEB, 1961, s. I). Bu anlamda temel amaç eğitim, bilim ve teknoloji aracılığıyla Türk milletini Batı uygarlıklarının seçkin bir üyesi ve parçası haline getirmektir. Ancak bu amaç gerçekleştirilmeye çalışılırken öğrencilerin asla milli değerlerden feragat etmeden yapmaları da özellikle istenmiştir.

Bu dönemde artık ezberden oluşan, düşünmeyi, öğrenmeyi, sorgulamayı öğretmeyen bir eğitim sisteminden uzaklaşarak, daha modern, açıklayıcı, sorgulayıcı ve anlamlandırmaya dayalı bir eğitim sisteminin hedeflendiğini söyleyebiliriz (MEB, 1961, s. 95). Örneğin, 1962 yılında ilkokul programlarında yapılacak değişikliklere ilişkin ayrı bir rapor daha hazırlanmıştır ve bu rapordaki “Yurttaşlık İlkesi” başlığı altındaki açıklamalar ise şöyledir: *“İyi vatandaş ve iyi insan yetiştirmek amacının uygulanmasında yaşamaya, inanmaya ve mesuliyetleri kabul ettirmeye, vazifelerini benimsemesine önem verilecektir. Ahlaki değerler bu ilkenin ışığı altında geliştirilecektir”* (MEB, 1962, s. 17). Bu rapora göre iyi vatandaş ve insan yetiştirme konusundaki temel prensipler ahlaki değerleri de içermelidir. Kısacası 1960’lı yıllarda ahlak dersi yurttaşlık bilgisi dersi içinde anlatılmaktadır.

1962 İlkokul Program Taslağı’ndan 6 yıl sonra ise, 1968 İlkokul Programı hazırlanmıştır. 1968 İlkokul Programı, 1962 yılında hazırlanan taslakla neredeyse aynı olduğunu söyleyebiliriz. 1968 ilkokul programında milli eğitimin amacı şöyle açıklanmıştır:

“Türk milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur etrafında toplamak; milli, ahlaki, insani, üstün değerlerini geliştirmek; milletimizi hür düşüncenin, sosyal zihniyet ile demokratik düzenin hâkim olduğu, kişisel teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik, güzel sanatlar ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı haline getirmektir” olduğu ifade edilmiştir” (MEB, 1968, s. 1).

1968 İlkokul Programı’nda da hazırlanan diğer öğretim programlarında olduğu gibi temel amaç milli değerleri öğrencilere öğretmek olmuştur. Bu nedenle diğer hazırlanan programlardan çok da farklılık göstermemektedir. 1968 İlkokul Programı’nda ahlak ve yurttaşlık bilgisi konularına ilişkin açıklamalar oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle söz konusu programda eğitimde ahlaki ve manevi değerlerin kazandırılması hem program, hem de iktidarın önemli bir unsuru olarak kabul edilerek şunlarda eklenmektedir:

“Eğitim ve öğretimin belli başlı amaçlarından birisi de, ferdin bir değer olduğunu çocuğa hissettirerek ona demokratik bir düzen içinde yaşamının; kişi hürriyetlerine saygı göstermeyi, toplumun menfaatlarını kişisel menfaatlerinin üstün tutmayı, yardımlaşmayı ve işbirliği yapmayı gerektirdiğini öğretmektir. Bu etkinlikler, toplum tarafından benimsenen ahlak kuralları ve değer duyguları çerçevesi içinde cereyan etmelidir. Öğrenim hayatında, içinde yaşadığı toplumun olumlu ve geliştirici

manevi değerlerini benimsemeden yetişen bir gençlik, hem kültür mirasının önemli bir parçasından yoksun kalır, hem de toplumun manevi hayatına katılmada güçlük çeker” (MEB, 1968, s. 13-14).

O halde öğretim programlarının bir ayağının mili birlik, bütünlüğün öğretilmesinin olmasının yanı sıra, diğer bir ayağının da ahlaki ilke ve değerlerin öğretilmesi olduğu anlaşılmaktadır. 1968 İlkokul Programı'nın genel özelliklerinin yanı sıra yurttaşlık bilgisi dersine ilişkin önemli açıklamalar da dikkat çekmektedir. Özellikle de yurttaşlık bilgisi dersiyle kazandırılmaya ve pekiştirilmeye çalışılan milli duygu ve beraberlik bilinciyle ahlaklı, iyi, erdemli yurttaşlar yetiştirmek öğretmenlerin neredeyse ilk vazifesi olarak kurgulanmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1968 İlkokul Programı'nda yurttaşlık bilgisi dersi sosyal bilgiler dersi adı altında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi konularını içerecek şekilde yeniden organize edilmiş ve programda bu konuda şunlar söylenmiştir:

“İlkokulun, dördüncü ve beşinci sınıflarında “Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi” adı altında okutulan konular birbiriyle olan yakın ilişkileri ve çocuğa uygunluğu bakımından birleştirilerek Sosyal Bilgiler adı altında bir bütün haline geliştirilmiştir... Sosyal Bilgiler dersinde Yurttaşlık Bilgisi, yalnız bilgi vermekle, ilgi ve ülkü uyandırmakla kalmamalı, öğrenciler bu bilgileri ve duyguları uygulayabilme gücü kazanmalıdır” (MEB, 1968, s. 65-66).

1968 ilkokul programında yurttaşlık bilgisi konularının yanı sıra tezimizle doğrudan ilgili olan “Din Bilgisi” dersine ilişkin de açıklamalara da rastlanılmaktadır. Buna göre seçmeli ders olarak tanımlanan “Din Bilgisi” dersinin ilkokul 4. ve 5. sınıf öğrencilerine velinin izni ile haftada 1 saat okutulması kararlaştırılmıştır. 1968 İlkokul Programı'nda “Din Bilgisi” dersinin amacı ise şöyle anlatılmıştır:

“-Yaşına ve fikir seviyesine uygun olarak gönlünden Allah'ı sevme ve şükretme duygularına sahip olur. Allah'ın varlığına, birliğine inanmanın İslam dininin esaslarından bulunduğunu; Hz. Muhammed'in büyüklüğünü ve hak peygamberi olduğunu kavrar. -Temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerini, insanları sevmenin, anaya-babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın, bilim, sanat ve gerçek sevgisinin İslam dininin emir ve esaslarından bulunduğunu kavrar ve İslam dinin ahlak ilkelerini bilir. -İslam dininin, yalnız ahret için çalışmayı değil, aynı zamanda “Hiç ölmeyecekmiş gibi” dünya için çalışmayı da emreden; birlik ve beraberlik, dirlik ve düzenlik içinde mutlu yaşamayı telkin eden bir din olduğunu bilir ve benimser. -İslam dinin, müspet ve hür düşüncenin karşısında olmadığı, yeri geldikçe belirtilmelidir” (MEB, 1968, s. 107).

1968 ilkokul programına göre din bilgisi dersinde öğrencilere dini bilginin yanı sıra bilimsel bilginin, özgür düşüncenin ve sorgulamanın öneminin de anlatılması amaçlanmıştır.

Sorgusuz sualsiz din bilgisi dersinde öğretilenlere inanan değil, yaşadıkları dünyanın ve dâhil oldukları toplumun, milletin farkında olan, milli duyguları gelişkin bireyler yetiştirmek temel hedeftir. Çünkü bu dönemde eğitimin temel amacı eğitimde eşitlik sağlayarak, çocukları millete ve tüm insanlığa faydalı, iyi ve ahlaklı yurttaşlar haline getirmektir (MEB, 5-15 Şubat 1962). Aslında dönemin ahlak ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının yazılma amacının da aynı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ancak iyi yurttaşlarla bir devlet, gücüne güç katarak, aydınlık bir geleceğin hayallini kurabilir.

1970’li yıllarda da eğitim sisteminde değişiklikler yaşanmış Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki gibi milli birlik ve bütünlük, Türklük, demokrasi ve laiklik hakkındaki değerlendirmelerde artış yaşanmıştır. Yine IX. Milli Eğitim Şûrası’nda Türkiye’de eğitim sisteminin laik temeller üzerinde kurulduğu ve okullarda din eğitiminin de isteğe bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Hatta XI. Milli Eğitim Şûrası’nda demokrasi konusunda şunlar söylenmiştir:

“Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışır” (Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), 1991).

IX. Milli Eğitim Şurası’nda alınan kararlardan birisi de ahlak dersinin örgün eğitim kurumlarında ayrı ve zorunlu bir ders olarak okutulması kararıdır. Her öğrencinin alması gereken ortak dersler arasında ahlak dersi de vardır (Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), 1991, s. 280). Talim Terbiye Kurulu’nun 22 Mayıs 1974 gün ve 347 sayılı kararıyla kabul edilerek, 2 Temmuz 1974 gün ve 1789 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmış olan ve 1974-1975 öğretim yılında uygulanmaya konulan “Temel Eğitim ve Orta öğretimde Ahlâk Dersleri Programı”nın ilkokul 4. ve 5. sınıfta, ortaokulun tüm sınıflarında ve lise I ve II’de haftada birer saat olarak okutulması kararı alınmıştır (Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı, 1975, s. 13). Ahlak dersleri programının amaçlarından bazıları şöyledir (Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı, 1975, s. 6-8):

Öğrencilerin;

-Tarih boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış Türk milletinin bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında, milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi, Türk milletinin refah ve mutluluğunu artırmayı ve Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı,

yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmayı öngören inancı paylaşımları için gerekli ortamı hazırlamak.

- Töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimize uygun ahlâk kurallarını öğrenmelerine yardımcı olmak.

- Türk toplumunun ahlâkî ve manevî değerlerini kazanmaları için gerekli ortamı hazırlamak.

- Hür ve demokratik ilkelere dayalı sosyal yaşayışımızda yeri olan düşünce ve inanç hürriyetini kavramaları için imkân ve zemin hazırlamak.

- Türk toplumunda mutlu bir evliliğe ve ana-babalığa önem veren ahlâk anlayışını kazanmalarını sağlamak.

- 11. Aile ve toplumun etkin bir üyesi olmaları için, gerekli tutumları ve değerleri anlamalarına ve geliştirmelerine yardımcı olmak.

12. Hareketlerinde ve karar verme sürecinde temel olarak kullanılacak bilgi ve davranışları kazanmalarını sağlamak ve liderlik kabiliyetlerini geliştirmek.

15. Kendilerinin itibarını yükseltecek ve davranışlarına rehberlik edecek ahlâkî ve manevî değerlerle ilgili kuralları geliştirmelerine yardımcı olmak.

16. Geçerli ahlâk yargılarında bulunabilmeleri için gerekli ortamı hazırlamaktır.

Buraya kadar Türkiye’de ahlak eğitiminin kısaca hangi aşamalardan geçtiğinden bahsedilmiştir. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin ardından hazırlanan 1982 anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra, Tebliğler Dergisinde bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“1982 Anayasasının 24. maddenin gereği olarak önceki yıllarda ilk ve orta öğretim kurumlarında isteğe bağlı olarak okutulan Din Bilgisi dersi ile 1974–1975 yılından itibaren zorunlu olarak okutulan Ahlak dersleri, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adı ile birleştirilmiş ve ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her üç sınıfında 2’şer, lise ve meslek liselerinin her üç sınıfında da 1’er saatlik ders olarak ‘zorunlu olarak okutulmak’ zorunluluğu getirilmiştir.” (MEB, 1982, s. 155-161).

1982 Anayasasından önce 1973 yılında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 12. Maddesinin laiklik ilkesi, 16/06/1983 yılında, 2842 sayılı kanunla şöyle değiştirilmiştir: “Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” (MEB, 1983). Aynı şekilde 1982 Anayasasının 24. maddesindeki şu açıklamalar, zorunlu din dersi dönemine girildiğinin de bir göstergesidir: “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır” (TBMM, 1982).

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren en hassas tartışma konularından birisini oluşturan din eğitimi üzerindeki değişiklikler ve yaşananlar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin 18 Ağustos 1997 tarihinde 23084 Resmî Gazete yayınlanan 4306 sayılı kanun gereği, sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmiştir (MEB, 1997). Bu kanunla, “*ilköğretim kurumlarının sekiz yıllık okullardan oluşması, bu okullarda kesintisiz eğitim yapılması ve bitirenlere ilköğretim diploması verilmesi*” hükmü getirilerek, ilköğretim kurumlarında yapısal bir değişikliğe gidilerek, tek tip program uygulamasına geçilmiş ve ilköğretim ile ortaokul programları bütünleştirilmiştir (Gürkan ve Gökçe, 1999, s. 20). Sekiz yıllık zorunlu eğitim kanunundan hemen sonra 1998 yılında ilköğretim programı hazırlanmıştır. 1998 ilköğretim programında DKAB dersi 4,5,6,7,8. sınıflara haftada 2 saat zorunlu ders olarak okutulması kararı verilmiştir (MEB, 2000, s. 9). 1998 ilköğretim okulları programının başlangıcında, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanununa göre, Türk millî eğitiminin amaçlarından birisi şöyledir:

“Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” (MEB, 2000, s. 5).

Genel olarak 1998 ilköğretim programında, öğrencilerde zihin ve duygu birlikteliğinin başarılı bir sentezi olarak ahlaki duyarlılığı bünyesinde barındıran bireyler yetiştirmenin temel hedefler arasında olduğunu söyleyebiliriz. 1998 ilköğretim programında “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi öğretiminin genel amacı ise şöyle ifade edilmiştir:

*“İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk millî eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve **ahlak bilgisi** ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, millî birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir”* (MEB, 2000, s. 221).

DKAB dersinin genel amaçları arasında, başta laiklik ilkesi olmak üzere, başka dinden olanlara karşı hoşgörü ve ahlaki yeterliliğe sahip vatandaşlardan oluşan bir toplum kurgusu amaçlanmaktadır. DKAB ders programında üzerinde durulan temel konulardan birisi de millî birlik ve beraberliğin sağlam bir temel üzerine oturtulabilmesi için öğrencilerde dini ve ahlaki bilgi birikimini sağlamanın zorunluluğudur.

2005 yılında hazırlanan yeni ilköğretim programında ilk ve ortaöğretim kurumlarında DKAB dersi haftada 2 saat ve zorunlu ders olarak kabul edilmiştir. 2005 öğretim programı ise

2007’de geliştirilmiş böylece, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün hazırladığı “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4,5,6,7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı” Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28/12/2006 tarih ve 410 sayılı kararı ile 2007–2008 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Aslında ülkemizde 2005 ilköğretim programı hazırlanincaya kadar birtakım değişikliklerle, 1968 programı uygulanmıştır. Ancak bilgi toplumuna geçişin gerektirdiği niteliksel değişiklikler ve “yaşam boyu öğrenme” anlayışına duyulan inanç ve daha sayılabilecek pek çok neden 2005 programının hazırlanmasını etkileyen faktörler arasında gösterilmiştir. Hatta 2005 ilköğretim programının vizyonu şu cümlelerle topluma anlatılmaya çalışılmıştır:

“Atatürk ilkeleri ve inkılaplarını benimsemiş, temel demokratik değerlerle donanmış, bireysel farklılıkları ne olursa olsun, araştırma-sorgulama, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme becerileri gelişmiş; yaşam boyu öğrenen ve insan haklarına saygılı, mutlu Türkiye Cumhuriyeti’i vatandaşları yetiştirmektir. Öğretim programlarının geliştirilmesinde; yapılandırıcı yaklaşım, çoklu zeka yaklaşımı, öğrenci merkezli öğrenme, bireysel farklılıklara duyarlı eğitim yaklaşım ve modelleri temele alınmıştır” (MEB, 2005).

Alıntılanan metinde dikkati çeken ilk nokta, daha önce hazırlanmış ilköğretim programlarının amaçlarından farklı olarak, mutlu vatandaşlar yetiştirmek istenmesidir. 2005 ilköğretim programına kadar “mutlu Türkiye Cumhuriyeti’i vatandaşları” gibi bir açıklama yer almamaktaydı. Artık ahlaklı vatandaş aynı zamanda, mutlu, tutarlı, hoşgörülü, toplumdaki farklı seslere saygılı, insan haklarına ve demokrasiye inanan, dinsel bilgi birikimine sahip çağdaş bir varlık olarak kurgulanmaktadır. Sonrasında ise, günümüzde uygulanmakta olan DKAB ders programının giriş kısmında yeniden geliştirilen DKAB dersiyle hedeflenenler şöyle anlatılmıştır:

“DKAB dersinin içeriğinin belirlenmesinde “dinin temel bilgi kaynakları dikkate alınarak İslam’ın kök değerleri çerçevesinde “mezhepler üstü ve dinler açılımlı” anlayış olarak ifade edilebilecek bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu programda, öğrencilerin din ve ahlak hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmaları, temel becerilerini geliştirmeleri ve böylece Milli Eğitimin genel amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir” (Yetkin ve Daşcan Özer, 2010, s. 891).

Kısacası Türkiye’de her dönem ahlak eğitimine ilişkin, öğretim programları ve eğitim şuralarında yeni kararlar alınmış ve bu kararlar doğrultusunda da ders kitapları hazırlanmıştır. Ders kitaplarının toplumun şekillenmesi ve yeni bireylerin yetişmesindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda taşıdıkları önem yadsınamaz. Bu noktada Türkiye’de ahlak eğitimi üzerine yapılan çalışmaların en önemli göstergesi, alana ilişkin yazılan ders kitaplarıdır. Araştırmanın

sonraki bölümünde örnekleme alınan ders kitaplarından belirlenen temalardan hareketle ahlak eğitimi irdelenecektir.

3.7. Ders Kitapları

Bir ülkenin özelde eğitim felsefesi geleneğini ve genelde de toplumsal, ideolojik ve kültürel kodlarını temele alarak hazırlanan öğretim programlarının somut bir gerçekliği olan ders kitapları, eğitim-öğretim sürecinin önemli ve vazgeçilmez araçlarındandır. Nasıl ki eğitim; üstündeki, altındaki, sağındaki, solundaki, önündeki, ardındaki tüm diğer sistemlerden etkilenen açık bir yapı oluşturuyorsa, aynı şekilde ders kitapları da eğitimin vazgeçilmez bir parçası olarak, saydığımız tüm sistemlerden etkilenmektedir (Baykal, 17-18 Nisan 2004, s. 35).

Ders kitapları sadece bilgi aktarma araçları değildir, aynı zamanda içinden çıktığı toplumun yüzyıllardır oluşturduğu gelenekleri ve normları yansıtarak, toplumun sınırını belirleyen bir tür materyaldir (Pingel, 2003, s. 1). Bu anlamıyla da ders kitapları bir ulusun eğitim dizgesindeki, bilgi ve değerlerini aktarmasına olanak veren, ekonomik ve kullanışlı bir araç olarak da değerlendirilmektedir (Esen, 2003, s. 5).

Ders kitaplarının ideolojik bir boyutu vardır. Uluslar, bilgiyi devlet eliyle hazırlanan öğretim programlarından ve eğitim politikalarından hareketle meşrulaştırarak, aslında kendi ideolojilerini tüm ulusa yayabilmek amacıyla ders kitaplarından yararlanmaktadırlar. Esen'e göre, eğitim politikaları, okul bilgisini seçen, belirleyen, düzenleyen ve süzgeçten geçirerek ders kitaplarında yapılandırılan bir güçtür (Esen, 2003, s. 7). Bu noktada okul ise, toplumsallaşma üzerinde uzmanlaşmış bir kurumdur ve işlevi de egemen sınıfların ideolojisini en etkili biçimde benimsetmektir (Doğan N. , 1994, s. 14).

Ders kitapları, toplumsallaşmanın belirli bir düzen ve süreklilik içinde devam etmesi için olmazsa olmazlardandır. Toplumsal düzenin sağlanmasıyla ve milli birlik ve beraberliğin devam etmesinde ders kitaplarına büyük rol düşmektedir (İnal, 2004, s. 85-86). O halde ders kitaplarının önemli bir işlevinin de toplumsal yapıyı değiştirmek ve egemen sınıfın ideolojisi doğrultusunda da şekillendirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Ders kitapları, içerdikleri bilgi ve görsellerle, bir ülkenin egemen kodlarını göstererek, nelerin konuşulup, nelerin konuşulamayacağını ya da nelerin tabu olduğunu belirleyen kaynaklardır (Çayır, 2014, s. 1). Bu anlamda da ders kitabı yazarlarına büyük sorumluluk düşmektedir. Söz konusu yazarlar hem egemen sınıfın ideolojisini yazdıkları metinlere

yansıtırken, öte yandan da hedef kitleleri olan öğrencilere yazdıkları bilgilerin doğru, zorunlu ve geçerli (apodeiktik) olduğunun garantisini verebilmelidirler. Tüm bunlar ise ders kitabı yazarlarının toplumsal/ahlaki bir duyarlılık taşımalarını gerektirmektedir (Bağlı ve Esen, 2003, s. 128). Bir tür toplumsallaştırıcı olarak kabul edilen ders kitapları, toplumun aynası gibi, olanı olduğu şekliyle, çarpıtmadan anlatabilmelidir. Ancak Çayır'a göre bu durum imkânsızdır, çünkü *“ders kitapları her ne kadar siyasetten bağımsız, objektif bilginin aktarıldığı kaynaklar gibi gösterilse de bu durum sadece bir illüzyondur ve hiçbir yerde ders kitabı yazarlarının biyografilerine, duruşlarına dair bilgi verilmez; ders kitaplarının yazılma sürecinden bahsedilmez ve kitaplar tüzel bir yazarın bize kendi aşkın konumundan sesleniyormuş gibi yazılır”* (Çayır, 2014, s. 1-2). Kısacası ders kitapları hiçbir zaman içinden çıktığı toplumdan ayrı düşünülemez ve siyasi ideolojilerin ve kültürün bir parçası olarak düşünülen ders kitaplarını, eğitim sistemini oluşturan bir bütünün parçası olarak kabul edilmelidir.

Eğitim sisteminin temel araçlarından olan ders kitaplarının bir diğer işlevi de, yönetici, öğretmen, veli ve öğrenci arasında uzlaşma ya da sözleşme aracı olarak görev yapması ve saydığımız bu ilişkilerin sınırını belirlemesidir. Ancak Baykal'a göre bu durumda bir hata vardır, çünkü ders kitaplarından beklenen tek başına sistem oluşturması, sistemin yerine geçmesi değil, sistemi tamamlaması, bütünleştirilmesi, çeşitlendirmesi ve zenginleştirilmesidir (Baykal, 17-18 Nisan 2004, s. 39). Eğitim sisteminin bir sonucu ya da ürünü gibi gösterilen ders kitapları, toplumsal yapıdan ne kadar etkilenirse etkilensin, temel amacın var olan toplumsal yapının kodlarını, eğitim sistemiyle birleştirerek bütünleştirilmesidir.

Bu çerçevede ders kitapları her ne kadar egemen ideolojinin bir tür taşıyıcı aygıtı gibi yorumlansa da, hedef kitleleri ya da muhatabı oldukları çocukların, zihinsel gelişim ve dönüşümünde, öz varlıklarını açığa çıkartmalarında ve kişiliklerinin gelişiminde göz ardı edilemez bir paydaya sahiptirler. Başka bir anlamda ise ders kitapları Çayır'ın söylemiyle, bir toplumun “resmi öyküsü”nün anlatıldığı temel kaynaklardır. Çünkü ders kitapları yazarları, toplumun geçmişinden günümüze nasıl geldiğini ve kimlerden oluştuğunu anlatarak, devlet ve toplum arasında tarihsel bir bağlam yaratmakta ve bu sayede de toplumda biz duygusunun oluşmasını sağlamaktadırlar (Çayır, 2014, s. 9).

Ders kitapları, bir toplumda biz duygusu ya da yurttaşlık bilincinin oluşması ve gelişmesinde temel kaynaktır. Ders kitaplarıyla ideolojilerin kurguladığı iyi, ahlaklı ve erdemli yurttaşların profili çizilmekte ve bu profilin dışında kalan bireyler ise bir anlamda dışlanmaktadır. Biz duygusu gelişkin ve iyi yurttaşlar yetiştirmede araç olarak kullanılan ders

kitaplarındaki tarihsel söylem, toplumu toplum yapan değerlerin aktarılmasında da kaynak olarak kullanılmaktadır.

Bu bağlamda ders kitapları, toplumun aynaya bakması gibidir. Toplumunu var eden ve yeniden şekillendiren, kültürel öğeleri, tarihi ve egemen sınıfın ideolojik söylemlerinin kendini tanıttığı ve içselleştirdiği bir metadır. Ders kitaplarının amacını gerçekleştirme için öncelikle çağın gerisinde kalmaması ve evrensel değerleri bünyesinde barındırması gerekir. Örneğin demokrasi ya da hoşgörü gibi evrensel değerler öğrencilere anlatılırken sadece içinden çıktığı toplumun ne kadar demokratik ve hoşgörülü olduğundan hareket etmemelidir. Hatta bu durum, günümüzde ders kitapları üzerinde yapılan değerlendirmelerde en çok eleştirilen konulardan birisidir. Örneğin, Çayır ders kitapları üzerine yaptığı araştırmasında, ders kitaplarında demokrasi kavramının nasıl anlatılabileceğine ilişkin şöyle bir açıklama getirmiştir:

“... demokrasi çok daha karmaşık bir sisteme işaret eder. Demokrasinin anlaşılabilmesi, benimsenmesi ve yaşatılması için insanların demokrasiyi “hayal edebilmeleri” gerekir. Daha somut bir ifadeyle demokrasinin yaşayabilmesi için vatandaşların toplumsal yaşama katılımı, hakları için mücadele edebilmeleri ve sorunları demokratik süreçlerle çözebileceklerine inanmaları gerekir” (Çayır, 2014, s. 75).

Ders kitaplarında demokrasi kavramını sadece “halkın kendi kendini yönetmesi” şeklinde tanımlamanın yetersizliği açıktır. Çayır’ın sözlerinde de görüldüğü üzere, evrensel bir değer olan demokrasi kavramını ders kitaplarında sadece teorik boyutuyla anlatmak yerine, demokrasinin pratikte, yani yaşamın her anında nasıl kullanıldığı ya da kullanılması gerektiğini anlatmanın öneminden bahsedilmektedir. Ders kitaplarındaki bu durum sadece demokrasi kavramı için geçerli değildir. Eşitlik, hoşgörü ya da adalet vb. değerlerin öğrencilere aktarılmasında da benzer sıkıntılar vardır. O halde ders kitaplarıyla öğrencilere aktarılmaya çalışılan değerlerin yeniden gözden geçirilerek, günün koşulları ve gelişmişlik düzeyiyle yeniden organize edilmesi gerekmektedir. Özellikle de öğreten ve öğrenen arasındaki ilişkiye yön veren ve sınırlayan ders kitaplarının, öğrencilerde eleştirel düşünmeyi geliştirecek metinler ve etkinlikler içermesi gerektiği de aşikârdır (Çayır, 2014, s. 109).

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, ahlak eğitimiyle doğrudan ilişkilendirilen ahlak ve “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ders kitaplarıyla, dolaylı olarak ilişkilendirilen yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, “yeni insan, yeni toplum, yeni devlet” temalarına ilişkin bulgulara yer verilmiş ve araştırmanın alt amaçları doğrultusunda elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

4.1. Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

4.1.1 Yeni İnsan

Yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında belirlenen “yeni insan” temasıyla, Cumhuriyet ile birlikte toplumun nasıl değiştiği, dönüştüğü ve bütün bu değişim ve dönüşüm sürecinde de bireyin farklılaşmasının boyutları anlatılmak istenmektedir. Bu amaçtan hareketle incelenen ders kitaplarında “yeni insan” teması, “iyi yurttaş” kategorisi altında incelenmiştir.

4.1.1.2 İyi Yurttaş

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarının “iyi yurttaş” kategorisine ait bulgularında yeni insandan, iyi bir vatandaş olması ve Cumhuriyet’in ilke ve inkılaplarını içselleştirip yaşamının her anında kullanabilmesi beklendiği gözlemlenmektedir. Ancak yeni insanın “iyi yurttaş” olabilmesi için öğrenmesi ve uyması gereken birtakım kurallar vardır. Bu kurallar düzleminde eski rejimin zincirlerinden Cumhuriyet sayesinde kurtularak özgürlüğüne kavuşan yeni insan, sahip olduğu bu özgürlüğü korumanın onun en önemli “vazifesi” olduğunu unutmamalıdır.

Bu amaçları gerçekleştirebilmek için başta yurt bilgisi dersi olmak üzere, diğer dersler aracılığıyla yeni neslin ahlaklı, erdemli ve iyi bir yurttaş olması hedeflenmiştir. Hatta incelediğimiz yurt bilgisi kitabı yazarlarından, Danışman Atatürk’ün sözleriyle yurt bilgisi dersinin amacını şöyle anlatmaktadır: “*Yurt bilgisinin ehemmiyeti ve faydası hakkında Milli ve Ebedi Şefimizin Merhum (Atatürk)ün Baş vekâlete yazmış oldukları 18-9-39 tarihli tezkerede:*

Vatan çocuklarını, iyi vatandaş olarak yetiştirmek için klasik tahsil programları arasında yer alan Yurt Bilgisinin ehemmiyeti malumdur” (Danışman, 1939, s. 5). O halde yurt bilgisi dersi iyi vatandaş ve Cumhuriyet’in ilke ve inkılaplarını özümsemiş iyi yurttaşlar yetiştirmek için ayrı bir öneme sahip olarak düşünülmüştür. Tam da bu noktada bir başka yurt bilgisi kitabı yazarı, Mehmet Emin, 1924 yılında yazdığı yurt bilgisi kitabında şunları söylemektedir:

“...Şu halde bu ilimler sizi hayata hazırlıyor. Yarın onlardan yararlanarak bir meslek sahibi olacak ve bu sayede şerefli bir tarzda yaşamınızı güvence altına alacaksınız. Fakat hangi mesleğe girerseniz girin, yaşamınızda o bilgileri kullanabileceğiniz bir amaç olmalıdır. Kendi kendinize bu meslekte, bu işte niçin çalışıyorum ya da neden çok çalışmalıyım sorusunu sorduğunuz zaman, yalnız kazanmak için cevabını vermemelisiniz. Belki kazanarak hem kendime, hem milletime yararlı olmak için diyebilirsiniz. Eğer vicdanınız bir kazanımın ait olduğunuz toplumun menfaatlerine uymadığını söylüyorsa o kazancınız meşru değildir... Her fert ancak mensup olduğu zümrenin refah ve saadeti oranında mesut olabilir. Kendi mutluluğumuzu istemek milletimizin refahını sağlamakla mümkündür. Şu halde yaptığımız mesleğin maddi ve manevi mutluluğumuzu ve vicdanımızı rahatlatabilmesi için öncelikle milletimiz için faydalı olması gerekir” (Emin, 1924, s. 7).

Yurt bilgisi dersi aracılığıyla öğrencilere kendi refahlarının millet de refahı olduğu anlatılmaktadır. Milletinin iyiliği için bir şey yaparsan, sen de mutlu olursun, ancak kendi çıkarınla hareket edersen, milletinin mutluluğunu göz ardı ettiğinden sen de mutsuz olursun. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında dikkatimizi çeken bir nokta da, birey ve toplumun iç içe geçmesidir. Yurttaşlar sadece kendi istekleri ve kendi mutlulukları için eylemde bulunmayarak her zaman yaşadıkları toplumu akıllarından çıkarmadan, toplumla birlikte hareket edebilmelidirler. O halde 1920’li yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında, henüz ben bilincinin oluşmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemde önemli olan devletin geleceği ve varlığını sürdürmesidir, birey ise bu devamlılığı sağlayan önemli bir araçtır.

Bu çerçevede yurt bilgisi ders kitaplarıyla yaratılmaya çalışılan iyi yurttaşın, cemiyet halinde yaşaması, yani biz duygusuyla hareket etmesi hedeflenmektedir. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Muslihiddin Adil’e göre, insanlar cemiyet halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren etraflarındaki tehlikelere karşı daha güçlü ve hayatta kalma savaşında da daha başarılıdırlar (Adil, 1924, s. 3).

Bireylerin biz duygusuyla hareket etmeleri toplumsallık temelinde kendilerini güvende hissetmelerine olanak tanımaktadır. Ancak 1930’lu yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında biz duygusunun artık toplumsallık temelinde anlatılmadığını, daha çok kurulan yeni devletin varlığını yüceltmek ve korumak için milli duygu, vatan, yurttaş ve özellikle de Türklük vurgusuyla ilişkilendirildiğini görüyoruz. Örneğin bu konuda Maarif Vekâleti tarafından yazdırılan yurt bilgisi kitabında şunlar söylenmektedir: “Milletimizi çok sevmeliyiz.

Hep onun iyiliğini düşünmeliyiz. Bir ambar buğday içinde tek bir buğday neyse, bizde millet içinde öyleyiz. Bizim iyiliğimiz, rahatımız, milletin iyiliğine, rahatına bağlıdır. Onun için kendimizden ziyade milleti düşünmeliyiz. Milletimizin zararına olarak kendi menfaatimize çalışmaktan sakınmalıyız. Milli menfaati her şeyden yüksek tutmalıyız” (Maarif Vekaleti, 1935, s. 65).

İncelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında bir başka dikkat çeken nokta ise, iyi yurttaş olarak yetiştirilmek istenen çocuklara, biz bilincinin milli birlik, beraberlik, vatan ve en önemlisi de millet kavramlarından hareketle anlatılmış olmasıdır. Kitaplarda içerikleri hemen hemen aynı, ancak anlatımları farklı olmakla birlikte “millet” kavramına ilişkin benzer tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi şöyledir: *“Bir harstan olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir”* (İnan A. , 1931, s. 17). Bir başka tanım ise şöyledir: *“Yurt (vatan) her milletin ve atalarının doğup yaşadığı, evlatlarının yaşayacağı, tarihi ve milli hatıralarla dolu olan yerlerdir. Vatanımız, hiçbir suretle bölünmez ve ayrılmaz bir topluluk, bir bütünlüktür* (Danışman, 1939, s. 6).

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında milli birlik ve beraberlik duygularına ilişkin açıklamalar, ulus bilincinden hareketle anlatılmıştır. Kitaplarda sıklıkla, Cumhuriyet’e uygun yurttaşın nasıl olması gerektiğine ilişkin şöyle açıklamalar vardır: *“Öncelikle yüksek vicdanlı bir Türk, sonrasında temiz, çalışkan, yurdunu ölesiye seven, hakikatli, daima temiz yürekli, sadakatli, milletini, yurdunu seven, ak alınlı bir insan olmalıdır”* (Maarif Vekaleti, 1935, s. 65). Yine yurt bilgisi ders kitaplarında yurttaş, milletini seven ve milletin iyiliği için canını verircesine çalışan kişidir. Sonrasında ise, yalan söylemeyen, düşmanından korkmayan, doğruluktan ayrılmayan, ahlakı çok temiz olan bir bireydir (Maarif Vekaleti, 1938, s. 6). Özellikle incelediğimiz kitaplarda, iyi yurttaş kategorisine ait açıklamaların Türklüğe yapılan vurgu ve övgülerle anlatıldığı söylenebilir. Örneğin, Türk adını sonsuz zamanlara kadar şerefliendirmek ve Türk adını daima temiz ve yüksek olarak bırakmak gerektiği de yine incelediğimiz kitaplarda anlatılanlara eklenebilir (Maarif Vekaleti, 1935, s. 65).

Yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş kategorisine ilişkin bulduğumuz açıklamalardan hareketle yeni insanın, eğitilmiş, aklını ön planda tutan, bilim ve teknolojinin farkında olmasının yanı sıra manevi yönü de kuvvetli olan birey olarak algılandığını söyleyebiliriz. Çünkü yeni insan, milli duyguları yüksek olmakla birlikte, yalan söylememeli, dürüst olmalı, hep doğrudan ve temiz ahlaktan yana olmalıdır. İncelenen yurt bilgisi ders kitaplarında ahlak kavramının özellikle vurgulandığını görüyoruz. Kısacası yeni ulusun, yeni insanı, medeni ve ahlaklı olmalı, yani toplumsal değişimleri takip etmekle birlikte doğruluk, dürüstlük, iyi ahlaklı olmak gibi

niteliklerini de asla kaybetmemelidir. Hatta iyi ahlaklı olmaya ilişkin bir başka örnekte milli duygudan hareketle şunlar belirtilmiştir:

“Bu memleket bizimdir, fakat dün babalarımızındı; daha evvel de atalarımızın. O halde bu memlekette bizi binlerce yıldır birbirimize bağlıyor. Hiçbir şeyimiz yoktur ki bizi atalarımıza, atalarımızı bize bağlamasın. Bu bağ milliyet bağıdır. Bizden evvelkilere bağlı olduğumuz gibi bizden sonra geleceklere de zincir gibi bağlıyız. Biz nasıl atalarımızla övünüyorsak, bizden sonra gelecekler de bizimle övünecekler. Yeter ki biz onlara övünülecek iyi ve güzel şeyler bırakalım” (Maarif Vekaleti, 1938, s. 50).

1940’lı yıllara doğru artık yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş olmak ve sorumluluk duygusu bir tür ödev gibi anlatılmaya başlamıştır. Yine bir başka yurt bilgisi ders kitabında iyi ahlaklı olmak, Türk yurdunda yaşayan vatandaşların ödevi gibi gösterilerek şu açıklamada bulunmaktadır: *“Dilimiz Türk dili, ahlakımız Türk ahlakı, sanatımız Türk sanatı, terbiyemiz Türk terbiyesidir. Bilimi, fenni başkalarından alabiliriz, fakat bunları alırken Türklüğümüzü unutmuyoruz”* (Ermata ve Ermata, 1942, s. 22).

1940’lı yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında “iyi insan” temasını oluşturan kategorilerin daha net işlendiğini ve özellikle kitaplarda Türklerin kutlu tarihi, millet olmanın önemi, vatanı oluşturan toprağın değeri, Türkçenin işlevi ve yararlarının sıklıkla vurgulandığına tanık oluyoruz. Örneğin Ermata çiftinin yazdığı yurt bilgisi ders kitabında, öncelikle yurt, vatan kavramının geçmişinin çok eskilere dayandığı ve dünya durdukça da Türk yurdunun, Türk yurdu olarak kalacağı, aynı zamanda da bu güzel topraklarda yaşayan insanlara da Türk halkı dendiği söylenmektedir (Ermata ve Ermata, 1942, s. 1-2). Bunlara ek olarak söz konusu kitaplarda özellikle Türklerin savaşçılıklarından hareketle Türk ulusunun parçalanmayan kayalar gibi sıkı sıkı birleşmiş yurttaşlardan oluştuğu anlatılarak milli duygular ve milli birliğin gerektirdiği milli bir ahlaktan da bahsedilmektedir (Rona T. , 1945, s. 7). O halde iyi yurttaş, milli duyguları beraberinde milli ahlakı da yaratmıştır. Çünkü Türk ulusunun iyi yurttaş milletinin refahı ve mutluluğu için eylemlerinde ve seçimlerinde milleti için en iyisini, doğrusunu, güzelini yani ahlaklı olanı seçmeyi öğrenecektir.

1948 yılında hazırlanan ilkökul öğretim programından sonra yurt bilgisi dersinin adı, yurttaşlık bilgisi olarak değiştirilmiş ve bu tarihten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerinde, Cumhuriyet’le birlikte gelişen demokrasi anlayışı ve bireyselleşme etkili olmuştur. Örneğin 1945 öncesinde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş kategorisi, milli duyguların en güzel göstergesi biz bilinciyle anlatılırken, 1950’li yıllara gelindiğinde milli kültür ve milli birliği oluşturan milli duyguların yanı sıra, artık bireylerin toplumdan bağımsız bir benliğe sahip oldukları da vurgulamaya başlamışlardır. Hatta başta eğitim kurumları olmak

üzere bireylerin, kendi var oluşunu açığa çıkartmak için toplumdaki konumlarının yanı sıra, kendilerini tanıyarak, bilerek, sorgulayarak, detaylı bir inceleme yapmalarının önemi her fırsatta gerek ders kitapları, gerek öğretim programları, gerekse diğer yazılı iletişim araçlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda 1945 yılında çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi yurttaş yetiştirmek için eğitime ayrıca önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında özellikle iyi yurttaşın ahlaklı olması (milli ahlak) gerektiğine ilişkin sıklıkla açıklamalar vardır. Hatta bu düşüncemizi şu sözler destekler niteliktedir: *“Her şeyi daha çok ve daha iyi yetiştirmek için daha çok çalışmalıyız. Ahlaklı bir gençlik için milli ahlak ve karakteri kuvvetlendirmeliyiz”* (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 63). Çalışkan ve iyi ahlaklı olmanın, ancak milli bir ahlak ve karakterle geliştirilebileceği inancı, özellikle ders kitaplarında vurgulanmıştır.

İşte bu niteliklere sahip, iyi yurttaşı yaratabilmek için başta yurttaşlık bilgisi olmak üzere diğer ders kitaplarından da yararlanılmaktadır. yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından İbrahim İleri 1956 yılında yazdığı kitabında, bu dersin amacını şöyle anlatmaktadır: *“Çevremizi tanımak, toplumsal yaşayışın düzenini öğrenmek için bu yıldan itibaren Yurttaşlık Bilgisi dersi okuyacaksınız. Bu ders size Türk toplumsal yaşayışını, bunun kurallarını tanıtacak, toplum içindeki hak ve ödevleri öğretecek, size iyi bir yurttaşın yeteneklerini kazandıracaktır”* (İleri, 1956a, s. 9). İleri'nin sözlerinde de görüleceği üzere “iyi yurttaş” kavramı ders kitaplarında özellikle vurgulanmakta ve yurttaşlık bilgisi dersi ise burada özel bir konuma yerleştirilmektedir. Çünkü söz konusu ders aracılığıyla çocuklar sadece ailelerini ve toplumsal çevrelerini değil, aynı zamanda kendilerini tanıyacak, hak ve ödevlerini bilerek sorumluluklarının bilincinde, eğitilmiş, görgülü, medeni yurttaşlar haline geleceklerdir.

1948 ilkökul programından sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaşın özellikleri, daha önceki yıllarda yazılan yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak, okul ve aile yaşamından hareketle de anlatılmaktadır. Örneğin 1959 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, yaratılmaya çalışılan iyi yurttaşın, okul sıralarında düzenli yaşamaya alışması, zamanını boşa geçirmemesi, tutumlu olması, çok çalışması ve her zaman devletinin ve ordusunun güçlü olması için emek vermesi gerektiği de vurgulanmaktadır (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 68). Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı İleri ise, öğrencilerin vazifeleri üzerinden iyi ve ahlaklı yurttaşın nasıl olması gerektiğini “Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi” adlı eserinde şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Atatürk'ün Cumhuriyet'i gençliğe emanet etmesi, onlara ne kadar güvendiğini gösterir. Türk gençliğine düşen vazifeler şöyle sıralanabilir: Her Türk genci, kendi

sağlığını korur, iyi bir insan, doğru, namuslu bir yurttaş olmaya çalışır; elinden geldiği, gücünün yettiği kadar tahsil yapar, iyi bir meslek seçmeye gayret eder. Her Türk genci, ailesini sever; anasına, babasına hayırlı bir evlât olmaya çalışır; ailesini iyi yaşatmaya, büyüklerinin göğsünü kabartacak mevkilere yükselmeye çabalar. Her Türk genci, okulda öğretmenlerine saygı gösterir, arkadaşını incitmez, derslerine çalışır, vazifelerini yapar, okulun şerefini korur. Her Türk genci, köylüsünü, hemşerisini sever; elinden gelen yardımı komşularından esirgemez; başkalarının hakkını yemez; çevresinin geleneklerine, göreneklerine, düşüncelerine saygı gösterir. Her Türk genci yurdunu, milletini sever; yurduna, milletine hizmet etmek için, hiçbir fırsatı kaçırmaz. Devletin kanunlarına itaat eder; günü gelince devlete olan borçlarını seve seve öder. Seçimlere katılır, vergisini vaktinde verir, asker olur, yurdu, milleti uğrunda ölmeyi şeref bilir, sağlıklı bir insan olmak ümidi ile doludur” (İleri, 1956b, s. 62).

1950’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi yurttaş kategorisine ilişkin açıklamaların, daha önceki dönemlerde yazılan yurt bilgisi kitaplarındakilerden çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemin iyi yurttaşı da, öncelikle devletin bekası ve ordunun gücünün devamı için çok çalışmalı, sağlığına dikkat etmeli ve üzerine düşen vazifeleri seve seve yapmalıdır. Ancak 1950 ve sonrasındaki yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yurt bilgisi ders kitaplarından farklı olarak iyi öğrenci ve iyi yurttaş yetiştirmede öğretmen ve okulun öğrenciler üzerindeki önemi ve öğrencilerin okulda uyması gereken kurallara yönelik sık sık açıklamalar yapıldığı belirlenmiştir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ziya Gökalp², bir toplu yaşam merkezi olan okulda, “yarının büyükleri olacak küçük insanların” hem insan olmak sıfatıyla birbirlerine yardım etmeleri, hem de Türk çocuğu olmak sıfatıyla kendilerine özgü görenek ve geleneklerini okul yaşamında da devam ettirmeleri istenmektedir (Gökalp, 1950, s. 2).

1950 yılından sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarından elde edilen bir bulgu da, dönemin kurguladığı iyi yurttaşın, iyi bir ahlak (milli ahlak) geliştirebilmesi için, toplumsal yaşama uyum sağlaması, biz duygusuyla hareket etmesi, vatan ve millet kavramlarının önemini kavraması istenmektedir. İyi yurttaşın bu saydıklarımızın yanında cemiyet yaşamının gerektirdiği kurallara okulda, ailede ve toplumsal yaşamda her an kullanabilmesi de beklenmektedir. Hatta aile ve vatan arasındaki sıkı birliktelik şu açıklamayla daha da netlik kazanmaktadır: “İyi zamanlarda hep beraber güldüğümüz, kederli zamanlarda üzüntülerine, dertlerine ortak olduğumuz bu sıcak yuvayı, aile yuvamızı, evimizi çok seviyorum. Aile dediğimiz bu küçük topluluk, vatan, millet dediğimiz büyük topluluğun temelidir. Bu temel sağlam olursa, “aileler iyi evlâtlar yetiştirirler-millet de sağlam, zengin ve kuvvetli bir millet olur” (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959b, s. 9).

² 1950 yılında kaleme alınan “Yurttaşlık Bilgisi-I” adlı ders kitabının yazarı Ziya Gökalp, 1876-1924 yılları arasında yaşamış olan ünlü Türk sosyolog Ziya Gökalp ile aynı kişi değildir.

Artık incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaşın yetiştirilmesinde okulun öneminin yanı sıra ailenin önemine de dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Burhan Anıl ve İbrahim Yeğen'in kaleme aldığı yurttaşlık bilgisi ders kitabında iyi yurttaşın yetiştirilmesinde ailenin önemi, millet kavramından hareketle şöyle anlatılmaktadır:

“Tarih, dil, din, ırk, duygu, düşünce ve ülküleri aynı olan fertlerin meydana getirdiği topluluğa millet denir. Fertler tek başlarına bir iş yapamazlar. Maddi ve manevi ihtiyaçlarını sağlamak için birleşme zorundadır. Daha ilk çağlarda bile fertler birleşerek en küçük topluluk olan aileleri kurmuşlar, ailelerde birleşerek en büyük topluluk olan milleti meydana getirmişlerdir. Fertleri bir millet halinde birbirine bağlayan amiller: Yurt birliği, tarih birliği, dil ve din birliği, ırk birliği, duygu ve düşünce birliği, ülkü birliği” (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 45-46).

Güçlü bir devletin temeli, milli duyguları gelişkin, geçmişini iyi tanıyan ve geleceğini doğru kurgulayabilen yurttaşlarla atılabilir. Bu yurttaşların ise birbirlerine dil-din, tarih, yurt, ırk, duygu, düşünce ve ülkü birliğiyle bağlı olması gerekmektedir. Bu çerçevede yurttaşlık bilgisi kitabı yazarları toplu yaşam, iş birliği ve yardımlaşma olgusu üzerinden, ailenin konumu, ailede kişilerin vazifeleri ve Türk toplumunun aileye verdiği önemi sıklıkla vurgulamışlardır. Özellikle de uygarlaşma, medeni yaşam ve beraberinde açığa çıkan toplumsal kurallara vurgu daha önce incelediğimiz yurt bilgisi kitaplarına oranla 1950'li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında daha yoğundur. Örneğin İbrahim İleri kitabında, toplu halde yaşayan insanların belli bir düzene sahip olduğunu, bu düzenin dışına çıkan ya da toplumdan kendini soyutlayan kişilere ise toplumun hoş bakmadığını söylemektedir (İleri, 1956a, s. 5).

Toplumsal yaşamın ve uygarlığın ilerleyebilmesi, yurttaşların üzerlerine düşen vazifeleri yapmaları ve çok çalışmaları ile mümkündür. Benzer şekilde bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarları Mefharet Arkin ve Mükerrerrem Kamil Su, yine ailenin öneminden hareketle iyi yurttaş ve ahlaklı birey olmanın önemine ilişkin şunları söylemektedirler:

“Milletin yurttaşları aynı zamanda birer aile bireyidirler. Milletimizin büyük ve kudretli olması için iyi yurttaşlar nasıl lazımsa ailelerimizin de iyi yurttaşlardan meydana gelmesi gerekir. Gerçekte biz eğer iyi bir aile üyesi değilsek mükemmel birer yurttaş da olamayız. Gerek aileden ve gerek millet içinde iyi bir yurttaş olmak için daima hatırımızda tutmamız gereken üç kural var. Karşılıklı sevgi ve saygı, hizmet ve yardım, itaat ve düzen severlik” (Arkin ve Su, 1956b, s. 45).

İyi yurttaş olmak sadece topluma faydalı olmak anlamına gelmez. Aile ve toplum yaşamında karşılıklı saygı ve sevgiyi elden bırakmayan iyi yurttaşın, toplumsal yaşamın düzeni için kurallara uyması ve muhtaç kişilere de yardımı esirgememesi gerekir. Bu anlamda toplum ve ailenin önemine ilişkin açıklama yapan bir başka yurttaşlık bilgisi yazarı ise Sabahattin Arınç'tır. Ona göre de insanlar tek başlarına yaşayamazlar, çünkü tek başına yaşayan insan yiyecek bulamaz, kendisini vahşi hayvanlardan, soğuktan, sıcaktan koruyamaz (Arınç, 1954, s.

5). O halde 1950 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında daha önceki yıllarda yazılan yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak, iyi yurttaşın nasıl yetiştirileceği konusunda özellikle, aile ve okulun önemine dikkat çekildiği ve yazılan kitapların nerdeyse tamamında da bu konu hakkında uzun açıklamaların olduğu elde edilen bulgular arasındadır.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında dikkat çeken bir başka nokta ise, iyi yurttaş olarak yetiştirilmek istenen çocuklarda milli duygu ve biz bilincinin, yurt birliği, dil birliği, ölkü birliği gibi kavramlarla birlikte işlenmiş olmasıdır. Örneğin kitaplarda biz bilincinin taşıyıcısı ve iyi yurttaşın da belirleyicisi olan millet kavramına ilişkin pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi şöyledir: “*Millet, vatan dediğimiz belli bir toprak üstünde aynı tarihe sahip, aynı dili konuşan, aynı duygu ve düşünceyi taşıyan, aynı ölküye bağlanan insanların meydana getirdikleri topluluğa denir*” (Taşkiran, 1951, s. 36).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında “millet” kavramı, yurt bilgisi kitaplarında olduğu gibi sadece vatan, toprak ve iyi yurttaş kavramları üzerinden tanımlanmamış, bunlara ek olarak, Türklüğün tarihi ve bayrak kavramlarına ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Örneğin, yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Türklüğe yapılan vurguya ilişkin şu açıklama dikkat çekicidir: “*Türküm derken her yurttaş bu vatanın çocuğu olduğuna inanır, bu vatanın en küçük bir parçası için gerekirse canını verir. Ve bilir ki bu vatan atalardan ona mirastır. Bu mirası kendinden sonra gelecek olanlara daha güzel daha zengin emanet etmeye çalışır*” (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 48). Gerekirse vatan için canını vermek yurt bilgisi kitaplarında da olduğu gibi son derece doğal bir süreç olarak algılanmakta ve bu vatanın çocuğu olan her yurttaşın vatanına sahip çıkması, ona bırakılan mirası koruması en büyük vazifeleri arasında gösterilmektedir.

Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sık sık vatan, toprak ve yurt kelimesinin tanımlarına da rastlanılmaktadır. Aslında bu konudaki açıklamalar hemen hemen benzerdir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle yurt sevgisi üzerinde durulmuştur. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından İleri’ye göre, dünyanın en güzel toprak parçalarından birisine sahip olan Türkiye’nin farklı iklimleri bünyesinde bulundurmakta, farklı ürünler yetişmekte ve canlı florası da oldukça zengindir (İleri, 1956a, s. 71).

Yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, tüm bu anlatılanların yanı sıra öğrencilerde milli duyguları güçlendirerek biz bilinci uyandırabilmek için “Türkçenin” değerini anlatan açıklamalara da belirlenmiştir. Aslında, 1 Kasım 1928 yılında yapılan Harf Devrimi’nin etkileri 1950’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında izlenebilmektedir. Hatta Türkçe’nin önemi ve değeri üzerinden Türklüğün şanlı tarihinden de bahsedildiğine rastlıyoruz. Örneğin,

İbrahim İleri'ye göre, her millet dilini büyük bir kıskançlıkla sevmektedir, kendi dilinin gelişmesini, zenginleşmesini ve yaygınlaşması istemektedir. Kendi diline yabancı kelimelerin karışmasını ise asla istememektedir (İleri, 1956a, s. 26).

1950'li yıllarda kaleme alınan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarındaki açıklamaların daha önceki dönemde yazılan yurt bilgisi kitaplarındaki açıklamalardan çok da farklı olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin 1950'li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında da iyi yurttaşın anlaşılın, tüm kalbi ve beyniyle vatanının her karış toprağı için gerekirse canını feda etmeyi seve seve göze alabilmesidir. Öte yandan bireysel menfaatler 1924-1945 yıllarında incelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında olduğu gibi, asla devletin menfaatlerinden önce gelmemelidir. Güçlü bir ordu diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de önemlidir. Ayrıca devletin geleceğı için yurttaşlardan çok çalışmaları ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri istenmektedir.

Tüm bunların yanı sıra iyi yurttaşın aklını her zamankinden daha fazla kullanması, çağı ayak uydurması, uygarlığın gelişmesi için çalışması, sağlığına dikkat etmesi, dürüst olması, toplumsal kurallara uyması, toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlamak için üzerine düşen tüm sorumlulukları yerine getirmesi beklenmektedir. İncelediğimiz tüm kitaplarda bunların dışında dikkat çeken bir başka noktada, 1950'li yılların sonlarına doğru kitaplarda Türklüğe ve Atatürk'ün üstün başarılarına dair yapılan açıklamalardaki artıştır. Bir başka dikkat çeken nokta ise, 1950 ve sonrasındaki yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi yurttaşın yetiştirilmesine ve okulda alınan eğitime vurgu yapılmasıdır. Bu anlamda geleceğın taşıyıcısı ve mirasçısı gençlerin zihinsel ve bedensel gelişimi, Türk devletinin ayakta kalması ve daha ileri seviyeleri yükselmesi için olmazsa olmazlar arasındadır.

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarından farklı olarak 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, iyi ve ahlaklı bir yurttaşta bulunması gereken özellikler Türk milletinin kişilik özelliklerinden hareketle anlatılmaktadır. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Burhan Anıl ve İbrahim Yeğen'e göre, Türk milletinin en büyük özelliğı ahlaklı olmasıdır. Çünkü Türk milleti ağır başlı, cömert, doğrudan şaşmayan, çalışkan, zeki ve sözünü tutan bir millettir. Hatta Atatürk Türk milletinin bu ahlaklı özelliklerini, yaptığı devrimlerle daha da geliştirmiştir (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 49).

Bu bağlamda yukarıda Türk milletinin ahlaki kişiliğine ilişkin saydığımız nitelikleri diğer yurttaşlık bilgisi kitabı yazarları da açıklamışlardır. Örneğin Faruk Kurtuluş, Türk milletinin ahlakına ilişkin şunları söylemiştir: "*Türk doğrudur, doğruyu sever, Türkler büyüklerini sayar küçüklerini korur, Türkler konukseverdir, Türk cesurdur, Türkler*

ağırbaşlıdır, Türkler haksızlığı sevmeyiz, Türkler vatanlarına ve hürriyetlerine aşıkurlar” (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 23-25). İncelediğimiz kitaplarda, doğru, güzel, iyi ve ahlaklı olan tüm özelliklerin yüz yıllardır, Türk milletinin kişiliğini oluşturduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Kitaplarda ahlaklı, iyi yurttaş olmakla, doğru, dürüst, çalışkan, saygılı, adaletli ve hoşgörülü olmak eş değerdir.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi ve ahlaklı yurttaştan öte nasıl iyi ve ahlaklı bir millet olunabileceğine dair açıklamalara daha fazla yer verilmiştir. Bu anlamda öğrencilerden beklenen, ait oldukları toplumun milli değerlerini ve ahlak kurallarını öğrenerek yaşamlarına devam etmeleridir. Örneğin 1953 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, iyi ve ahlaklı yurttaşın nasıl yetiştirilmesi gerektiğine ilişkin şu açıklamalara yer verilmiştir:

“İnsanlar doğduğu günden başlayarak çeşitli çevrelerin kurallarına uyarak yaşamak zorundadır. Bu çevreler merkezleri bir olan daireler gibi etrafımızı sarar. Doğan çocuk önce ailesinin sonra köyünün ve mahallesinin daha sonra da okulunun, yurdunun ve nihayet dünya çevresinin etkileri altında bulunur. Biz bu çevrelerden iyi gelenek ve görenekleri benimseriz. Doğru, temiz, nazik, iyi yürekli olan insanları herkes sever. Kötü huylar kazanan herkesin gözünde küçülür” (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 27).

Ders kitaplarında öğrencilerin iyi yurttaş ve ahlaklı birey olarak yetişmelerinde, sadece okulda aldıkları eğitimin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü doğduğumuz andan itibaren bizi çemberine alan ailedeki, toplumdaki ve yerküredeki değişikliklerin kişiliğimizin ve güzel ahlakımızın oluşmasında en az okullar kadar etkili oldukları anlaşılmaktadır. Daha da önemlisi yaşadığımız topluma ve çağa ayak uydurabilmek içinde bizi çevreleyen çemberin içinde kalmamız ve ona ayak uydurmamız gerekmektedir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında özellikle güzel huylara sahip olan ve iyi bir ahlak geliştiren bireyleri herkesin seveceği ve toplumdan da onay alacakları için mutlu olacaklarına ilişkin benzer açıklamalarda da belirlenmiştir.

İncelediğimiz hemen hemen tüm yurttaşlık bilgisi kitaplarında iyi yurttaş olmak, doğru sözlü olmak, yalan söylememek ve en önemlisi de vatanın iyiliği için gerekirse seve seve canını feda etmeyi göze alabilmekle ilişkilendirilmiştir (Gökalp, 1950, s. 3). Hatta 1950’li yıllarda devletin iyiliği için yapılan tüm eylemler ahlaklı kabul edilmiş, birey toplumun gerisinde kalmaya devam etmiştir. Genel olarak incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaştan anlaşılan milli duygulara, değerlere, ahlaka sahip, sorumluluklarının bilincinde vatan-millet bütünlüğüne inanan bireydir.

Bu çerçevede 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının, iyi yurttaş kategorisine ilişkin bulgularında özellikle 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve sonrasında toplumdaki siyasi karmaşanın etkileri görülmektedir. Örneğin Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala'nın yazdıkları yurttaşlık bilgisi ders kitabında ve diğer yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi yurttaşın yetişmesinde Türklük ve Türklerin kutlu tarihine ilişkin açıklamalara her fırsatta yer verildiği belirlenmiştir. Hatta Yücel ve Çalapala kitaplarında iyi bir yurttaşın neden her zaman yurdunu sevmesi gerektiğini şöyle anlatmışlardır: “*Yurdu her zaman anneye benzetiriz. Anayurt, anavatan, deriz. Çünkü Türkler yurtlarını anaları gibi severler. Yeryüzünde bizim yurdumuzdan daha zengin, daha bakımlı ülkeler vardır. Fakat her çocuk nasıl en çok kendi anasını severse, biz de en çok kendi yurdumuzu, Türk yurdunu severiz*” (Yücel ve Çalapala, 1967, s. 27).

1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, diğer dönemlerde yazılan kitaplardan farklı olarak, Türklük, Türkleri birbirlerine bağlayan bağlar ve Türk milletinin karakteri de anlatılmaktadır. Örneğin, incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, bir milleti millet yapan ve birbirine kenetleyen bağlar ve millet olmanın önemi şöyle anlatılmıştır: “*Millet aile topluluğunun çok daha büyüğüdür... Biz Türkleri birbirimize bağlayan ve bir millet haline gelmemesi sağlayan kuvvetli ve sağlam bağlar bulunmaktadır. Bu bağlar tarih, kültür, yurt, dil ve ülkü birliğidir*” (Akşit ve Eğilmez, 1965, s. 22).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, özellikle iyi yurttaş ve Türk olmanın ne büyük bir şeref olduğuna dair şu açıklamalar yapılmıştır: “*Biz Türk'üz Türklüğümüz ile övünürüz. Tarihimiz, şerefli kahramanlıklarla doludur. Yaşadığımız yurdun her köşesini medeniyet eserleri ile dolduran bir milletin çocuklarıyız. Ne mutlu Türküm diyene*” (Rona ve Aksan, 1963a, s. 35). 1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında, biz duygusu yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için de yine yurttaşlık bilgisi kitaplarından yararlanılmıştır. Örneğin bir başka yurttaşlık bilgisi kitabında, aynı yurt üzerinde doğup yaşayan insanlara yurttaş denildiği ve yurttaşın da kardeşten hiçbir farkı olmadığı söylenmektedir. Çünkü aynı milletin çocukları olan yurttaşlar Türk devletine vatan bağıyla bağlanmışlardır. (Ayel ve Akşit, 1964, s. 44). Hatta Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala, yurttaşlık bilgisi kitaplarında yurttaş ya da vatandaş kavramını şöyle tanımlamışlardır: “*Yurtları ya da yurt duyguları bir olan insanlardan her birine yurttaş yahut vatandaş derler*” (Yücel ve Çalapala, 1967, s. 27)..

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında, Türklük ve Türk tarihine ilişkin yapılan açıklamaların temel amacının, öğrencilerde milli duyguyu güçlendirerek vatanın

bölünmez bütünlüğünün öneminin öğrencilerin zihnine yerleştirmek olduğunu görmekteyiz. Çünkü bu dönemde milli duygusu kuvvetli olan milletlerin, felaketleri daha çabuk atlatılacağına dair bir inanç hakimdir. Örneğin 1973 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi kitabında, “*millet yararını her şeyin üstünde tutmak, kendi kişisel yararın, millet yararından sonra gelmesi, Türk milletinin çok değerli bir geleneğidir*” olduğu söylenmektedir (Erdem ve Konuk, 1973b, s. 28). Hatta iyi bir yurttaşın bu tür eylemlerden özellikle kaçınmasının onun en büyük ödevi olduğu da açıklamalara eklenmektedir (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 26). Tam da bu noktada incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Halit Aksan iyi yurttaş şöyle tanımlamıştır: “*En iyi yurttaşlar haklarını iyi ve yolunca savunmasını bilenler ve ödevlerini yerlerinde ve zamanında yapanlardır*” (Aksan, 1969b, s. 38).

Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Hayri Tülin ise, Türk gençliğinin ödevlerinden hareketle iyi yurttaşın özelliklerini şöyle açıklamıştır:

“*Türk gençliğinin çevresine, yurduna ve milletine karşı ödevleri vardır. Bugün küçüksünüz. Bununla beraber sizlerin de ödevleriniz bulunmaktadır. Derslerinize çalışmak, iyi huylu, doğru sözlü, temiz yürekli, kişi sayar, geçimli, görgülü, nazik çocuklar olmakla ödevlerinize başlamış olursunuz. Bunlardan başka aileniz, yakın çevreniz sizlerden başka işler, görevler de bekler. Evinizi, okulunuzu birlikte yaşadıklarınızı sevmelisiniz. Gerekirse her yerde herkese elinizden gelen yardımı bulunmalısınız*” (Tülin, 1969, s. 89).

Eğitim sisteminin temel hedefinin erdemli, iyi ve güzel ahlaklı bireyler ya da yurttaşlar yetiştirmek olduğunu önceki bölümlerde de belirtmiştik. Şimdiye kadar incelediğimiz ve yaptığımız alıntılarda da görüldüğü üzere toplumsal yaşamda öğrenciden beklenen sorumluluk bilincinin ayırında olmasıdır. Kendisine ve çevresine zarar vermeyen, güzel ahlaklı, büyüklerine saygılı, nazik, kurallara uyan, yardım sever, kibar, bilgili ve kültürlü öğrenciler aynı zamanda iyi yurttaşlar olarak da kabul edilmektedir.

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da iyi yurttaş olmanın ilk koşulu, Atatürk ve arkadaşlarının bin bir zorluk ve güçle kurdukları Cumhuriyet’in bekçisi olmalarıdır (Rona ve Aksan, 1963b, s. 87). Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle yeni neslin iyi bir yurttaş olarak yetişmesinde milli duygular ve devletin önemine sıklıkla vurgu yapılmıştır. Hatta 1972 yılında Aksan tarafından yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında John Stuart Mill’in: “*Bir ulusun değeri o ulusu meydana getiren bireylerin değerleriyle ölçülür*” sözüne yer verilmiştir (Aksan, 1972a, s. 48). Mill’in de belirttiği gibi bir devletin gücünün en büyük göstergesi bireyin birlik ve bütünlük içinde hareket edebilmesiyle ölçülebilir. O halde bir devleti, devlet yapan milli duygu ne kadar kuvvetli ise millette o kadar güçlü demektir. Öte yandan millet kadar bir vatana sahip olmakta önemlidir. Çünkü yurtsuz bir

millet düşünülemez. Yurdumuz ya da vatanımız, hem bugünün hem de geleceğin hürriyet ve mutluluk kaynağıdır (Erdem ve Konuk, 1973b, s. 24).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi bir yurttaşta bulunması gereken ahlaki özellikleri, 1950’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında da olduğu gibi önde gelen Türk büyüklerinden hareketle anlatılmıştır. Örneğin Hayri Tülin, yurttaşlık bilgisi ders kitabında bu konuda şunları söylemektedir: “*Türk milleti yücedir. Doğruyu sever, yalan söylemez, hakka inanır, fakat Türk Milleti büyük bir toplumdur, bu toplumun bireyleri arasında bazen, kanun dışı eylemlere ve davranışlarla anlaşmazlıklar olabilir. Bu anlaşmazlıkları hukukla ilgili ve ceza ile ilgili olmak üzere iki bölüme ayırabiliriz*” (Tülin, 1969, s. 9). Bu dönemde yazılan diğer yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında bu konuda anlatımları farklı olmakla içerikleri aynı söylemler belirlenmiştir.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında genellikle güzel ahlak ve iyi yurttaş kavramları, “doğruluk” kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Doğru insan olmak ise başta sözünde durmak, yalan söylememek, kanunlara uymak, toplumsal kurallara uymak, gelenek ve göreneklerin takipçisi olmaktan geçmektedir. Elbette yurttaşlara ahlaklı olmak sadece “doğruluk” kavramı üzerinden anlatılmamıştır. Aynı zamanda incelediğimiz kitaplarda Türk milletinin kimlik ve kişiliğini oluşturan diğer kişilik özelliklerine de yer verilmiştir. Örneğin, Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala’da yurttaşlık bilgisi kitaplarında, Türklerin doğruluğu sevmesi ve verdikleri sözü tutmalarına ilişkin şöyle bir açıklama yapmışlardır:

“Türk’ün özü, sözü doğrudur. Yalandan hiç hoşlanmaz. “Tanrı doğrunun yardımcısıdır” sözüne candan inanmıştır. Yalancılarla da “yalancının evi yanmış, kimse inanmamış”, “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar” diye alay eder. Biz her zaman doğru söyler, her işte doğru davranmaya çalışır ve verdiğimiz sözde dururuz” (Yücel ve Çalapala, 1967, s. 33).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında öğrencilere doğru sözlü olmak ve yalan söylememek atasözlerinden hareketle anlatılmaktadır. Ayrıca ahlak kavramı “Tanrı doğrunun yardımcısıdır” sözünden hareketle dinsel bir anlamda da ele alınmıştır. Çünkü doğru sözlü olmak toplumda sevilen ve örnek gösterilen bir insan olmak Tanrı katındaki yücelik duygusuyla da paraleldir. O halde güzel ahlaklı olmakla doğruluk arasındaki ilişki neredeyse incelediğimiz tüm yurttaşlık bilgisi kitaplarında ele alınmıştır. Hatta yurttaşlık bilgisi yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Konuk kitaplarında bu konuda şunu söylemişlerdir: “*İyi insan, iyi vatandaş olmanın ilk şartı doğruluktur*” (Erdem ve Konuk, 1973b, s. 10).

Bu bağlamda 1970’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaşın nasıl olması gerektiği, daha önceki dönemlerde yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarından farklı

olarak ahlaki ilkelerden hareketle de anlatılmaktadır. Örneğin Halit Aksan 1972 yılında yazdığı yurttaşlık bilgisi ders kitabında “Türk Ahlakının İlkeleri” başlıklı bir bölüm ele almış ve burada Türk ahlakının ilkelerini maddeler halinde şöyle sıralamıştır:

“1. Aileni sev en gerçek sevgiyi aile yuvasında bulursun. 2. Yurdunu, milletini, cumhuriyetini sev. 3. İnsanları ve insanlığı sev iyi bir insan ol. 4. Sağlığını koru temiz ol. 5. Yemene, içmene dikkat et. 6. Düzenli yaşa her işi zamanında yap. 7. Doğru ol doğruluğu ve doğruları sev. 8. İyi ol iyileri ve iyiliği sev. 9. Nazik ve terbiyeli ol. 10. Mağrur olma, kimseyi küçük görme. 11. Başkalarının fikirlerine ve inançlarına saygı göster. 12. Fakir ve düşkün olanlara yardım et, bu amaçla çalışan kurumlara yardım et. 13. Gösteriş budalası ve şarlatan olma. 14. Aşını, işini, eşini bil. 15. Verdiğin kararda başladığın her işte sebat et. 16. Güçlükleri yenmesini bil atulgan ve cesur ol. 17. Bilgi kazan bilgi her başarının anahtarıdır. 18. Tembellikten sakın, tembelleri sevmeyi tembellik bütün kötülüklerin anasıdır. 19. Çalışkan ve becerikli ol. 20. Bir iş ve meslek sahibi olmanın bütün incelik ve ustalıklarını öğren. 21. Haklarını tanıt ve başkalarının haklarına saygılı ol. 22. Kimsenin aleyhinde bulunma, dedikodu yapma. 23. Öfkeni yenmesini bil, ondan çabuk kurtulmasını öğren, kin tutma. 24. Hareketlerine ve iradene hâkim ol” (Aksan, 1972a, s. 22).

O halde iyi ve ahlaklı bir yurttaş olmak öncelikle millî değerleri, aileyi ve vatani sevmekle ilişkilendirilirken, toplumsal kuralların eksiksiz uygulanmasına da dikkat çekilmiştir. Aslında Halit Aksan’ın açıklamalarında öne çıkan temel nokta, öğrencilere Türk ahlakının ilkeleri aracılığıyla “Hak ve Vazife” teması altında daha sonraki bölümde inceleyeceğimiz vazifeleri anlatılmasıdır. Çünkü öğrencilerden sağlıklarına dikkat etmeleri, çalışkan olmaları ve tembellikten kaçınmaları gerektiği de aile ve vatan sevgisinden sonra hemen eklenmiştir.

Bu çerçevede incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında iyi ve ahlaklı yurttaş olmanın bir diğer uzantısı da “Türk milletinin çalışkanlığına” yapılan vurguda kendini göstermektedir. Bu noktada milli gelir ile çalışkanlık arasındaki bağ, milletin çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmakla da alakalıdır. (Rona ve Aksan, 1963a, s. 32). Kısacası “Yurt Bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş kavramı, güçlü devlet, sağlam ordu ve çağdaş bir medeniyetin temelini oluşturan bireylerin iyi ahlaklı olmalarıyla anlatılmıştır.

4.1.2. Yeni Toplum

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında belirlenen “yeni toplum” teması, “bilgi ve eğitim” ve “toplumsal kurallar” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir.

4.1.2.1. Bilgi ve Eğitim

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarının “bilgi ve eğitim” kategorisine ait bulgularda, akılcı bir eğitim sisteminin kullanılmasının aslında Cumhuriyet yönetiminin temel amacı olduğu belirlenmiştir. Yeni yetişen kuşağın her türlü kararlarında ve seçimlerinde yol gösterici olarak bilimsel bilgiyi kabul etmesi ve yaşamını bilimsel ışıkla aydınlatması elde edilen bulgular arasındadır. Hatta yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Muslihiddin Adil’in açıklamaları düşüncemizi destekler niteliktedir: *“Efendiler dünyada her zenginliği, her mutluluğu, her iktidarı vücuda getiren bilimdir. Bilimsiz insan meyvesiz ağaç gibidir. Bilimsiz, eğitimsiz bir millet de başka milletlerin kölesi olmak zorundadır. İnsan nefisini bilgisizlikten kurtarmak ve yaşamındaki görev ve sorumlulukları yapabilmek için okumak zorundadır”* (Adil, 1924).

Adil’in yukarıdaki açıklamalarının, 1924 öğretim programı ile hazırlanmış “Musabaha-1 Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye” adlı dersin amacıyla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1924 İlk Mektepler Müfredat Programı’nda söz konusu dersin temel amacının, çocuklarda yurttaşlık bilincini oluşturarak vatanına bağlı, milletini seven, sorumluluklarının farkında olan ve tüm bunları ahlaki değerler ve erdemler vasıtasıyla içselleştirebilmiş bireyler yetiştirmektir olduğu söylenmektedir (Maarif Vekâleti, 1924, s. 29). Bu anlamda öğrencilere öncelikle ilkokulda verilen eğitimin önemi anlatılarak, vatan, geçmiş ve geleceği doğru kurgulayabilmeleri beklenmiştir. Sonrasında ise, ana dillerini öğrenmeleri, matematik, coğrafya, tarih gibi disiplinleri hakkında bilgilenmeleri arzulanmıştır.

Cumhuriyet’in değerleriyle kurulmaya çalışılan yeni toplumda, bilgi ve eğitim, toplumun şekillenmesinde önemli bir güce sahiptir. İncelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında da özellikle eğitimin önemine ilişkin bulgular belirlenmiştir. Örneğin, yurt bilgisi kitabı yazarlarından Sadullah’a göre, bir devletin en büyük uğraşlarından birisi maariftir, çünkü bir toplumun yaşadığı bütün felaketler cehaletten ve eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır (Sadullah, 1927, s. 182). Süreç ilerledikçe eğitimin birey ve toplum üzerindeki etkisi artmış, sadece çocukların eğitimine değil, toplumun ve uygarlığın eğitimi de kitaplarda vurgulanmaya başlamıştır. Çünkü Sadullah’a göre gelişmiş milletler bugünkü durumlarına eğitim ve bilimsel çalışmalara verdikleri değer sayesinde ulaşmışlardır (Sadullah, 1927, s. 182).

1920’li yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında bilgi ve eğitim, modernleşme, çağdaşlaşma ve muasır medeniyetlerin seviyesine çıkmanın bir aracı olarak kabul edilmiştir. 1930 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında ise bilgi ve eğitim, bunlara ek olarak, yeni

kurulan hükümetin kendisini kabul ettirmesinin simgesi haline gelmiştir. Çünkü 1930'lu yıllarda Cumhuriyet yönetimi gelişme aşamasına geçmiş ve bu dönemde de artık yeni yönetimle uyumlu yeni toplum ve yeni bireylerin yaratılması amaçlanmıştır.

1930 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında çocuklardan, Cumhuriyet'in ilke ve devrimlerinin bilincinde olmaları, demokrasinin üstünlüklerini ayırt edebilmeleri, yeri geldiğinde vatani uğruna düşünmeden canını bile feda edebilecek bireylere dönüşmeleri istenmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde eğitimin işlevi büyüktür. Atatürk ve arkadaşlarının en büyük silahları Bacon'un yüzyıllar önce söylediği gibi bilgidir. Bilimsel bilgi onlar için en büyük silah ve güçtür. Bu kişiler, toplumu tepeden tırnağa değiştirebilmek, modernleştirmek, medenileştirmek ya da muasır medeniyet seviyesine çıkarmanın en hızlı yolunun toplumu kendi silahıyla, yani bilimin ışığıyla aydınlatmaktan geçtiğine inanmışlardır.

Bu çerçevede Afet İnan'ın "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı eseri yeni insan, yeni toplum ve yeni devlet temalarını ele alan temel bir eser olarak kabul edilebilir. Öyle ki ona göre, eğitim sadece okullarda verilenle sınırlı değildir, aynı zamanda toplumun eğitimi ile de iç içedir. Bu amaç doğrultusunda o dönemde nur ocakları açılmıştır. Ayrıca asker ocağı da toplumun eğitimine katkıda bulunan mekanizmalar arasındadır. İnan'ın deyişiyle, "*Memleketin her tarafında nur ocakları, memleket evladının dimağlarını aydınlatmaya çalışmaktadır. Bütün bu ocakların yanında asker ocağı da, aynı vazifeyi görmektedir*" sözleri dikkat çekicidir (İnan A. , 1931, s. 184). Bu dönemde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında, özellikle eğitimin tepeden tırnağa verilmesi, yani sadece çocukları ve gençleri değil, toplumun her kesimini eğitmek gerektiğine ilişkin bulgular belirlenmiştir. Çünkü bu dönemde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında hükümetin başlıca görevi ve vazifesinin, köylülere varıncaya kadar memleketin her tarafında okullar açarak, öncelikle gençleri okutmak, kütüphaneler açmak ve daha da önemlisi hükümetin ihtiyaç duyduğu memurlar yetiştirerek, yeni nesli eğitmek olduğuna inanılmaktadır (Seydi, 1932, s. 56).

1930 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında sadece eğitimin öneminden değil bilginin öneminden de bahsedilmiş, bu düzlemde de aklıyla bilgiyi elde eden insandan bu bilgiyi hayatının her anında kullanabilmesi beklenmiştir. Örneğin, bilgisiz bir ortamda yüksek bir millet oluşturulamayacağına inancı Maarif Vekaleti tarafından 1933 yılında çıkartılan "Yurt Bilgi" kitabında şu sözlerle anlatılmıştır, halkı aydınlatmak, çocukları bilgilendirmek ve bilgiyi yayacak öğretmenleri, bilim adamlarını ve bürokratları yetiştirmek vekaletin temel görevleri olarak anlatılmıştır (Maarif Vekaleti, 1933, s. 47). O halde 1930 ve sonrasında yazılan yurt bilgisi kitaplarındaki temel amacın, ulusal bir kimlik ve bilinç oluşturmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu amaç doğrultusunda ise incelediğimiz kitaplarda eğitimin ve eğitimle

bağlantılı olarak yeni hükümetin başarıları sıklıkla vurgulanarak, bilim ve bilimsel bilgi, toplumu şekillendirmede etkin bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede 1936 ilkokul programında yurt bilgisi dersinin amacının, ulusal birlik oluşturarak, genç kuşağa milli kurumların manasını ve önemini kavratmak ve bugüne gelebilmek için asırlardır yapılan fedakârlıkları da her fırsatta hatırlatılmak olduğu yazılmıştır (Kültür Bakanlığı, 1936, s. 20). Bu anlamda 1936 öğretim programı yürürlüğe girdikten sonra yazılan yurt bilgisi kitaplarına dönemin koşullarının yansıdığını söyleyebiliriz. Çünkü 1928 yılında yapılan Harf Devrimi'yle birlikte belirginleşen çağdaşlaşma süreci, artık değişime daha açık bir topluma işaret etmektedir. Bu devrim sayesinde Türkiye kendisi ile modern dünya arasındaki iletişimi sağlıyor, ulusal devletin kurgulanmasına giden yolda hem geçmiş hem de vatandaş yeniden yapılandırılmıştır (Akşin, 1997, s. 76).

Bu açıklamalar ışığında 1938 yılında Maarif Vekâleti tarafından yazdırılan yurt bilgisi kitabındaki şu açıklamalar, eğitime bakıştaki farklılaşmayı göstermektedir: “*Şimdilik mesleğimiz talebeliktir. Bizden, derslerimize çalışmamız bekleniyor*” (MEB, 1938, s. 53). Öğrencilik bir meslek olarak özel bir konuma yerleştirilirken, ordu büyük bir mektep olarak gösteriliyordu. Okuma yazma bilmeyenlerin orduda okuma, yazma ve hesap yapmayı öğrendikleri, hatta sadece bununla da kalmayarak Kültür Bakanlığı'nın, okuryazar erlerden istidatlı olanlara kurslar vererek köy eğitmeni olarak yetiştirdikleri de belirtilmiştir (MEB, 1938, s. 74-75).

Bir başka yurt bilgisi yazarı Tefik Tarık Danışman, yurt bilgisi kitabında bilginin gücüne şöyle dikkat çekmiştir: “*İlim, bilim demektir. Bilgi yalnız insanlara mahsus bir sıfattır. İnsanları diğer hayvanlardan ancak bilgi ayırır. İnsanlar zekâlarını tecrübe ile besleyerek gördüğümüz medeniyet dünyasını yaratmıştır. Bilgisiz insan ruhsuz bir kalıp gibidir*” diyerek sözlerine devam etmiştir (Danışman, 1939, s. 83). Aslında Danışman bilginin, özellikle de bilimsel bilginin önemini, modern dünyaya ayak uydurmak için bir araç gibi kurgulamış ve insanları diğer canlılardan ayıran zekâ ya da akıl yürütme yeteneklerinin en güzel göstergesinin de bilgiyi elde edebilecek bir akla sahip olmaları olarak sunmuştur (Danışman, 1939, s. 84).

Bu çerçeve de 1940 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında, daha önceki dönemde yazılan yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak, sadece eğitimin önemi ve amacına ilişkin açıklamalara yer verilmemiştir. Aynı zamanda yurt bilgisi ders kitaplarında, Batı uygarlıklarındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere de yer verilmiştir. Örneğin 1942 yılında “Yurt Bilgisi Dersleri” adlı kitabın yazılış amacının, öğrencilere içinde buldukları yüz yılın gerektirdiği bilgi ve becerileri vermek, en önemlisi de onları iyi yurttaş olarak yetiştirmek olduğu söylenmektedir (Ermant ve Ermant, 1942, s. 51). O halde eğitim, sadece okuma-yazma

öğrenerek cahilliği gidermekten öte, artık bilim ve fenni öğrenerek Batı uygarlıklarına yetişmek, ancak bunu yaparken de asla Türklüğü unutmamak olarak düşünülmektedir (Ermant ve Ermant, 1942, s. 22). Kısacası bilim ve teknolojinin yararları her ne kadar önemli olsa da yine de çocukların Türklüklerini asla unutmamaları ve yaşadıkları medeniyetin gelenek, görenek ve ahlak kurallarına göre de yaşamlarını sürdürmeleri istenmektedir.

1945 yılında çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte, toplumdaki değişiklikler bilimsel bilginin kullanım alanlarının da artmasına olanak vermiştir. Bu dönemde ekonomideki gelişmeler, bankaların kurulması, Türk malının önemine ve tutumlu olmaya ilişkin açıklamalar dikkat çekmektedir. Tüm bu yeni gelişmelerle birlikte de bilimsel bilgiye duyulan ihtiyaç da artmaktadır. Bu dönemin kuşağının üzerindeki bilimsel güç, toplumsal düzeyde ilerleme ve bireysel olarak da yurttaşların kendilerini geliştirmesine yapılan vurgu incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında gözlemlenen bulgular arasındadır. Yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Faruk Kurtuluş ve Osman Kurtuluş'un 1959 yılında kaleme aldıkları "Yurttaşlık Bilgisi Dersleri" adlı kitaplarındaki açıklamaları düşüncemizi destekler niteliktedir:

"Şimdi yirminci yüzyılın ortasındayız Atom devrine girdik, insanlar her alanda baş döndürücü bir süratle ilerliyorlar. Bugünün gemileri, trenleri, vapurları, otobüsleri, otomobilleri ve tayyareleri dünkülerden daha büyük, daha rahat ve daha süratli. Yarın daha iyileri yapılacak. On beşinci yüzyıla kadar bilgi balonundan medeniyet bakımından ağır ağır yürümekte olan insanlık birdenbire nasıl değişti? Bilginin yayılmasını, insanların aydınlanmasını, keşifleri, icatları, buhar kuvveti, mikrop ve mikroplara karşı serumun bulunmasını, elektrik, radyo, atom..." (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 58).

Yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında bilim ve aklın gücüne yapılan vurgu, yurt bilgisi ders kitaplarında yazılanlara kıyasla daha belirgindir. Bilimsel güç ve insan yaşamına her alanda kattığı değer alıntılanmışımız metinlerde açıklanmaktadır. Özellikle de "Yurttaşlık Bilgisi Dersleri" adlı kitaptan yaptığımız alıntıda kullanılan "bilim balonu" benzetmesi dikkat çekicidir. Bilimsel çalışmalar bir balona benzetilerek, aslında zamanla daha da gelişip yükseleceği anlatılmaktadır. Özellikle dönemin öğrencilerine daha önceki yüzyıllarda bilimin yoksunluğu ve yaşamın zorluğu da gösterilerek bir anlamda bugün sahip olduklarının da kıymetini bilmeleri hedeflenmiştir. Hatta sadece Türkiye'deki bilimsel gelişmelerden bahsedilmemiş, Almanya, Amerika, Fransa ve İngiltere gibi diğer ülkelerdeki bilimsel çalışmalarda söz konusu kitaplarda konu edinilmiştir.

Bilimsel bilginin önemine ilişkin açıklamalarda bulunan bir diğer yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı ise Tezer Taşkırın'dır. Taşkırın'a göre, "*Bilgili bir insanın ailesine, memleketine ve bütün insanlığa yapabileceği hizmetle, bilgisiz bir insanın yapabileceği hizmet birbiri ile*

asla ölçülemez. Bir memlekette genel bilgi seviyesi ne kadar yüksek olursa o memlekette medeniyet o kadar ileri gider” (Taşkiran, 1951, s. 110). O halde bilimsel bilgi, ileri uygarlık seviyesi ve çağdaş toplum için bir tür zorunluluktur. Ayrıca Taşkiran’a göre bir toplum için en büyük tehlikelerden birisi de toplumun üyelerinin cahil ve bilgisiz olmasıdır, çünkü ileri bir medeniyet ancak eğitilmiş, bilgili, aklını kullanabilen ve bilimsel gelişmeleri takip edebilen yurttaşlar ile mümkündür.

Tüm bunların yanı sıra, 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında halkı aydınlatma için birtakım kurumlar oluşturulmuş ve bunlarda söz konusu kitaplarda bölüm olarak incelenmiştir. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, kitaplara ve okuma kültürünün geliştirilmesine sıklıkla vurgu yapıldığı elde edilen bulgular arasındadır. Örneğin, incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, bütün dünyada olup bitenleri ve geçmişteki sosyal, ekonomik ve kültürel olayları öğrenmenin tek yolunun okumak olduğu söylenmektedir. Hatta okumayan insanın yarım adam olduğu ve her ailenin çocuğunu okutmak zorunda olduğu yurttaşlık bilgisi kitaplarında yazılanlar arasındadır (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 15).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, okumanın yanı sıra doğrudan kitapların önemine ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Örneğin İbrahim İleri kitapların önemine ilişkin şunları söylemektedir: *“Kitaplar güçlükleri yenmekte bize yardım eden, doğru yolu gösteren en iyi arkadaştır; onun cömertçe sunduğu bilgiler faydalı, bıkmadan verdiği öğütler doğrudur. Kederli, karamsar, ümitsiz anlarımızda bize sevinç, heves aşılar; dağ başında bile bizi yalnızlıktan kurtarır, yaşama gücümüzü artırır”* (İleri, 1956b, s. 45-46).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında dikkatimizi çeken başka bir konu da milli eğitim kurumlarının önemine ve faydalarına ilişkin öğrencilere aktarılan bilgilerdir. Bu düzlemde Atatürk’ün, *“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir”* özdeyişine hemen hemen tüm yurttaşlık bilgisi kitaplarında yer verilmiştir. Hatta bu yazarlara göre, Atatürk, bu sözünü bilginin değerini bize hatırlatarak, bilginin bir insanın sahip olabileceği en kıymetli hazine olduğunu anlatmak istemiştir (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959b, s. 13). 1950 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında yeni toplumun şekillenmesinde bilimsel bilgi ve eğitimin önemine ait açıklamalarda artış da belirlenmiştir. Hatta bilgi, yurttaşlara bırakılabilecek en büyük miras olarak düşünülmüştür. Öğrencilerin en büyük amacı, bu mirasa sahip çıkarak dünyada olup biten bilimsel gelişmelerden haberdar olmalarıdır.

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerinde 27 Mayıs 1960 Askeri Hareketi’nin sonuçları da gözlemlenmektedir. Örneğin bu dönemde sonra yazılan yurttaşlık

bilgisi kitaplarında milli duyguları yeniden güçlendirmek için milli ahlak ve milli eğitimin önemine ilişkin açıklamalar belirlenmiştir. Bu açıklamaların odağında ise okuma kültürü ve okulun önemi vardır. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk bu konuda şunları söylemişlerdir:

“Medeniyet ancak bilgili insanlar tarafından meydana getirilir. Bugünkü insanların her türlü rahatım sağlayan konforlu evler, süratli taşıt vasıtaları, büyük, köprüler, muntazam ve geniş yollar, barajlar, değerli kitaplar, hastalıklara karşı kullanılan ilaçlar hep bilgili insanların eseridir. Bir millette ne kadar çok bilgili ve çalışkan insan bulunursa o millet o kadar ileri gider. Geri kalan milletler medeniyette ileri gitmiş olan milletlerin baskısı altında kalmayanların arzularına göre hareket etmeye mecbur olmaktadır. Türkler her devirde bilgiye büyük değer vermişlerdir. Bütün fenalıkların cehaletten ileri geldiğini gayet iyi bilirler. Memleketimizde hiç bir kimsenin cahil kalmaması en büyük gayemizdir (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 28).

Devletin devamı ve daha yüksek medeniyet seviyesine çıkması, devleti oluşturan yurttaşların bilgi seviyesiyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü milleti eğitilmiş, bilgili ve kültürlü bir devlet her daim var olmaya devam edecektir. Özellikle de incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın önemi ve görevlerine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Hayri Tülin bu konuda şu açıklamaları yapmıştır: *“Milli Eğitim Bakanlığı, yurdun öğretim ve eğitim işlerini yönetir. Onları bilgili, hak ve görev sevgisi kuvvetli, üstün başarılı, ailesine, milletine ve bütün insanlığa yararlı birer yurttaş olarak yetiştirir”* (Tülin, 1969, s. 27). O halde Milli Eğitim'in en önemli görevinin öncelikle iyi, erdemli ve güzel ahlaklı yurttaşlar yetiştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca okullarda çocuklar ve gençler yarına hazırlanmak ve Cumhuriyet'in mirasçısı olarak da emanetlerini korumayı öğreneceklerdir (Aksan, 1972a, s. 6). Tam da bu konuda bir başka yurttaşlık bilgisi yazarımız ise şunları söylemektedir: *“Okul bize bilgi verir. Karakterizemi kuvvetlendirir. Bizi hayata hazırlar. Topluluğa bağlar. Okul kutsal bir yerdir. Okul insanlar için öyle bir fırsattır ki bu fırsatı iyi kullanmasını bilenler hayatta başarılı olurlar”* (Ayel ve Akşit, 1967, s. 5).

Her ne kadar okullarda öğrencilere bilgili ve kültürlü olmaları için gereken bilgiler verilse de bu yeterli değildir, çünkü öğrencilerin okullarda öğrendikleri, tüm hayatlarını idame ettirmeye yetmeyecektir. Öğrencilerden beklenen, okulda öğrendiklerinin yanı sıra dergi, gazete, çeşitli makale, kitap ve hikayeler de okumalarıdır (Akşit ve Eğilmez, 1966, s. 119).

Bu bağlamda incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında bir uygarlığın ilerlemesinde, bilimsel bilginin katkılarını içeren bulgulara da yer verilmiştir. Örneğin, yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Hayri Tülin bu konuda şunları söylemiştir: *“Bilgi doğru yolu gösterir. Bizleri başarıya ulaştırır. Bütün zorlukları yener ve çözer. Bolluk içinde yaşamamamızı sağlayan*

yalnız bilgidir. İnsanlar bilgiyle zorluklardan, hastalıklardan kendilerini koruyabilirler. İnsanları diğer yaratıklardan ayıran bilgidir” (Tülin, 1969, s. 26). İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, bilgili insanın milletine katkılarının yanı sıra bilgisiz, cahil bir insanın başta kendisine olmak üzere bulunduğu aileye, millette ancak değersiz bir yük olabileceği de irdelenmiştir. Yurttaşlık bilgisi ders kitapları aracılığıyla öğrencilere cahil bir insanın toplumsal bir kamburken, bilgili insanın ise hem bireysel hem de toplumsal anlamda tükenmek bilmeyen zenginlik ve mutluluk kaynağı olduğu açıklanmıştır (Akşit ve Eğilmez, 1966, s. 28-29).

4.1.2.2. Toplumsal Kurallar

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarının “toplumsal kurallar” kategorisine ait bulgularında, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte modern yaşamı etkileyecek toplumsal değişikliklerin yaşandığı ve toplumsal kurallarında bu çerçevede bir modernleşme aracı olarak kullanıldığı bulgusu elde edilmiştir.

Bu çerçevede Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında toplumsal kurallara ilişkin bulgular yoktur. Bu konuya ilişkin ilk bulgulara 1927 yılında Mithat Sadullah’ın yazdığı yurt bilgisi kitabında rastlıyoruz. Sadullah, bu konudaki açıklamalarını, “Kasaba ve Şehir Hayatında Herkesin Riayet Edeceği Medeni Kurallar” başlığı altında incelemiş ve eserinde sokakta nasıl giyinilmesi gerektiğine ilişkin şöyle bir açıklama yapmıştır: “Sokaklarda kıyafet meselesi pek mühimdir. Medeni insanlar ancak medeni kılıkta sokağa çıkabilirler. Memleketteki her fena şeyi değiştiren Cumhuriyet giyinmemizi de bir intizam altına almış ve serpuş olarak şapkayı kabul etmiştir. Artık eskisi gibi sokaklarda entariyle ve keçe külahla dolaşmaya imkân yoktur” (Sadullah, 1927, s. 137). Alıntidan hareketle, 25 Kasım 1925 yılında yapılan şapka kanununun etkilerinin yurt bilgisi ders kitaplarında gözlemlendiği söylenebilir.

İncelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında toplumsal kurallara ilişkin bulgular sadece nasıl giyinmemiz gerektiğiyle sınırlı değildir, bunların yanı sıra otobüs, tramvay, vapur ve trene binerken nasıl davranılması gerektiğine ilişkin bulgularda elde edilmiştir. Bu konuda şu açıklamalarda özellikle dikkat çekicidir: “Çok kalabalık olan tramvaylara binmeyip تنها olanı beklemek münasiptir. Trene, tramvaya, otobüse ve vapura girince yer kapışmak için koşmada fenadır. İyi terbiye görmüş olan insanlar yer kapışmak şöyle dursun kendileri oturduktan sonra ihtiyaçlar yahut kadınlar gelirse kalkarak yerlerini onlara vermelidir” (Sadullah, 1927, s. 138).

Yine modernleşmenin bir başka aracı olarak, tiyatro, sinema gibi görsel mekanizmaların kullanımına ilişkin açıklamalara da kitaplarda yer verilmektedir. Örneğin Ali Seydi'ye göre, ahlaki, milli ve vatani olayları temsil eden görsel araçlar, bilimsel çalışmaların öğrencilere okulda gösterilmesi suretiyle, toplumun gelişip dönüşmesini ve kendini yeniden anlamlandırmasına imkân vermesi açısından ayrıca önemlidir (Seydi, 1932, s. 95-96). Tiyatro ve sinema sadece toplumu eğlendiren bir araç olmaktan daha fazlasıdır. Çünkü bu araçlar sayesinde milletin ruhu terbiye edilerek, ahlaki algıları da geliştirilmektedir. Aslında toplumsal kurallar ve modernleşme toplumun sadece biçimsel olarak değişmesine değil, aynı zamanda ruhen de gelişmesine ve daha iyi bir ahlaka bürünmesine yardımcı olan araç olarak kabul edilmektedir.

1930 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında ise yeni toplumu şekillendiren toplumsal kurallar, öğrencilere örneklerle anlatılmakta ve bu kurallara uymanın kişiye vereceği mutluluktan da ayrıca bahsedilmektedir. Örneğin 1935 yılında yazılan yurt bilgisi ders kitabında, güzel ve temiz bir kasabada oturmanın, insanın ruhunu okşadığı ve ona mutluluk verdiğinden bahsedilmektedir (Maarif Vekaleti, 1935, s. 39). Ayrıca incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında toplumsal yaşamın düzenlenmesinde teknolojinin faydalarından da sıklıkla bahsedilmektedir. Örneğin yurt bilgisi kitabı yazarlarından Mithat Sadullah'a göre, telefon ve telgraf medeniyetin insanoğluna sunduğu en büyük nimetlerdendir. Çünkü bu iki önemli iletişim aracı sayesinde bizden haftalarca uzakta olan bir kimseye bütün istediklerimizi birkaç dakikada iletebiliriz. Hatta Sadullah'a göre bu iki araç kimi zaman bir insanı ölümden bile döndürebilecek güce sahiptir (Sadullah, 1927, s. 151).

Buraya kadar incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında, toplumsal kurallar medeni bir toplumun olmazsa olmazları arasındadır. Ancak zaman içerisinde Cumhuriyet'in ülkede tam olarak yerleşmesi, demokratikleşme ve çok partili siyasi yaşama geçişin etkilerinin 1945 sonrasında toplumda daha fazla hissedildiği anlaşılmaktadır. Örneğin artık toplumsal kurallardan anlaşılan sadece otobüs, tramvay, vapur, tiyatro gibi kalabalık alanlarda nasıl hareket edilmesi gerektiği değildir. Aynı zamanda ders kitaplarıyla öğrencilere konser, dinlenme alanları (piknik, park gibi), kütüphane, sinema ve piyes gibi kalabalık mekânlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğini öğretmeye de odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Hatta Sabahattin Arınç, kaleme aldığı yurttaşlık bilgisi kitabında uygarlık ve temizliği eş değer görmektedir. Çünkü ona göre, uygar bir insanın en çok önem vereceği şeylerden birisi de temizlik ve düzendir. Arınç'a göre, bir şehir ne kadar temiz ve güzelse, o şehrin insanları da bir o kadar uygardır (Arınç, 1954, s. 52).

Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı, Salmangil ise daha önceki yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak kitabında; trende, vapurda, otobüste, sinemada, tiyatroda kendimizden büyüklere, yaşlılara, hastalara yerimizi vermemizi, sosyal ve vicdani bir vazife olarak göstermektedir (Salmangil, 1953, s. 24). Medeni yaşama yön veren her türlü toplumsal kural, toplumu oluşturan yurttaşların uyması gereken, yaptırımını olan ve yurttaşlarda vicdan duygusunu geliştiren bir tür değer gibi kurgulanmıştır. Hatta Salmangil'in deyimiyle toplumsal kurallara uymak, yurttaşların vazifesi ve toplumsal düzeyde de bir yaptırımdır (Salmangil, 1953, s. 24).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, sadece uyulması gereken ve toplumu düzenleyen kurallardan değil, aynı zamanda gelenek-görenek kurallarına dikkat çeken bulgulara da yer verilmiştir. Örneğin yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Burhan Anıl ve İbrahim Beğen, yurttaşlık bilgisi kitaplarında bazı hareketlerin kanunlar tarafından suç sayılmamasına rağmen, gelenek ve göreneklerce eleştirildiklerinden toplum tarafından yasaklı hareketler olarak görüldüklerine de değinmektedir. (Anıl ve İbrahim Beğen, 1958, s. 11).

Tüm bunların yanı sıra 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında toplumsal kuralların, daha önceki dönemde yazılan yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak öğrenci kolları aracılığıyla da anlatıldığı belirlenmiştir. Örneğin yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sağlık, temizlik, kütüphane vb. öğrenci kollarıyla öğrenciler okullarda birbirlerini sevmeyi, yardımlaşmayı ve kişisel ve toplumsal çalışmayı öğretmekle kalmıyor, öğrendikleriyle yurt, millet ve demokrasi işlerini daha iyi anlayıp uygulayabilmelerine de olanak verdiğinden bahsediliyor. (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 37). Yine 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında diğer dönemlerde yazılanlardan farklı olarak "Halkı Aydınlatma Araçları" adında yeni bir bölüm açılmıştır. Bu bölümlerde ise, gazete, radyo, sinema, tiyatro, konferans ve kütüphanelerin kullanımı ve faydalarından hareketle medeni, çağa ayak uyduran, güzel ahlaklı yurttaşların hedeflendiği söylenmektedir. Hatta toplumsal kuralları şu açıklamalar özetler niteliktedir:

"Fırında, bakkalda her neresi olursa olsun alış-veriş ederken yahut tren, vapur, sinema, tiyatro gişelerinde bilet alırken bizden önce gelenlere yer vermeli, sıraya girip kimseyi itip kakmamalıdır. Tiyatrolar, sinemalar halkın toplu bulunduğu yerlerdir. Bu topluluğa saygı gösterilmelidir. Ceketini çıkarmak, fındık-fıstık yemek, yerlere öteberi atmak, uzaktaki arkadaşlara bağırarak, el sallamak, ıslık çalmak, tepinmek hele arkadaşımız gelecek diye yer ayırmak hiç doğru olmaz. Bu gibi yerlerde gelenek ve terbiye kurallarına çok dikkat etmeliyiz. Sokaklarımız, parklarımız, okulumuzu ve resmi dairelerde kullandığımız eşyayı tahrip etmemeliyiz. Onların sağlam, temiz ve güzel kalmasına dikkat etmeliyiz" (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 100).

Benzer anlatımlara incelediğimiz diğer yurttaşlık bilgisi kitaplarında da rastlıyoruz. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında sadece yurttaşların ortak kullanım alanları olan mekânlarda nasıl davranmaları gerektiği anlatılmamaktadır. Aynı zamanda bu mekânların yurttaşlarda birlik ve beraberlik duygularını uyandıran faydalarına da değinilmektedir (Arkın ve Su, 1956b, s. 99).

1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarındaki bulgulardan birisi de artık bilim, eğitim, akıl ve teknolojinin modern yaşamla iç içe geçtiğidir. Örneğin 1950’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ilk defa sinemanın eğitim amacıyla kullanılmasına ilişkin açıklamalar gözlemlenmiştir (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 60). Bu çerçevede sinema ve tiyatronun halkın aydınlatılması ve medeni yaşamın göstergeleri olmalarını yanı sıra, konserlerin de yurttaşların eğitimindeki etkileri unutulmamalıdır. Örneğin incelediğimiz kitaplardan birisinde bilimde ilerlemiş milletlerin müzikte de daima ileri olduğu söylenerek devamında şu açıklama yapılmıştır: “... Milletleri millet yapan ve yükselten müziktir derler. Her milletin kendine göre bir müziği, bir müzik anlayışı vardır. Buna o milletin milli müziği denir. Diğer milletlerin müziğinden güzel bir parça dinlerken hoşlanırsınız. Fakat kendi milli müziğimizi dinlerken coşunursunuz” (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 61).

1950 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında yeni bir konu başlığı da “Birleşmiş Milletler ve UNESCO”dur. Türkiye 1945 yılında Birleşmiş Milletlere üye olarak katılmış ve sonrasında yazılan tüm yurttaşlık bilgisi kitaplarında bu konudan benzer şekilde bahsedilmiştir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında öncelikle Birleşmiş Milletler hakkında bilgi verilmiş ve sonrasında da UNESCO’nun anlamı, amacı ve gelişimi ele alınmıştır (Göçmen, 1953, s. 65). BM’nin kuruluş amacı ise Atatürk’ün sözleriyle “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” şeklinde de yorumlayabiliriz.

Bu çerçevede şunu söyleyebiliriz ki, 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında toplumsal yaşamda hızlı dönüşümler yaşanmıştır. Artık iyi bir yurttaş demek, sadece devleti ve toplumu için canı pahasına ve durmadan, dinlenmeden çalışan birey demek değildir. Aksine incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında çalışan insanların yorulduğu ve dinlenmeye ihtiyaç duyduğu söylenerek, “*dinlenmeye, eğlenmeye değer vermeyenlerin, zamanla çalışma istekleri ve güçleri azalır*” ifadesi kullanılmaktadır (İleri, 1956a, s. 66). Benzer şekilde bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Kenres ise, kitabında gününü kapalı yerlerde devamlı çalışarak geçiren kasaba halkının, dinlenme ve eğlenceye muhtaç olduğunu söylemektedir (Kenres, 1955, s. 52).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında artık eğlence; yaşamak, çalışmak, okumak gibi yurttaşların yapmaya yükümlü olduğu eylemler arasında yerini almaktadır. Oysa daha önceki dönemlerde incelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında öğrencilere verilen öğütler vatani yükseltmek ve medenileşebilmek için durmadan çalışmak şeklindeydi. Değişen koşullar ve en önemlisi de ulus devlet bilincinin yerine oturmasının bir göstergesi olarak, insana verilen değer ve bireysel menfaatlerde yavaş yavaş kitaplarda kendini göstermeye başlamıştır. Örneğin diğer dönemlerden farklı olarak yurttaşlık bilgisi kitaplarında, plaj ve denizin insan yaşamına faydaları şöyle anlatılmıştır: “*Sinir ve beden yorgunluklarını alan en iyi spor, yüzmektir... Plajlarda ailece su sporları, kum ve güneş banyolar yapmak çok tatlı ve eğlendiricidir. Yaz günleri işten çıkanlar, eve dönmeden plâja uğrayarak, yorgunluklarını bir banyo ile hafifletmelidirler*” (İleri, 1956a, s. 69).

Bu bağlamda 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında modern yaşam ve beraberinde açığa çıkan toplumsal kurallar tüm dünyadaki değişiklikleri takip eder bir hal almaya başlamıştır. İncelediğimiz kitaplarda, yeni toplumu şekillendiren toplumsal kurallar öğrencilere sadece büyüklere saygı ya da küçüklere sevgiyi temele alan ve hangi koşul ve mekânlarda nasıl davranılması gerektiğini anlatan açıklamalardan daha fazla bilgiyi içermektedir. Örneğin, teknolojiyle birlikte bireylerin yaşamlarında yer edinen tüm yeniliklerin nasıl kullanılması gerektiği ve daha da önemlisi neden çağa ayak uydurulması gerektiğine yönelik bulgular da belirlenmiştir (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 99).

Tüm bunların yanı sıra 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da yeni toplumu şekillendiren toplumsal kurallara ilişkin açıklamalar daha önceki dönemlerde yapılan açıklamalara benzerdir. Ancak 1960 ve 70’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında, diğer dönemlerde yazılan kitaplardan farklı olarak “turizm” konusuna ilişkin bulgular elde edilmiştir. Bu bulgularda ise turizm, milli kültür ve ülkemizi tanıtmak için bir araç olarak gösterilmiştir. Özellikle seyahat etmek, farklı yerler görmek ve Türkiye’nin muazzam güzelliklerini tüm dünyaya tanıtmak için turizmin gelişmesine 1960’lı ve 1970’li yıllarda ayrıca önem verilmiştir. Çünkü seyahate çıkıp çeşitli ülkeler görmek, tiyatro eserleri seyretmek, müzik dinlemek başta sosyal ihtiyaçlarımızı karşıladığı gibi, görgü ve bilgimizi artırarak yorgunluğumuzu da almaktadır (Ergun ve Öztürk, 1964a, s. 9).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, toplumsal yaşamın neden önemli olduğu, iş birliği ve millet olmanın değeri ile de açıklanmıştır. Örneğin Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala’nın yazdıkları yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında insanların tek başlarına

yaşayamayacaklarına bu nedenle toplumsal gereksinimlerine ihtiyaç duyduklarına işaret edilmiştir. (Yücel ve Çalapala, 1967, s. 4).

1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında dikkat çeken bir başka nokta ise, toplumsal kuralın anlamı ve içeriğine ilişkin sıklıkla verilen bilgilerdir. Örneğin, yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Konuk, toplumsal yaşamın insanlar için bir zorunluluk olduğunu bunun için de kurallara ihtiyaç duyulduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca yazarlar, toplumsal kuralların, hukuk kurallarından farklı olarak yasal olarak yaptırımını olmamasına rağmen, toplum katında bu kurallara uymayanlara verilen cezanın kişiyi kendi vicdanıyla baş başa bırakacağını da eklemektedirler (Erdem ve Konuk, 1973a, s. 8-9).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yeni toplumu oluşturan toplumsal kurallara ilişkin açıklamaların daha önceki dönemde yazılanlardan çok da farklı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde yazılan kitaplarda genel olarak toplumsal kuralların başında yurttaşların kendilerinin ve çevrelerinin temizliklerine dikkat etmelerine ilişkin açıklamalar vardır (Pazarlı, 1972, s. 39). Yine 1960 ve 1970’li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında diğer dönemlerde yazılanlardan farklı olarak, öğrencilere medeniyet basamaklarını hızlı bir şekilde çıkabilmeler için öncelikle mesleklerinde kendilerini geliştirmeleri, ülkelerinde ve dünyadaki değişiklikleri de özellikle takip etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır (Onoğur, 1967a, s. 15).

Değerlendirdiğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında öğrencilerin uygar bir yurttaş ve medeni bir vatandaş olabilmek için gündemi gazete, televizyon, dergi, kitap, konferans hatta eğitici sinema ve tiyatro gibi iletişim ve görsel araçlarla desteklemelerine ilişkin açıklamalar da belirlenmiştir. Hatta yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk bu konuda şunları söylemektedirler: “*Yeni bilgiler öğrenmek ve dünya olaylarından haberdar olmak için okumamız, dinlememiz, görmemiz, çalışmamız lâzımdır. Nerede olursa olsun kendimizi yetiştirmeliyiz. Medenî bir millet olmak ancak bu sayede mümkün olur*” (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 94).

Tüm bunların yanı sıra, incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle tiyatro, sinema, konferans ya da kitapların modern yaşamın kilit noktaları olduğu söylenmektedir. Örneğin tiyatro çok eski tarihi olan bir öğretim aracı olarak gösterilirken, konserlerin müzik ihtiyacımızı karşılayarak ruhumuzun yükselmesine yardımcı olduğu belirtilmektedir (Akşit ve Eğilmez, 1966, s. 119). Özellikle de gazete okumanın önemi üzerinde durularak, günlük bir gazete okumanın aslında o günün tarihini okumak olduğu söylenerek yurdumuzda ve

ülkemizdeki gelişmeleri takip etmenin önemi üzerinde durulmuştur (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 113).

Bir toplumu şekillendiren, daha çağdaş ve medeni bir yer haline getiren diğer bir araç olarak da konferanslar gösterilmiştir. Bu konuda Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala yazdıkları yurttaşlık bilgisi kitaplarında konferansların önemine ilişkin şunları söylemişlerdir: “*Konferanslarda da halkın aydınlanmasına yarar. Herhangi bir konu üzerinde derince bilgi sahibi olan bir kimse topluluk önünde bildiklerini anlatır. Bir koltukta oturup rahatça dinlediğimiz bir konferans bize, çoğu zaman ciltlerle kitap okumak kadar yararlı olur. Bunun için, fırsat buldukça, verilen konferanslara da gitmeliyiz*” (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 117). Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki 1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında konferansların önemine ilişkin açıklamalarda artış vardır. Artık konferanslara gitmek, kitap, gazete, dergi okumak, ülkemizde ve dünyadaki gelişmelerin takipçisi olmak ve kendimizi geliştirmek açısından son derece önemli kabul edilmiştir.

4.1.3. Yeni Devlet

Yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında belirlenen “yeni devlet” teması, “hak ve vazifeler” ve “Cumhuriyet’in değerleri” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir.

4.1.3.1. Hak ve Vazifeler

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarının, “hak ve vazifeler” kategorisine ait bulgularında, iyi bir yurttaş olmanın ön koşulu yurttaşların devlete karşı vazifelerini yerine getirmeleri olarak gösterilmiştir. Yurt bilgisi kitaplarında hak ve vazife kavramlarına ilişkin anlatımları farklı ama içerikleri benzer tanımlara yer verilmiştir. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Muslihiddin Adil’e göre, hak ve vazife birbirlerinden ayrılamayan iki kavramdır ve nerede bir hak varsa, orada bir vazifeden de bahsedilmektedir. Örneğin benim başkasının hakkını kabul etmem vazifem iken, başkasının da benim hakkıma tecavüz etmemesini istemem hakkımdır. Kısacası vazife, hak denilen kuralın mutlaka yapılması demektir (Adil, 1924, s. 29). Benzer şekilde yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Danışman, her hakka karşı bir vazife ve her vazifeye karşı da bir hak olduğunu söyleyerek, bu kavramların birbirlerine bağlı ve ayrılmaz olduklarını açıklamıştır (Danışman, 1939, s. 20).

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Adil'e göre, hak ve vazife kavramları insanın doğasında vardır ve doğrudan ahlakla da ilgilidir. Çünkü bu iki kavrama, kanunlara gerek kalmadan vicdanımızla ulaşabiliriz. “*Mesela kanunlar hırsızlığı yasaklar, çocuklarımızı eğitmemizi de emreder, ancak kanunlar fakirlere sadaka vermeyi emretmez, biz bunu bir ahlak borcu olarak biliriz ve seve seve yaparız*” (Adil, 1924, s. 27). Adil, vazife kavramını doğrudan ahlakla ilişkilendirilmiştir. Ona göre vazifeyi yerine getirmek demek, doğru olanı yaparak ahlaklı eylemde bulunmak demektir.

Bir başka yurt bilgisi ders kitabı yazarı Mehmet Emin'e göre ise devletin bize sunduğu bütün nimetlerden yararlandığımızdan bizim de devlete borçlarımız, vazifelerimiz olduğunu söylemiştir (Emin, 1924, s. 4). Hatta Emin, eserini yazma amacını da, öğrencilere bu vazifeleri öğretmek olarak göstermiştir. Aslında incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında vazife kavramı, bireyin yapmakla yükümlü olduğu işler, görevler ve sorumluluklar anlamında tanımlanmıştır.

1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, hak ve vazife konusundaki açıklamalar ise daha önce yazılanlarla benzerlik taşımaktadır. Örneğin, Salmangil'e göre, insanın kendisine ve yaşadığı topluma karşı hak ve ödevleri vardır. İnsanlar doğumdan ölüme kadar cemiyet içinde ve cemiyetin yüklediği çeşitli sorumluluklar ile yaşarlar. Aynı şekilde yurttaşların devlete karşı görevleri olduğu gibi devletin de yurttaşlarının güvenliğini, refahını ve rahatını sağlamak gibi sorumlulukları vardır (Salmangil, 1953, s. 23).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarına baktığımızda ise, hak ve vazife kavramlarının daha önce yazılanlarda da olduğu gibi içi içe geçtiği anlaşılmaktadır. Yurttaşlar, haklarını elde edebilmek için vazifelerini yerine getirmelidir. Örneğin yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Halit Aksan, hak ve vazife kavramını şöyle tanımlamıştır: “*Sosyal ve toplumsal anlamda hak, bireylerin topluluktan beklediği ve dilediği her şeydir. Ödevi de bireylerin topluluğa karşı yapmaya borçlu olduğu her şeydir. Vazife, mecburiye, borç, yükümlülük sözleri de aynı anlamı belirtir*” (Aksan, 1969b, s. 38). Aksan, burada vazife ve ödev kavramını eş değer anlamlarda kullanmıştır. Hak ve vazife arasındaki ilişkiyi ise sorumluluk ve yükümlülük kavramlarıyla ilişkilendirmiştir.

Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Cemal Onoğur ise hak ve vazife kavramları arasındaki ilişkiyi şöyle anlatmaktadırlar: “*İnsanlığa, topluluğa, devlete karşı yapmak zorunda olduğumuz her şey, bizim ödevimdir. Yaptığımız bu ödevlere karşı beklediğimiz şeyler de bizim hakkımızdır. Hak ve ödev karşılıklıdır. İyi bir vatandaş, önce ödevlerini düşünür ve onları yapar*” (Onoğur, 1967b, s. 39). Hak ve ödev kavramı iç içe geçmiş iki sarmal gibidir. Zaten bir

arada yaşayan insanların da kendilerine karşı hak ve vazifeleri vardır. Örneğin başkalarının haklarına saygı göstermek bizim öncelikli görevimizdir. Tabii ki bizim haklarımıza da başkalarının saygı göstermesi gerekmektedir. Devlet ya da yurttaş katında olsun yani her nerede olursa olsun görevler yapılmadan haklar istenilemez. Demokrasinin temel ilkeleri düzleminde modern bir toplumda öncelikle insanlar birbirlerinin haklarına saygı göstermelidir. (Tülin, 1969, s. 97).

Bu çerçevede hak ve vazife arasındaki ilişkinin geçmişi çok uzun değildir, bu ilişki demokratik yaşamın bir uzantısıdır. Demokrasiyle birlikte, devletler bireylerin karşılıklı hak ve ödevlerini belirten kanunlar yaparak, toplumda düzen ve huzur ortamını sağlamaya çalışmışlardır. Çünkü insana sınırsız bir özgürlük verildiğinde, sadece istediğini yapmakla kalmayıp, diğer insanların yaşama hakkını da çok görebileceğine inanmaktadır (Aksan, 1972b, s. 39).

Tüm bunların yanı sıra, 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, önceki dönemlerde yazılan kitaplardan farklı olarak casusluk konusuna da odaklanılmıştır. Örneğin, öğrencilere memlekette güven ve huzuru bozmak isteyen, milli birlik ve bütünlüğe zarar vermek isteyen casuslar olabileceği ve bu yüzden çevrelerindeki insanlara karşı uyanık olmaları gerektiği hatırlatılmaktadır (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 20-21).

4.1.3.1.1. Askerlik

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının askerlik kategorisine ilişkin bulgularında, her dönem seve seve ölümü göze almak ve askerlik yapmaya ilişkin yoğun açıklamalar belirlenmiştir. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Muslihiddin Adil'e göre, askerlik her Türk erkeğinin en önemli vazifesidir (Adil, 1924, s. 77). Benzer şekilde bir başka yurt bilgisi kitabı yazarı Danışman'a göre ise, askerlik, şanlı ve şerefli bir meslektir. Yurttaşların, vatanını ve Cumhuriyet'i korumak için silahlı olarak hazır olmaları, onların en birinci ve şerefli vazifeleridir (Danışman, 1939, s. 95).

1920'li ve 1930'lu yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında askerlik yapmak ve vatan için gerekirse ölümü göze almak, devletin devamı ve refahı için yapılması zorunlu görevler arasındadır. Bu dönemde yazılan yurt bilgisi kitaplarında, insanın en doğal hakkı olan yaşamak, vatan için düşünülmeden vaz geçilmesi gereken bir unsura dönüşmüştür. Hatta bu düşüncemizi, Afet İnan'ın "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı çalışmasıyla da örnekleyebiliriz. İnan'a göre:

“Askerlik vazifesini yapmakta, istekle ölüme hazır bulunmak askerliğin en ciddi alametidir. Umumi olarak hayat fedakârlığı her insana terettüp edebilir. Fakat bu, nihayet manevi bir vazife olarak düşünülür. Askerlikten başka hiçbir iş yoktur ki öldürmek ve dolayısıyla da ölmeye razı ve hazır bulunmak vazifenin aslını ve mevzuunu teşkil etsin. Gerçek savaş sanatının amacı düşmanı yok etmektir. Bu böyle olunca savaş sanatı sahipleri, kendilerinin yok edilmesini göze almalıdırlar. Bu durum ise, askere bir hususilik, ciddilik, yükseklik, kutsilik verir” (İnan A. , 1931, s. 172).

O halde, askerlik bir tür savaş sanatı olarak kabul edilmekte ve asker olan kişinin baştan ölmeye ve öldürmeye razı olduğu söylenmektedir. Hatta yurttaşların yaşama hakkından feragat etmesi, sadece devletin bağımsızlığı için değil, atalarımızdan emanet kalan ve bin bir zorluklarla kazanılan Cumhuriyet’i korumak içinde yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak gösterilmiştir. Örneğin bir başka yurt bilgisi kitabı yazarı Ali Seydi ise bu konuda şunları söylemektedir: *“Vatanımızı muhafaza ve müdafaa etmek, onun için canımızı vermek, ona hizmet etmek, onu şenlendirmek hepimizin büyük ve vicdani bir vazifesidir”* (Seydi, 1932, s. 11). O halde askerlik vazifesi ve severek ölümü göze almak, sadece Cumhuriyet için de değil, vatan, ulus ve devlet için de olağan bir durumdur. Vatanı sevgisi demek, vatanın yaşaması ve yükselmesi için çalışmak, hatta gerekirse canımızı bu uğurda feda etmektir (Adil, 1924, s. 71).

Bu çerçevede 1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da askerlik vazifesi ve vatan için seve seve ölmek inancı devam etmektedir (Rona T. , 1945, s. 7). Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Tezer Taşkıran askerlik konusunda şunları söylemiştir: *“Vatandaşın vatana karşı en esaslı vazifesi askerlik vazifesidir. Bu vazife üzerinden yaşadığımız toprakların ve mensup olduğumuz milletin istiklali bir tehlike karşısında kaldığı zaman bu tehlikenin kaldırılması için hazırlanmamızı ve bu amaç uğrunda gerekirse hayatımızı vermemizi bize emretmektedir”* (Taşkıran, 1950, s. 69).

Hak ve vazife kategorisi içinde en önemli vazife olarak kabul edilen askerlik, her Türk vatandaşının, vatan topraklarını korumak ve devletin istiklalinin devam ettirmek için yapmakla yükümlü olduğu bir ödevdir. Hatta yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Salmangil’e göre, bu ödevi yerine getiren yurttaşların vatan için ölmesi mutlu bir son ve güzel bir ölüm demektir (Salmangil, 1953, s. 66). Çünkü ona göre Türk milleti asker doğmuş ve asker ölecek bir millettir (Salmangil, 1953, s. 67).

Bu çerçevede insanın en doğal hakkı olan yaşamak, vatanın korunması ve geleceği için düşünülmeden vaz geçilebilecek bir olguya dönüşmüştür. Oysa yaşama hakkı, insanların en doğal ve sadece insan olmalarından kaynaklanan bir haktır. Ayrıca incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ölüm olgusu son derece basit ve sıradan bir olaymış gibi

gösterilmiştir. Daha önceki dönemlerde incelediğimiz kitaplarda da olduğu gibi, bireylerin menfaatleri ve yaşama hakları devletin istiklalinden sonra gelmektedir. Örneğin yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Halit Aksan askerlik vazifesi hakkında şunları söylemiştir:

“Tarihin en çok eski çağlarında asker adı altında savaşçı bir sınıf ya da bir meslek yoktu. O devirde her toplumun büyük ve küçük eli silah tutan erkekleri savaşa katılırlardı... Toplumların nüfus sayısı çoğalınca, bir yandan ekonomik çalışmaların durmadan yürütülmesini sağlamak, öte yandan da savaşçı bir meslek ordusu yetiştirmek düşüncesiyle bütün yurttaşlar belli bir süre içinde askerlik görevi ile ödevlendirilmişlerdir” (Aksan, 1969a, s. 87).

Askerlik vazifesi, herkesin topraklarını korumak için geliştirdiği bir tür ödev gibi algılanarak, yurt savunmasına katılmak her Türk’ün hakkı ve ödevi olarak kabul edilmiştir (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 67). Yurttaşlık bilgisi ders kitaplarıyla, öğrencilere doğuştan asker bir milletin evlatları oldukları sıklıkla söylenmekle birlikte, gençlerin vatan için savaşması ve askerlik vazifesini yerine getirmelerinin özgür yaşamının bir uzantısı olduğu da belirtilmiştir. Kısacası incelenen yurttaşlık bilgisi kitaplarının genelinde, diğer milletlerin kölesi olmadan yaşayabilmek için, gerektiğinde savaşmak kutsal bir vazife olarak anlatılmıştır (Tülin, 1969, s. 56).

4.1.3.1.2. Vergi Vermek

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının neredeyse tamamında yurttaşların devlete karşı vazifesi olan vergi vermek konusunda açıklamalar belirlenmiştir. Söz konusu kitaplarda vergi vermek, iyi ahlakla eşleştirilirken, vergi vermemek ise ahlaksızlık, vatana ihanet ve nankörlükle birlikte değerlendirilmiştir. Örneğin, yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından, Mehmet Emin’e göre, vergi vermek doğrudan doğruya devletin bekası için zorunludur, çünkü millet kazancından pay vermezse devlette üzerine düşen işleri yapamaz (Emin, 1924, s. 5).

Bu bağlamda, 1920’li yıllarda yazılan yurt bilgisi kitaplarında genellikle vergi vermenin bir yaptırımı vardır, ancak bu yaptırım anayasayla belirlenmiş değildir. Daha çok milli bir borç, vazife olarak düşünülmüştür (Emin, 1924, s. 5). Benzer şekilde yurt bilgisi yazarlarından Mithat Sadullah da, vergiyi herkesin hükümete karşı vermeye mecbur olduğu para ve eşya olarak tanımlayıp devletin varlığının sürekliliğinin vergilerle mümkün olduğunu hatırlatmıştır. (Sadullah, 1927, s. 161). Bir başka yurt bilgisi kitabı yazarı Ali Seydi ise, vergi vermekle vatanperverliği ilişkilendirmiş ve vatanını seven herkesin, devletin onlara sağladığı nimetlere

bir karşılık olarak, kazancından devlete belli oranda vermesi gerektiğini belirtmiştir (Seydi, 1932, s. 74-75).

1930'lu yıllara gelindiğinde, artık vergi vermek vazifesi sadece bir borç ya da vergi vermemek ahlaksızlık olarak değerlendirilmektedir. yurt bilgisi ders kitaplarında, aynı zamanda vergisini vermeyen kişinin, devletin hazinesinden para çalarak bir tür hırsız olduğu ve vatana da ihanet ettiği düşünülmektedir (Maarif Vekaleti, 1935, s. 59). Yine bir başka yurt bilgisi kitabında da, devletin vergilerden toplanan paralarla millet için faydalı şeyler yaptığı söylenerek, vergi vermenin bir vatan borcu olduğu özellikle de vurgulanmıştır (Maarif Vekaleti, 1938, s. 60). Artık 1930 ve sonrasında yazılan kitaplarda vergi vermek, sadece Cumhuriyet yönetimiyle değil, eski rejimle de kıyaslanarak da anlatılmıştır. Örneğin 1938 yılında Maarif Vekaleti tarafından yazdırılan yurt bilgisi kitabında, Osmanlı Devleti'nde verginin neden toplandığı şöyle anlatılmıştır: “*Padişahlık yönetiminde böyle midir? Padişah, saraylar yapmak, cariyeler tutup eğlenceler düzenlemek için millettten vergiler almıştır*” (Maarif Vekaleti, 1938, s. 60). Oysa Cumhuriyet yönetimi vergiyi, yine milletine faydalı işler yapabilmek için almaktadır.

1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, daha önceki dönemlerde de olduğu gibi vergi vermek, milli bir borç ve yurtseverlik olarak kabul edilmiştir. Ancak bu dönemde daha önce yazılanlardan farklı olarak, verginin bir kanunla toplanması gerektiğine ilişkin açıklamalar vardır (Danışman, 1939, s. 87). Örneğin yurt bilgisi kitabı yazarlarından Tarık Rona vergi vermenin, milletin devlete tatlı bir borcu olduğunu ve ulusunu seven, onun yükselmesini isteyen her vatandaşın da vergisini gönül rahatlığı ve sevinçle ödediğini söylemiştir (Rona T. , 1945, s. 30).

1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında daha önceki dönemlerde yazılanlardan farklı olarak, vergi vermekle, kaçakçılık arasında ilişki kurulmuştur. Buna göre, vergi vermek ne kadar hayırlı ise kaçakçılık da bir o kadar kötüdür. Çünkü yazara göre kaçakçı gümrük vergisi vermemek için, yabancı memleketlerin mallarını değişik yollarla yurda sokmakta ve bu şekilde de devletin malını çalan hırsız, nankör ve hain birisine dönüşmektedir (Rona T. , 1945, s. 32). 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ise vergi vermek konusunda yazılanların, daha önce bu konuda yazılanlardan çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin yurttaşlık bilgisi yazarlarından Tezer Taşkiran neden vergi vermemiz gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

“Anayasamızda vatandaşın bu borcu için şöyle denilmektedir. Vergi devletin genel giderleri için halkın pay vermesi demektir. Vergi almak devlet için bir hak, vergi

vermek vatandaş için bir vazifedir. Devlet için haktır, çünkü devletin kendisinden beklenen görevleri yapabilmesi için bu paraya ihtiyacı vardır. Vatandaş için bir vazifedir, çünkü vatandaşın devletten beklediği görevlerin yapılabilmesi içine kendine düşen borcu ödemesi gerektir” (Taşkiran, 1950, s. 56).

Tüm bunların yanı sıra 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle vergi kaçırın, kaçakçılık yapan kişilerin vatan haini, ahlaksız ve hırsız oldukları söylenmektedir. Hatta yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, vergi yükümlülüğünden kaçan kişiler, milli ahlakı ve karakteri bozuk insanlar olarak değerlendirilmektedir (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 50). Benzer şekilde vergi kaçırmanın fenalıklarına ilişkin bir başka açıklamada şöyledir: *“Vergi kaçakçılığı yapan kimseler yurtlarına fenalık yapmış olurlar. Çünkü vergiler, ulusun rahat yaşaması için harcanır. Devlete vergi vermek yurtsever bir insanın borcudur”* (Arınç, 1954, s. 28).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında vergi vermek, yalnızca yurttaşların devlete karşı vazifelerini yerine getirmeleri değil, aynı zamanda sorumlu, erdemli, güzel ahlaklı ve iyi yurttaşlar olmalarının da bir göstergesidir. Çünkü yurttaşlar vatan topraklarında çalışarak, emek vererek kazandıkları paranın belli bir oranını devlete vererek, devletin de onların haklarına korumalarına olanak verecektir. Oysa vergisini vermeyen ya da vergi kaçırın kişiler devlet topraklarına ihanet eden, hırsız ve ahlaksız insanlar olarak değerlendirilmiştir (Aksan, 1969a, s. 86). Yine bu dönemde de vergi vermek en büyük vazifelerdendir. Çünkü yurttaşların vergi vermesi, devletin hazinesinin güçlenmesini sağlamayacaktır (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 83). Ayrıca yurttaşların vergi vermesi, kendi isteklerine bırakılmamıştır. Kanunlar nazarında kimin ne kadar vergi vermesi gerektiği belirlenmiştir. Yani gelişigüzel hiç kimse, hiç kimseden vergi alamaz (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 66).

Yurttaşların bir vazifesi olarak vergi vermek, demokrasiyle yönetilen devletlerde anayasa tarafından kanunlarla belirlenmiş bir görevdir. Vergi vermemek ya da verilmesi gereken vergiden daha azını vermek yine kanunlar tarafından cezayla sonuçlandırılmıştır. O halde 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da, milli bir borç olarak kabul edilen vergi vermek konusundaki anlatımların daha önce yazılanlardan çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece bu dönemde vergi vermek ve vermemenin kanunlar önündeki yaptırımından daha sıklıkla bahsedilmiştir.

4.1.3.1.3. Seçme Hakkı

İncelediğimiz “Yurt Bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hem hak hem de vazife olan seçme hakkına ait açıklamalar da belirlenmiştir. Özellikle incelediğimiz kitaplarda, yurttaşların seçme haklarını nasıl ve neden kullanmalarını gerektiğine ilişkin bilgilere sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin, 1938 yılında yazılan yurt bilgisi ders kitabında seçme vazifesine ilişkin şunlar söylenmektedir:

“Milletin vazifesi, hükümetin yapacağı işleri düşünerek, karşılaştırarak millet meclisini seçmesidir... Millet seçme vazifesini kullanmazsa eğer, rüzgara tutulmuş yaprak gibi önüne gelen milletin esiri olur. Padişahlık zamanında devletin işleri milletin istediği gibi görülmezdi; padişah bütün işleri kendi keyfine göre gördürürdü. Millet, hakkını elde edememişti. Padişahın esiri kalmıştı. Fakat yapılan zulümler öyle dayanılmaz bir hale geldi ki millet, ayaklanıp kendi işlerini kendi eline almaya çalıştı ve aldı. Bugün millet, kendi kendini idare ediyor. Bu idare hakkını iyece kullanabilmesi için seçim vazifesini hakkıyla yapmalıdır” (MEB, 1938, s. 56).

Bu bağlamda 1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının çoğunda seçim kavramına ilişkin tanımlar vardır. Örneğin yurttaşlık bilgisi yazarlarından Salmangil seçim kavramını şöyle tanımlamıştır:

“Yurttaşın, kendi egemenliğini kullanmak, belirli bir zaman için işlerini gördürmek üzere temsilcilerini seçmesi işine (seçim) denir. Kanunun sınırlandığı şartlar dâhilinde seçmek ve seçilmek her yurttaşın hakkıdır” (Salmangil, 1953, s. 43). Seçim konusuna ilişkin yapılan tanımlardan bir diğeri ise şöyledir: *“Seçim, hem bir vazife hem de kutsi bir haktır. Gerçekten millet bu hak sayesinde hâkimiyetini kullanır. Bu hakkın aynı zamanda vazife olması mutlaka kullanılması gerektiği içindir. Seçim hakkı kullanılmazsa seçim yapılamaz. Seçim yapılmayınca da devlet meydana gelemez ve demokrasinin istekleri yerine getirilemez” (Arsan, 1958, s. 39).*

Milli bir ödev kabul edilen seçme hakkı, hem vatandaşların hem de devletin yararına yapılan bir eylemdir. Çünkü vatandaş seçimlere katılarak devlet yönetiminde görmek istediği kişileri seçerek, demokrasinin düzgün bir şekilde işlemesine de olanak vermiş olacaktır. Bu söz konusu milli ödevi yerine getirmeyen kişiler ise, kendileri kadar devletin geleceğini de tehlikeye sokmaktadırlar.

Seçimlere katılmak demokrasinin tam olarak işlemesinin de neredeyse tek koşuludur. Çünkü demokrasilerde halk kendi kendini idare edemez ve millet kendi adına bu yetkiyi kullanacak kişileri seçmek zorundadır. Yurttaşlara düşense bu kutsal vazifeyi eksiksiz bir şekilde yerine getirmektir. Kısacası yurttaş beğendiği ve güvendiği partinin adayına oy vererek o partinin devlet yönetiminde başa geçmesine olanak vermelidir. Yurttaşların seçim vazifelerini

yerine getirmeleri başka bir anlamda devlet yönetiminde de söz sahibi olmaları demektir. İşte bu yüzden çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte tek bir oy bile önemli hale gelmiştir (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 37). Tam da bu noktada İbrahim Göçmen şunları söylemiştir: *“Ulusal egemenlik yurttaşların seçim işlerine katılmalarıyla sağlanır. Katılma oranı ne kadar çok olursa, ulusal egemenlik de o kadar tam ve hakiki olarak belirir. Bu yüzden seçime katılmak hem bir hak ve hem de milli bir borçtur. Seçimde kanun emrettiği yoldan yürüyerek dürüstlikle oy kullanma da yine milli ve vatani borcumuzdur”* (Göçmen, 1953, s. 43).

Bu çerçevede hem hak hem de vazife olan seçme hakkı, vatandaşların ve devletin geleceğini belirlemektedir. Seçmek bir haktır çünkü her vatandaşın devlet idaresi ve milli egemenliğe katılması ancak oy kullanabilmeleri ile olanaklıdır. Seçim bir vazifedir, çünkü öncelikle vatandaş temsil edecek ve devleti yönetecek kişileri büyük bir titizlikle seçmek memlekete ve millete bir borçtur (Taşkiran, 1950, s. 42).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında seçme vazifesi hakkındaki açıklamalar, daha önceki dönemde yazılanlarla benzerlik taşımaktadır. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının niteliğini, önceki yıllardakinden farklı olarak, seçme hakkının kime ve nasıl verildiği konusunda açıklamalar belirlenmiştir. Örneğin 1963 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, 21 yaşını bitiren her Türk vatandaşı seçmen olabilirken, 30 yaşını bitiren okuryazar her vatandaşın milletvekili ve 40 yaşını bitiren yükseköğrenim görmüş her vatandaşın da senata üyesi seçilebileceğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. (Rona ve Aksan, 1963b, s. 45).

1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında diğer dönemde yazılanlardan farklı olarak, seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapılması gerektiğine dair açıklamalara da yer verilmiştir. Çünkü bir toplumda seçimler özgür bir şekilde yapılmıyorsa, orada milli egemenlik sadece bir gösteriş ve seçimlerde bir tür oyundan ibaret olduğuna ilişkin açıklamalar vardır (Aksan, 1972b, s. 60). Hatta birey hasta olsa bile bir şekilde oyunu kullanması gerektiğine ilişkin Halit Aksan kitabında şöyle bir açıklama yapmıştır: *“Bir toplumda seçimler tam bir serbestlikle yapılmıyorsa, milli egemenlik sözü orada bir gösterişten, seçimler bir oyundan ibaret kalır. Sandık başına sedye ile gelen bir seçmene sormuşlar: Niye zahmet ettin? İstirahat etseydiniz iyi olmaz mıydı? O cevap vermiş: Hayır demiş. Hasta bir insanın seçim görevini yerine getirmesi, sağlamları teşvik edeceği gibi, bazen bir hastanın oyu demokrasiyi hastalıktan kurtarabilir”* (Aksan, 1972b, s. 62). O halde, yurttaşların, demokrasinin bir uzantısı olan seçme hakkını kullanmaları başka bir anlamda, söz sahibi olarak devlet yönetimine katılmalarının bir aracıdır. Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz kitaplarda “hak ve vazife” başlığı altında

incelememiz gereken diğ er konu başlıkları sırasıyla şöyledir: Çalışkanlık, sağlık ve spor, yerli malı kullanmak, tutumlu olmak.

4.1.3.2. Yurttaşların Devlete Karşı Sorumlulukları

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yurttaşların vazifeleri askerlik, vergi ve seçme hakkı olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Bunların dışında çalışkanlık, sağlığına dikkat etmek, spor yapmak, tutumlu olmak ve yerli malı kullanmak da yurttaşların devlete karşı sorumlulukları olarak gösterilmiştir.

4.1.3.2.1. Çalışkanlık

Yurttaşların önemli sorumluluklarından birisi de çalışmak yani tembellikten uzak durmaktır. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Mithat Sadullah'a göre, okumak, öğrenmek, çalışmak önce öğrencinin kendi hayatını kurtarmasına, sonrasında ise vatanın mutluluğu için gerekli olan görevleri yerine getirmesine yol açmaktadır. (Sadullah, 1927, s. 36). Öğrencinin vazifesi, okumak ve öğrenmek için gittiği okuldaki kurallara uymaktır. Mesela bir öğrenci derslerine çalışmaz ve ödevlerini yapmazsa, “*vatana, millete, sevgili Cumhuriyet'e nankörlük etmiş*” olarak düşünülmektedir (Sadullah, 1927, s. 38). Benzer şekilde Muslihiddin Adil de yurt bilgisi kitabında, çalışmayı en önemli vazifeler arasında göstermekle birlikte, vatanını seven ve onun yükselmesini isteyen her Türk yurttaşının çalışması gerektiğini de belirtmektedir (Adil, 1924, s. 71).

1920'li yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında çalışkanlık devletin iyiliğiyle ilişkilendirilmiş ve bireyin menfaati ikinci planda kalmıştır. Hatta yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Emin'e göre, her birey ancak ait olduğu toplumun refah ve huzuruyla orantılı olarak mutlu olabilir. Bu anlamda da kendi iyiliğimizi istemek, milletin refahını sağlamakla olanaklıdır (Emin, 1924, s. 7).

1930 sonrasında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında ise çalışmak, insanın insan gibi yaşaması, toplumda kendine yer edinebilmesi, saygınlığının olması ve en önemlisi de “adam” olarak yurdunu koruyabilmesi için yapılması gereken zorunlu ve zevkli bir vazife olarak gösterilmiştir (Maarif Vekaleti, 1938, s. 52). Bir vazife olarak çalışmak, Cumhuriyet yönetiminin sayısız iyilik ve yeniliklerini korumak ve milletimizi çalışarak daha ileri duruma getirmek için yapılması gereken bir borçtur. Çünkü “*yurdu gecelerin karanlığından kurtararak*

aydın bir gündüze kavuşturan, Türk'e dünyanın uygar milletleri arasında layık olduğu yeri veren Atatürk bu cumhuriyeti Türk çocuklarına emanet etmiştir" (Ermat ve Ermat, 1942, s. 20). Yeni kuşağa düşense bu emanet sahip çıkmak ve daha ileri noktaya getirmektir.

Bu bağlamda çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışkanlık teması, yurt bilgisi ders kitaplarında anlatılanlardan çok da farklı değildir. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da çalışmak, tembellikten uzak durmak ve zamanı iyi değerlendirmekle ilgili bulgulara rastlanmıştır. Örneğin Burhan Anıl 1959 yılında kaleme aldığı yurttaşlık bilgisi ders kitabında, Her Türkün memleketinin ilerlemesi ve diğer memleketlerden geri kalmaması için çalışması gerektiğini söylemektedir (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 48).

1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışmanın insan için büyük bir zevk olduğu ve zaten insanın da dünyaya çalışmak için geldiğine ilişkin açıklamalar vardır (Kenres, 1955, s. 44). Hatta çalışmakla sadece kendimize ve devletimize değil tüm dünya barışına katkı yapıldığından bahsedilmektedir (Arkın ve Su, 1956b, s. 85). Tüm bunların yanı sıra Taşkıran'a göre ise çalışmak öncelikle kişinin kendisine karşı en büyük vazifesidir. Çalışan insan kudretini, zekâ ve iradesini doğru bir şekilde kullandığı için aynı zamanda çok daha mutludur. Ancak tembel insanın ise tam da bunun aksine yaşamı boş ve manasızdır, zaten çoğu kere hasta ve üzüntülüdür (Taşkıran, 1950, s. 76).

1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışkanlık teması yurt bilgisi kitaplarındaki açıklamalara oranla daha yoğun ve detaylıdır. Çünkü bu dönemde yazılan kitaplarda çalışma teması sadece devletin geleceği ve refahı için zorunlu görülmemiş, aynı zamanda dünya barışına katkı, bireysel psikolojiye sağladığı fayda ve para kazanan bireyin devlete vergisini zamanında ödemesi gibi yararlar etrafında da değerlendirilmiştir. Örneğin 1964 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışkanlık kategorisiyle ilgili şunlar söylenmektedir: "*Her şeyden önce Türk çocuğu çalışkan olmalıdır. Dersleriniz zamanında iyi bir şekilde hazırlamalı, ödevlerini temiz yapmalı, okul nizamına uymalıdır. Öğretmenlere saygı göstermek, arkadaşlarıyla iyi geçinmek, okulu temiz tutmak öğrencilerin başlıca vazifeleri arasındadır*" (Ergun ve Öztürk, 1964a, s. 15).

Bir vazife olarak çalışmak, aynı zamanda birey ve toplumların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için de bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü insanlar hayatın onlara yüklediği ihtiyaçları karşılayabilmek, yaşamlarını daha yaşanır ve kaliteli hale getirebilmek için para kazanmak zorundadırlar (Aksan, 1972b, s. 115). İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının neredeyse tamamında çalışmak ve meslek ahlakına sahip olmakla ilgili bulgular

vardır (Aksan, 1969b, s. 125). Hatta Saffet Rona ve Halit Aksan yurttaşlık bilgisi kitaplarında, yurttaşların yaşamak için çalışmak zorunda olduklarını, çünkü insanların yaşadıkları topluma karşı sorumlulukları olduğunu söylenmektedirler (Rona & Aksan, 1963b, s. 96).

1960 sonrasında incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışmanın insana sağladığı mutluluğun önemine odaklanılmaktadır. Türk milletinin çalışkanlığıyla bilindiğine dikkat çeken Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala'ya göre, gençlerden beklenen çalışkan yurttaşlar olarak devlete karşı vazifelerini yerine getirmeleridir. (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 113). Hatta Halit Aksan kitabında Atatürk'ün çalışmak üzerine söylediği şu sözleri paylaşmıştır: *“Denilebilir ki hiçbir şeye muhtaç değiliz yalnız bir şeye ihtiyacımız vardır. Çalışkan olmak”* (Aksan, 1972a, s. 29).

Kısacası 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çalışkanlık kategorisi her ne kadar öğrencilere vazife olarak gösterilse de, kişinin kişisel çıkarlarına da karşılık gelmektedir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, insanların rahat ve konforlu bir evde oturmak, iyi beslenmek, boş zamanlarında bir eğlence mekânına gidebilmek, çocuklarının öğrenimlerini iyi bir şekilde gerçekleştirmek ve temiz giyinmek istedikleri anlatılmaktadır. Ancak bu kişisel çıkar ve isteklerin gerçekleşebilmesi için ise çalışarak para kazanmak gereklidir (Ayel ve Akşit, 1967, s. 106).

4.1.3.2.2. Sağlık ve Spor

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında yurttaşların sorumlulukları arasında sağlıklarına dikkat etmeleri ve spor yapmaları da vardır. Yurt bilgisi ders kitaplarında, sağlık ve spor, çocukların ileride her an vatan için ölmeye hazır, çevik ve sıhhatli asker olabilmeleri için yapmak ve dikkat etmekle yükümlü oldukları bir vazife olarak gösterilmektedir. Yani devletin refahı ve devamlılığı çocukların sağlıklı, dinç ve çevik olmalarına bağlanmıştır. Örneğin 1932 yılında Ali Seydi tarafından yazılan yurt bilgisi ders kitabında bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır: *“Memleketimize sağlam, kuvvetli, dinç adamlar lazımdır. Bunun için gençlerimiz vücutlarını iyice terbiye etmeli ve spora ehemmiyet vermelidir. Spor maddi kuvvet, yani kol ve vücut kuvveti demektir. Vücudu kuvvetli olmayanların dimağları da kuvvetli olmaz. Şu halde tam manasıyla bir insan, maddi ve manevi kuvvetlere malik olan kimsedir”* (Seydi, 1932, s. 101-102). Benzer bir açıklama, 1942 yılında kaleme alınan yurt bilgisi ders kitabında vardır: *“Halkın sağlığı milletin varlığı demektir. Sağlam olmayan bir insan, hiçbir iş yapamaz,*

yurda yararlı olamaz” (Ermat ve Ermat, 1942, s. 59). Gençlerin sağlıklı olması devletin geleceğinin güvence altına alınması demektir.

1940 öncesinde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında sağlıklı olmak ve spor yapmak daha çok devletin menfaatleri ekseninde düşünülmekte, bireysel menfaatler ise geri planda kalmaktadır. Örneğin, 1935 yılında ilk mektepler için yazdırılan yurt bilgisi kitabındaki şu cümleler sporun önemini tam olarak anlatmaktadır: *“Sağlam bedenli ve sağlam ruhlu çocukların doğması, gençlerin sağlam bedenli olması hep devletin düşündüğü şeylerdir”* diye yazılmaktadır (Maarif Vekaleti, 1935, s. 61). O halde devletin millete karşı vazifelerinden birisi de yine devletin refahı ve devamlılığı için gençlerin sağlığını düşünmemek gerekli önlemleri almasıdır.

1940 öncesinde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında sıklıkla yapılan açıklamalardan birisi de Atatürk’ün, Cumhuriyet’i Türk gençliğine emanet ettiği ve bu emaneti koruyacak ve yükseltecek olan gençliğin de, *“sağlam vücutlu, sağlam kafalı, iyi ahlaklı, çalışkan ve yurdunu korumayı en üstün ödev bilen bir gençlik”* olmasını istediği yönündeki açıklamalardır. (Ermat ve Ermat, 1942, s. 72). İyi düşünüp, çalışabilmek için kuvvetli ve sağlıklı bir vücut lazımdır. Aynı şekilde sağlıklı bir vücutta, iyi düşünen insan, ahlaklı bir insanda olacaktır. Bu anlamda da yaratılmaya çalışılan yurttaşlar topluluğu sağlıklı olmalıdır, çünkü halkı çelimsiz ve cansız olan uluslardan ne iyi asker ne de faydalı bir çiftçi çıkabilmektedir. Yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Tarık Rona’nın ifadesiyle: *“Her şeyin başı sağlıktır. Türk yurdu sağlam çiftçi, tuttuğunu koparan, düşmanını ezen, pehlivan gibi erlerle kuvvetlenecektir”* (Rona T. , 1945, s. 88-89).

1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ise bu durumun aksine, sağlığın ve sporun daha çok bireysel menfaatlerden hareketle anlatıldığı belirlenmiştir. Örneğin 1959 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında bu konuda şöyle bir açıklama belirlenmiştir: *“Dünyada sağlıktan önemli bir nimet yoktur. Sağlık mutluluğun temel taşıdır. Sağlığın değerini hastalandığımız zaman daha iyi anlarız. Hasta olduğumuz zaman bize bütün dünyayı verseler hiçbir değeri yoktur. Çünkü dünyanın hiçbir nimetinden faydalanamayız”* (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 17).

1940 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında dikkat çeken bir diğer noktada, öğrencilere sağlıklı olmak ve spor yapmanın önemine ilişkin sıklıkla atasözlerine yer verilmesidir. Örneğin, 1956 yılında İbrahim İleri tarafından yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında kullanılan, *“sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur”* atasözünü incelediğimiz diğer yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da rastlanılmaktadır (İleri, 1956b, s. 62-63).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sağlık, spor ve sağlam kafa arasında doğrudan ilişki kurulmuş ve sağlığına dikkat eden ve spor yapan insanların kafalarının daha iyi çalıştığı yapılan açıklamalara eklenmiştir. Örneğin, 1964 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, atalarımızın bizden çok önce sağlam kafanın gerekliliğine inandıkları, yani spor ile gelen sağlam vücudun sağlam karakteri de yanında getirdiği belirtilmiştir. (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 113). Benzer bir açıklamayı Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala yurttaşlık bilgisi kitaplarında şöyle yapmışlardır: “*Aydın, uyanık ve mutlu bir millet olabilmek için, önce yurttaşlarımızın sağlığını korumak zorundayız. “Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” derler. İnsanın sağlığı bozulunca doğru düşünmesi, iyi ve verimli çalışması da güçleşir. Onun için, sağlığımızı korumaya her şeyden çok önem vermeliyiz*” (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 35).

1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yurt bilgisi ders kitaplarından farklı olarak, toplumsal gelişmelerle birlikte halkın bilinçlendiğini ve medeni yaşamın bir sonucu olarak da kişinin önce kendi sağlığına sonra da tüm toplumun üyelerinin sağlığına dikkat etmesi gerektiğine ilişkin bulgular vardır. Yine 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yurt bilgisi ders kitaplarından farklı olarak spor yapmanın yararları üzerinde daha yoğun durulmuştur. Çünkü sağlam vücutlu ve sağlam karakterli insanlardan oluşan bir millet topluluğunun aynı zamanda mutlu da olacağına inanılmaktadır.

4.1.3.2.3. Tutumlu Olmak ve Yerli Malı Kullanmak

1945 yılında çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yurttaşların sorumlulukları arasında tutumlu olmaları ve yerli malı kullanmaları da vardır. Özellikle yurttaşlardan beklenen evlerinde tutumlu oldukları gibi, toplumsal hayatta da aynı tutumlulukla hareket etmeleridir. Örneğin her Türk vatandaşının görevi bir şehrin en büyük ihtiyacı olan su, kömür, havagazı, elektrik gibi maddeleri israf etmeden kullanmasıdır. Çünkü vatandaşların saydığımız bu tüketim maddelerinde tutumlu olmaları, milli servete de katkı sağlayacaktır. (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1953, s. 101-103).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında para biriktirmenin önemine ilişkin de açıklamalar vardır. Hatta yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ahmet Ergun ve Burak Öztürk, para biriktirmek ve tutumlu olmak konusunda şunları söylemişlerdir:

“Her insan kazancının bir kısmını biriktirmelidir. Gelir ne kadar olursa olsun buna alışılmalıdır. Tutumlu olmak insanları birçok müşküllerden kurtarır. İlerde başımıza neler geleceğini bilemeyiz. Ani bir hastalık, işimizin bozulması, yakınlarımızdan birinin ölümü, başka bir memlekete gitmek lüzumu gibi olaylar

karşısında biriktirdiğimiz para imdadımıza yetişir. Kimseye muhtaç olmayız” (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 103).

Bu bağlamda incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, kişinin kendi yaşamına hükmedebilmesi ve kimseye muhtaç olmadan özgürce yaşayabilmesi için, harcamalarında dengeli olması ve para biriktirmesinin önemine de değinilmiştir (Ayel ve Akşit, 1967, s. 106). Ancak yurttaşlık bilgisi kitabı yazarları öğrencilere sadece para biriktirme değil, aynı zamanda bu paraların bankalarda değerlendirilerek, Türk ekonomisinin kalkınması açısından sağladığı katkıdan da özellikle bahsetmektedir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Hayri Tülin bu konuda şunları söylemektedir: *“Her yurttaş arttırdığı parasını bir bankaya koymalıdır. Böylelikle hem parasını işletmiş, hem de ulusal ekonomimize yarar sağlamış olur. Damlaya Damlaya göl olur. Bankada biriken küçük paralar da büyük sermaye olur, yurt yararına türlü işlerde kullanılır”* (Tülin, 1969, s. 80). O halde bankada biriken paralar sadece yurttaşların geleceklerini güvenceye almaları açısından değil, aynı zamanda devletin geleceği ve kalkınması için de önemlidir.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerinde, çok partili siyasi yaşam ve toplumsal farklılaşmalar, vatandaşların vazifelerinde de kimi değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde yazılan kitaplarda, devletin ekonomik olarak kalkınması, milli gelirin artması ve vatandaşların yaşam kalitelerinin yükselmesi için özellikle Türk malı kullanımını artırma teşebbüslerine ilişkin açıklamalar vardır. Ayrıca tutumlu olmak, ülkenin doğal kaynaklarını kontrollü bir şekilde kullanmak gerektiği de özellikle çocuklara okul ve ders kitapları aracılığıyla anlatılmaya çalışılan konular arasındadır.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında tutumlu olmanın yanı sıra yerli malı kullanımına ilişkin de açıklamalar vardır. Örneğin 1959 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında bu konuda şunlar söylenmektedir: *“Yerli malı kullanalım: Türk milletinin, Türk devletinin kuvvetli olmasını isteyen her Türk yerli malı kullanır... Her Türk, paramı yabancılara vermiyorum, memlekette yapılan şeyleri kullanıyor, millî ekonomiyi koruyorum, diyerek yerli malını seve seve almalı ve yerli kumaştan yapılmış bir elbiseyi göğsü kabarak, iftiharla giymelidir”* (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 64). Benzer şekilde bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Hayri Tülin ise bu konuda şunları söylemektedir:

“Cumhuriyet hükümeti ulusal ekonomimizin de kalkınmasına önem verdi. Yurdumuzda yetişen ham ürünleri işleyecek fabrikalar kurdu. Özel sermayeyi verimli yola sürmek için gerekenleri yaptı. Sonucunda çok büyük yararlar doğdu. Ham ürünleri işleyen türlü fabrikalar kuruldu. Biz yerli malı kullanırken çok sevinç duyuyoruz. Çünkü elde ettiğimiz ham ürünlerimizi artık dışarıya ucuz satabiliyoruz. Kendi fabrikalarımızda işliyoruz. Dışarıdan eskisi kadar çok mal getirtmiyoruz. Böylece

paramız yurttta kalıyor. Köylümüzün, işçimizin yüzü gülüyor. Ulusal ekonomimiz geliyor” (Tülin, 1969, s. 80).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında yerli malı kullanmanın yararları arasında, kurulan fabrikaların gelişerek, Türk ekonomisinin kalkınması ve kendi milletimizin zenginleşmesi gösterilmektedir. Ayrıca yerli malı kullanmakla bireyin yurdunu sevmesini eşdeğer tutan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yerli malı kullanan kişilerde biz duygusunun ve devlete karşı sorumluluk bilincinin oluştuğu da yapılan açıklamalar arasındadır.

O halde tutumlu olmak, biriktirdiğimiz paraları bankalarda değerlendirmek ve daha da önemlisi yerli malı kullanmak, yurdun zengin olmasına yardımcı olmak açısından da çok önemlidir (Akşit ve Eğilmez, 1965, s. 124). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, 1960-1980 yılları arasında incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarındaki tutumlu olmak ve yerli malı kullanmak konusundaki açıklamalar daha önceki yıllarda yazılanlardan çok da farklı değildir. Bu dönemdeki tek fark, bankaların önemi üzerinde daha fazla durulmuş olmasıdır.

4.1.3.3. Cumhuriyet'in Değerleri

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, “Cumhuriyet'in değerleri” kategorisi kendi içinde “cumhuriyet, demokrasi, devrimler, eski-yeni rejim tartışması” ve “hürriyet, eşitlik, hoşgörü, adalet,” konu başlıklarına ayrılarak incelenmiştir.

4.1.3.3.1. Cumhuriyet, Demokrasi, Devrimler, Eski-Yeni Rejim

Yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında incelediğimiz kategorilerden birisi de “Cumhuriyet” kavramıdır. En genel anlamıyla Cumhuriyet: “*milletin kendi işlerini, kendi seçtiği adamlara, kendi istediği şekilde yaptırmasıdır*” şeklinde tanımlanabilir (Maarif Vekaleti, 1938, s. 12). Cumhuriyet kavramı, halk idaresi olarak da tanımlanmaktadır (İnan A. , 1931, s. 8). Halkın kendi kendini idare etmesi ya da yönetmesi ise, milletın kendi aralarında aza olarak millet meclisine gönderdikleri mebuslar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu mebuslar, teşkilat-ı esasiye kanunu ve millet meclisi sayesinde kanunlar yaparak halkın, hakkını sağlamakta, toplumda düzenin ve huzurun oluşmasına yardımcı olmaktadır (Maarif Vekaleti, 1933, s. 3-4).

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, Cumhuriyet'in tanımı ve içeriğine ilişkin benzer açıklamalar bulunmaktadır. Örneğin, incelediğimiz yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Tarık Rona, Cumhuriyet'in en güzel hükümet şekli olduğunu söylemektedir. Ona göre, tarlamız, evimiz nasıl öz malımızsa, Türk yurdu da aynı şekilde hesapsız kanlar dökülerek kazanılan öz yurdumuz, öz malımızdır. Rona bu açıklamalarının devamında ise Cumhuriyet kavramını şöyle tanımlamıştır: “*Ulusun kendi kendini idare etmek ve yalnız halkın rahatı yolunda çalışmak için kurduğu hükümete Cumhuriyet hükümeti denir*” (Rona T. , 1945, s. 11). Bir başka yurttaşlık bilgisi ders kitabı Ziya Gökalp'e göre: “*Cumhuriyet idaresi halk idaresi demektir. Cumhuriyette hiç bir sınıf ve zümre imtiyazı yoktur. Bütün vatandaşlar kanun karşısında eşit olarak hak ve vazife sahihidirler. Bu sebeple Cumhuriyet çoğunluğu temsil eden bir idare usulü demektir*” (Gökalp, 1950, s. 22). O halde, Cumhuriyet yönetimi aslında medeniyetin, modernleşmenin, her geçen gün daha ileri uygarlık haline gelmenin de anahtarıdır.

Bu bağlamda 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyet kavramıyla ilgili, daha önceki dönemlerde yazılanlardan farklı olarak, Türkiye ve diğer ülkelerde Cumhuriyet yönetiminin topluma sağladığı faydalardan da bahsedilmektedir. Örneğin, 1964 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabına göre, Cumhuriyet yönetiminin, Türk milletinin özgür ruhuna en çok yaraşan bir yönetim şekli olmasının ötesinde, Türk milletini ileri medeniyet seviyesine taşıyacak, laik, sosyal ve demokratik bir yönetim şekli olmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1964, s. 1). Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Halit Aksan, kitabında Cumhuriyet insanını şöyle anlatmaktadır: “*Cumhuriyet, vatandaşı, aslında, muhalifinin haklı olabileceğini müsaait karşılayan, onun anlatmasına müsaade eden ve kişinin kanaatleri üzerinde durup düşünmeği kabul eden kişi demektir*” (Aksan, 1969b, s. 18). Cumhuriyet yurttaşından beklenen demokrasi inancını ve adalet bilincini yaşamının her anında gösterebilmesidir.

Tüm bunların yanı sıra, incelediğimiz yurt bilgisi kitaplarının bazılarında Cumhuriyet kavramı, demokrasi kavramından hareketle anlatılmaktadır. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Danışman ve Taşkıran'a göre, demokrasinin kendisini akala uygun ve en doğru şekilde gösterdiği rejim Cumhuriyettir, (Taşkıran, 1950, s. 8; Danışman, 1939, s. 16). Cumhuriyet, eşittir demokrasi olarak kabul edilmekte ve demokrasi özetle, halkın kimsenin boyunduruğunda olmadan tam bir bağımsızlıkla kendi kendini yönetmesi olarak da algılanmaktadır. Hatta Danışman eserinde demokrasinin önemini Atatürk'ün şu sözüyle daha anlaşılır da kılmaktadır: “*Hâkimiyet-i milliye öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir,*

tav ve tahtlar yanar, tacdarlar mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmağa mahkûmdur” (Danışman, 1939, s. 17).

İncelediğimiz bir başka yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarı Salmangil’e göre demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi ve egemenliğin de kayıtsız, şartsız millette olmasıdır (Salmangil, 1953, s. 7). O halde halkın kendi kendini yönetmesine, hürriyet, kanun karşısında herkesin eşit olmasına ve toplumda huzur ve güvenin göstergesi olan hoşgörü kavramlarının toplumda yeşermesine imkân veren demokrasi kavramına göre, hakimiyet halktan başka kimse de olamaz (Arşan, 1958, s. 9). Hatta incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında, bugün en çok duyulan ve sevilen bir kavram olarak gösterilen demokrasi, hürriyetimizi ve haklarımızı korumak için bizi yönetecek kişileri seçmemize olanak vermesi bakımından da önemlidir (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 27). Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Göçmen’e göre, demokrasi, birçok can ve mal kaybıyla elde edilen ve bugünkü nesillere emanet edilen kutsal bir idare şeklidir (Göçmen, 1953, s. 10).

Bu bağlamda, demokrasi prensibi genel olarak, siyasi kuvvetin hiçbir sınıf farkı olmaksızın bütün millete ait olması demektir. Biraz daha tanımını açacak olursak, demokrasiyle yönetilen devletlerde bireyler arasında eşitlik kabul edilmekte, hak ve hürriyetlere ise her şeyden çok önem verilmektedir. Örneğin Halit Aksan yurttaşlık bilgisi kitabında demokrasinin tanımını şöyle yapmıştır: “*Demokrasi halkın kendisi için kendi tarafından kurduğu hür düşüncü, hür inanışa ve kanun önünde eşitlik esasına dayanan ileri bir hükümet şeklidir*” (Aksan, 1969b, s. 5). Benzer bir tanım yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Hayri Tülin ise şöyle yapmıştır: “*Demokrasi toplu yaşayan bireylere değer veren, hakları ve özgürlüğü üstün tutan eşitliği ve ulusal egemenliği sağlayan bir yönetimdir. Demokrasiyi en kısa olarak şöyle anlatabiliriz. Demokrasi halk yönetimi demektir*” (Tülin, 1969, s. 95).

Bu noktada, 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, demokrasi kavramı, diğer dönemlerde yazılanlarla benzerlik göstererek, genellikle eşitlik kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu noktada demokrasinin hükümdar veya sınıf egemenliğine fırsat verilmemesi ve bütün yetkinin de millet meclisine yüklemesi olarak anlatılmaktadır (Ayel ve Akşit, 1964, s. 47).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında sadece demokrasinin tanımı yapılmamış, aynı zamanda demokrasi prensibinin kural ya da ilkeleri de belirtilmiştir. Örneğin, Fatma Şerbetçioğlu ve Hayri Tülin yazdıkları yurttaşlık bilgisi kitabında demokrasi prensibinin belli başlı vasıflarını şöyle sıralamışlardır: “*-Demokrasi prensibi, düşünceden doğmuştur, - Demokrasi her bireye değer verir, -Demokrasi eşitliği sever, -Demokrasi milli egemenliği*

sağlar” (Şerbetçioğlu ve Tülin, 1964, s. 6-7). O halde demokrasiyle yönetilen bir ülkede öncelikle vatandaşların birbirlerinin haklarına saygı göstermesi, herkesin eşit ve hür olduğunu da akıllarından çıkarmaması gerekmektedir (Akşit ve Eğilmez, 1966, s. 145).

Demokrasi prensibi beraberinde eşitlik, hürriyet, hoşgörü ve adaletin de doğmasına olanak vermiştir. Çünkü demokratik milletler kendilerini yönetecek kişileri özgür ve serbest bir seçimle seçtiklerinden iktidarın, devlet yönetiminde uzun süre kalabilmesi için yurttaşların haklarına ve hürriyetlerine saygı göstermesi ve onların haklarını da titizlikle koruması gereklidir (Aksan, 1972a, s. 39). O halde öğrencilere yurttaşlık bilgisi kitapları aracılığıyla Cumhuriyet yönetiminden önce okullardaki demokratik olmayan yaşam da anlatılarak, demokrasinin öğrencilere sağladığı eşit hak ve değerlerin önemi kavratılmaya çalışılmıştır (Pazarlı, 1972, s. 32). Kısacası öğrencilere yurttaşlık bilgisi dersi başta olmak üzere, diğer dersler aracılığıyla demokratik yaşamın tüm noktaları anlatılarak yaşayarak öğrenmeleri hedeflenmiştir.

Tüm bunların yanı sıra, yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyet kavramı, demokrasi kavramının yanı sıra, Cumhuriyet yönetiminin, topluma sağladığı iyiliklerle de birlikte anlatılmaktadır. Cumhuriyet yönetiminin iyiliklerinden bazıları şöyledir: Kadınlara hak ve hürriyetlerin tanınması (boşanma hakkı, mirastan pay alma hakkı, çalışma hakkı, eğitim alma hakkı), Arapça harflerin kaldırılıp, yerine Latin harflerin esas alınarak Türk alfabesine geçilmesi, seçme hakkının verilmesi, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte siyasi, idari, içtimai, adli, dini, iktisadi ve ilmi alanlarda yapılan inkılaplar örnek gösterilebilir (Danışman, 1939, s. 110-112; Ermat ve Ermat, 1942, s. 17-18).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Tarık Rona’nın, Cumhuriyet’in iyilikleri konusundaki açıklamaları da dikkat çekicidir. Rona’ya göre, Cumhuriyet’in ilk işi köylünün elinden tutarak, onları yıllardır ezen ağır vergileri hafifletmek olmuştur. Bunun yanı sıra Cumhuriyet yönetimiyle birlikte, okullar açılmış, fabrikalar kurulmuş, askerlik işleri düzenlenmiştir. Hatta yurdumuza, demiryolları, şoseler ve asfalt caddelerle yapılarak ulaşımı düzenlemiş, yıllarca evde kafes arkasında kapalı ve bilgisiz kalan Türk kadınının elinden tutularak hak ve özgürlükler vermiş ve son olarak altı ok ile tüm ulusu ileri medeniyetler seviyesine yükseltmiştir (Rona T. , 1945, s. 22-26).

Bir başka yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Ahmet Ergun ve Burak Öztürk çalışmalarında, Cumhuriyet’in kuruluşu ve sonrasında yapılan iyilikleri şöyle anlatmışlardır:

“Memleket düşmandan kurtarıldıktan sonra Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi. Milletimizin ilerlemesi ve kalkınması için inkılaplar

yapıldı. Osmanlı sülalesi yurttan çıkartıldı. Din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı. Yeni kanunlar kabul edildi. Türk kadınına değer verildi, erkek ile eşit bir duruma getirildi. Kılık ve kıyafet değiştirildi. Okuma-yazmayı öğrenmeyi kolaylaştırmak için yeni harfler kabul edildi. Ziraatın, ticaretin, sanayinin ilerlemesi için tedbirler alındı. Bütün bu işlerde Atatürk yol gösterici oldu. Türk milleti her bakımdan kuvvetlendi. Dünya devletleri arasında önemli bir yer aldı” (Ergun ve Öztürk, 1964a, s. 90).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, Cumhuriyet ve demokrasi kavramları anlatılırken, eski-yeni rejim karşılaştırılmasına da yer verilmiştir. Örneğin yurt bilgisi ders kitabı yazarlarından Ali Seydi’ye göre, Cumhuriyet yönetimi gelinceye kadar milletimiz, zalim padişahlar ve dalkavuk vezirler tarafından yönetilmiştir. Cumhuriyet yönetimi ise memlekete güneş gibi doğarak, topluma huzur ve refah getirmiştir (Seydi, 1932, s. 17). 1938 yılında ilk mektepler için yazdırılan yurt bilgisi ders kitabında da yöneticilerin milleti hiçe sayan, devlet işlerini kendi düşündüğü, bildiği gibi yapan padişahlar ve onların okuma-yazma bilmeyen cahil adamları, iş yapmayan memurlarından oluştuğu söylenmektedir (MEB, 1938, s. 15). Benzer açıklamaları yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Tarık Rona şöyle yapmaktadır:

“Osmanlı zamanında birkaç kişi bir araya gelip de bir şey konuşamazdı. Padişah dilediğini hapishanelerde çürütür, dilediğinin kellesini kestirirdi. O zaman herkes padişahın bir uşağı sayıldığından kimse bağımsız değildi. Cumhuriyet hükümeti yurttaşları tam birer insan gibi yaşamak için onlara sonsuz bir bağımsızlık bağışladı. Onların hürriyetini her zaman ve her yerde kendi kuvveti ile çok iyi korur” (Rona T. , 1945, s. 28).

Bu bağlamda çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da, eski-yeni rejim tartışması önceki yıllarda yazılanlarla benzerlik taşımaktadır. 1945 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, öğrencilere Cumhuriyet ve demokrasi kavramları, eski yönetimin zararlarından hareketle anlatılmaktadır. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Salmangil, Cumhuriyetin kolay elde edilmediğini söyleyerek, saltanatın Türk milletine verdiği zararlardan kitabında bahsetmiştir (Salmangil, 1953, s. 19).

1945 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, daha önceki yıllarda yazılanlardan farklı olarak, milli zenginlik ve gelirin artmasına ilişkin açıklamalar da belirlenmiştir. Örneğin 1959 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, Cumhuriyet yönetimiyle köylerde ve şehirlerde yaşayan halkın zenginleştiği, her yerde güzel evler yapıldığı, fabrikalar açıldığı, köprüler ve limanlar inşa edildiği, çiftçiler için yeni tarım aletleri alındığı, okuma-yazma bilenlerin sayısının arttırıldığı, okullar, hastaneler, parklar, stadyumlar ve

bankalar açıldığı söylenmektedir (Kurtuluş ve Kurtuluş, 1959a, s. 64). Cumhuriyet yönetimiyle birlikte ülkeye yerleşen demokrasi toplumun her kesiminin eskisinden daha iyi şartlarda yaşamasına ve çalışmasına imkân vermiştir. Vatandaşlar artık verdikleri emeğin karşılığını maddi ve manevi olarak almakta ve daha huzurlu, modern, çağa ayak uyduran, sağlık bireylerden oluşan bir topluma dönüşüyordu (Arınç, 1954, s. 69).

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyet kavramı anlatılırken, yeni yönetimle birlikte yapılan devrimlerden de bahsedilmektedir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Tarık Rona kitabında, Türk İnkılabı ve devrimini şöyle tanımlamıştır: “*Ulusa büyük felaketler getiren Osmanlı imparatorluğunun yıkılarak, sevgili Cumhuriyetin kurulmasına Büyük Türk İnkılabı ve eski, faydasız ve zararlı şeyleri atıp, bunların yerine iyi ve faydalılarının koyulmasına da devrim adı verilir*” (Rona T. , 1945, s. 21-22). Devrimler sayesinde ise, yurttaşların eski ve zararlı görenekleri terk ederek, yerine hayatlarını kolaylaştıracak ve geliştirecek yenilikleri benimsedikleri söylenmektedir (Ermata ve Ermata, 1942, s. 24).

1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da, Cumhuriyet yönetiminin önemli getirilerinden birisi kabul edebileceğimiz devrimlere ilişkin açıklamalar vardır. Genellikle incelediğimiz kitaplarda devrimler konusunda yazılanlar, Cumhuriyet’in kurulması ve onu takip eden dönemlerde de Atatürk’ün toplumu medenileştirmek için yaptığı yenilikler olarak kabul edilmektedir (Rona T. , 1945, s. 48). Örneğin kılık-kıyafet, saat, takvim, yazı gibi devrimlerden bahsedilmektedir. Ancak bunların haricinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin altı oku olarak da bilinen; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devletçilik, Halkçılık, Laiklik ve Devrimcilik ’ten de incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitabında bahsedildiğini görüyoruz.

Bu bağlamda devrimcilik hareketi Atatürk’ün Cumhuriyet’i kurduktan sonra milleti Avrupalılaştırmak ve muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için yaptığı yenilikler olarak da kabul edilmektedir (İleri, 1956a, s. 83). Söz konusu bu altı ok ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile korumaya alınmıştır. Öğrencilerden beklenen ise anayasada yazan bu altı temel ilkeye yürekten bağlanmaları ve bu yolda durmadan yürümeleridir (Kenres, 1955, s. 72).

Tüm bu anlatılanların yanı sıra 1945 yılında çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, daha önceki dönemlerde yazılanlardan farklı olarak, çok partili siyasi yaşam, siyasi partiler, sıkıyönetim ve 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine ilişkin bulgular da belirlenmiştir. Örneğin, incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çok partili siyasi yaşam ve siyasi partiler demokrasinin bir sonucu olarak, seçim olgusuyla anlatılmaktadır. Çünkü 1945 öncesi tek parti dönemi olarak kabul edildiği için, o dönemde

halkın seçme hakkı yoktur. Ancak çok partili siyasi yaşamla birlikte, birden fazla siyasi partinin devlet yönetiminde söz isteme hakkının doğmasıyla birlikte, demokraside kendini tam olarak açığa çıkartabilmiştir. Bundan dolayı vatandaşa düşen devlet yönetiminde söz sahibi olabilmek için seçimlere katılmaktır.

Bu noktada siyasi partiler, demokrasinin işleyebilmesi için önemli bir araçtır. Örneğin incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında “siyasi parti” kavramına ilişkin tanımlardan birisi şöyledir: “*Siyasi parti, bir cemiyet olup cemiyetler kanuna göre kurulur. Siyasi partiler ancak demokrasi ile idare olunan memleketlerde vardır ve sayısı da birden fazladır. Devleti idare meselelerinde aynı fikirde olan vatandaşların meydana getirdiği siyasi bir cemiyettir*” (Anıl ve Yeğen, 1959, s. 65). Benzer bir açıklamayı yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Halit Aksan şöyle yapmıştır: “*Siyasi parti görüş ve düşünüşte bir olan yurttaşların kanun yolunda giderek iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları siyasi bir dernektir*” (Aksan, 1969b, s. 14).

Demokrasıyla yönetilen devletlerde olmazsa olmazlardan birisi de siyasi partilerdir. Çünkü hoşgörü, eşitlik, adalet ve hürriyet kavramlarının tam olarak varlıklarını devam ettirebilmeleri için farklı seslerin düşüncelerini savunacak siyasi partilere ihtiyaç vardır. Siyasi partiler halk arasında, yurt işleri üzerinde aynı düşüncede ve inanışta olan kişilerin bir program ve tüzük etrafında birleşerek kurdukları bir yapıdır (Rona ve Aksan, 1963a, s. 94).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında siyasi partilerin yanı sıra çok partili siyasi yaşama ilişkin de açıklamalar vardır. Örneğin, Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala, yurttaşlık bilgisi kitaplarında çok partili siyasi yaşam hakkında şunları söylemişlerdir:

“Demokraside halkın ayrı ayrı siyasi partilere girişi yurdun ve milletin parçalanması, bölünmesi demek değildir. Ayrılıklar, yurt yönetimindeki görüş farklılıklarındandır. Yurt içten, dıştan bir tehlike karşısında kaldığı zaman, Atatürk devrimlerine karşı bir davranış görüldüğü vakit bütün bu ayrılıklar silinir; partilerin hepsi birleşir ve iktidarı destekler” (Yücel & Çalapala, 1966, s. 134).

O halde, çok partili siyasi yaşam, her ne kadar devlet yönetiminde birden çok partinin farklı söylemlerle yarışması demek olsa da, ülkenin birlik ve bütünlüğünü bozacak bir durum karşısında bütün siyasi partiler birleşerek, devletin bütünlüğü ve devamı için iktidarı destekleyecektir. Ayrıca çok partili siyasi yaşam ve beraberinde kurulan siyasi partiler, Türkiye’nin demokratik bir ülke olmasında olmazsa olmazlar arasındadır. Eğer bir ülkede siyasi partiler olmazsa, halkın seçtiği temsilciler, halkın düşünce ve isteklerini bilemeyeceklerinden halkın yönetimi söz konusu olamaz (Onoğur, 1967b, s. 20). Bundan dolayı siyasi partiler demokrasiyle yönetilen ülkelerde vaz geçilmez araçlardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki

1960-1980 yılları arasında yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında bu konudaki açıklamalar daha önceki yıllarda yazılanlardan farklı değildir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında öğrencilere, çok partili siyasi yaşam anlatılırken, devlet yönetimiyle birlikte açıklanmıştır.

Bu noktada, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında dikkat çeken yeni bir konu da, sıkıyönetimdir. Örneğin, yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Halit Aksan, sıkıyönetim kavramını şöyle tanımlamıştır: “*Sıkıyönetim, olağanüstü durumlar karşısında geçici bir zaman için yurttaşların bazı hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılması ya da ellerinden alınmasıdır*” (Aksan, 1969a, s. 57). Sıkıyönetim sadece olağanüstü durumlar karşısında uygulanan bir durumdur. Hatta Mükerrerrem Ayel ve Niyazi Akşit yurttaşlık bilgisi kitaplarında sıkıyönetimi “hürriyetlerin daralması” başlığı altında irdemişlerdir. Onlara göre her ne kadar hürriyet insanların uzun mücadeleler sonunda elde ettikleri doğal bir hak olsa da, bazı durumlarda topluluğun çıkarları gözetilerek kanuni şartlara uygun olarak hürriyetlerin geçici bir süre kısıtlanmasına sıkıyönetim denmektedir (Ayel ve Akşit, 1967, s. 37).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, sıkıyönetim durumu alınması halinde yurttaşlara düşen birtakım ödevler olduğu da yapılan açıklamalar arasındadır. Örneğin Halit Aksan yurttaşlık bilgisi kitabında bu ödevleri şöyle anlatmaktadır: “*Sıkıyönetim sırasında yurttaşlara düşen ödev: “Sıkıyönetim Komutanlığının emirlerini radyo ve gazetelerden öğrenmek, bunlara dikkatle uymak, idareyi kolaylaştırmaktır. Yurttaşlar buna önem verirlerse, sıkıyönetimi gerektiren sebep hızla ortadan kalkar, normal yaşayış geri gelir, her türlü hak ve hürriyetlerimize yeniden kavuşmuş oluruz*” (Aksan, 1969b, s. 64).

Demokrasi, siyasi partilerin kurulması ve çok partili yaşama geçiş ve son olarak da sıkıyönetim konuları neredeyse incelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarının hepsinde temel problemler arasında yer almıştır. Siyasi partilerin demokrasi ile beraber işlemesi, aynı zamanda toplumda güvenlik ve huzurun sağlanması, herkesin birbirinin haklarına saygı göstermesi, kanunların tam olarak uygulanması, huzur ve ahlakın gelişmesine imkan vermektedir (Arkın ve Su, 1956a, s. 5-6).

Bu bağlamda çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, sıkıyönetimin yanı sıra 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine ilişkin de açıklamalar vardır. Bu konudaki açıklamalar, askeri müdahalenin ne olduğu ve neden yapıldığından oluşmaktadır. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında bu konuda yapılan açıklamaların anlatım biçimleri farklı olsa da içerikleri benzerdir.

Bu çerçevede incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, 27 Mayıs Askeri Müdahalesine giden yolda, Türk gençlerinin askerlik yapma isteği ve yurdu gerekirse yaşamlarını bile feda ederek düşmanlardan ve tehlikelerden koruma dürtülerinin etkili olduğu söylenmektedir. Çünkü Cumhuriyet ve istiklal ancak vazifesini bilen Türk gençleri sayesinde mümkün olduğuna inanılmakta ve hatta 27 Mayıs inkılabının hazırlanmasında da bu durumun en güzel gösterge olduğu söylenmektedir (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 112). Benzer bir şekilde Hayri Tülin de kitabında Türk ordusunun başarısı ve 27 Mayıs inkılabını şöyle anlatmaktadır:

“Türk ordusu Türk milletinin güvendiği en yüce varlıktır. O milletin silahlı kolları yurdun bekçisidir. Tarihimizin şan ve şeref dolu sayfaları hep onun yapıtıdır. Türk ordusu, Türk milletini yaşatan, egemenliğini, Cumhuriyet’in özgürlüğünü koruyan en yüce varlıktır. Türk ordusu dışarıdan gelecek her türlü kötülükten bizi koruduğu kadar yurt içerisinde de haklarımız, özgürlüğümüz, canımız, namusumuz onun güvenliği altındadır. Bizleri Cumhuriyet’e ve 27 Mayıs Devrimi’ne kavuşturan hep odur. Onun için biz ordumuzu sever ve sayarız” (Tülin, 1969, s. 16).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında öğrencilere, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ne giden yolda askerlik vazifesi ve ordunun önemine ilişkin yoğun açıklamalar belirlenmiştir. Söz konusu askeri müdahalenin nedenleri ise yurttaşlık bilgisi kitaplarında benzer şekilde sıralanmıştır. Örneğin Saffet Rona ve Halit Aksan, yurttaşlık bilgisi kitaplarında askeri müdahalenin yapılmasının nedenlerini şöyle anlatmaktadırlar:

“Demokrat Parti idarecileri, milletçe kendilerine gösterilen güveni, kötüye kullanmaya başladılar. Plânsız ve programsız işlere giriştiler. Oy almak için, ihtiyaç olmayan yerlerde fabrikalar açtılar, yakınlarına menfaatler sağlayarak, büyük ölçüde yolsuzluklar yaptılar, yabancı dostlarımızın bize yaptıkları para yardımlarını yerine harcamadılar. Bütün bunlardan başka, Demokrat Partililer, Atatürk devrimlerine de el uzatmaya başladılar. Dini siyasete karıştırarak bundan faydalanmaya çalıştılar. Böylece iş başına geçmeden önce halka vadettiklerini yapmadılar, sözlerinde durmadılar” (Rona ve Aksan, 1963b, s. 105-106).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, askeri müdahalenin nasıl yapıldığından da bahsedilmektedir. Örneğin 1963 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında askeri müdahale, Demokrat Parti yöneticilerinin baskı ve kanunsuz hareketleri karşısında Türk gençliğinin, Atatürk’ün kendilerine emanet ettiği Cumhuriyeti ve halk egemenliğini kurtarmaya karar vermesiyle başlayan bir süreçtir. Halk öncelikle Demokrat Partinin anayasaya aykırı olarak çıkardığı kanunları protesto etmeye başladı. (Rona ve Aksan, 1963a, s. 97). 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesi’nde başlayan eylemler, bir gün sonra Ankara Üniversitesi’ne, yüksekokullara ve oradan da tüm yurda yayıldı (Aksan, 1969b, s. 37). Ancak Demokrat Parti hükümeti, halkın yaptığı bu eylemlere karşı sert ve kanlı tedbirlerle karşı koymaya çalıştı (Onoğur, 1967a, s. 49). Artık son çare olarak Cumhuriyet

kurulduğundan beridir siyaset dışında kalan Türk ordusu, Cumhuriyet'in tehlikeye düştüğünü ve kardeşkanı akacağı görüncü 27 Mayıs 1960'ta sürece müdahale etmek zorunda kaldı. Bundan sonraki süreç Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala'nın anlatımıyla şöyle gelişmiştir: “*Milli Birlik Komitesi'nin verdiği bir emirle, Türk silahlı kuvvetleri devlet yönetimini ele aldı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adan Menderes, bütün Demokrat Parti milletvekilleri ve partinin ileri gelenleri tutulup güven altına alındılar. Daha sonra da yargılanmak üzere Yassıada da kurulan Yüce Divana verdiler*” (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 136). Tüm bu süreçlerin sonunda ise yeni bir anayasa yapmak için girişimler başlamıştır.

4.1.3.3.2. Hürriyet, Eşitlik, Hoşgörü, Adalet

İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarının, “hürriyet” kategorisine ait bulgularında, bağımsızlık, özgürlük ve esirlikten kurtulma anlamlarına gelen hürriyet kavramına ilişkin, farklı açıklamalar belirlenmiştir. Örneğin, yurt bilgisi ders kitabı yazarı Muslihiddin Adil'e göre hürriyet kavramı, adalet, eşitlik ve hoşgörü kavramlarını da içermektedir. Çünkü, topluluk içinde yaşamının bir sonucu olarak, insanlarda birbirlerinin haklarına saygı duyma, ötekini düşünme, vazife ve hürriyet düşünceleri gelişmiştir. (Adil, 1924, s. 9).

Hürriyet kavramı kendi içinde adalet ve hoşgörü kavramlarını da gerektirmektedir. Çünkü Adil'in deyimiyle, “*ailemize, vatanımıza karşı vazifemiz olduğunu bilmek, diğer insanların bizim gibi insanlar olduğunu düşünmek, hayatımıza, malımıza, namusumuza başkalarının tecavüz etmesini istememek hakkı, bizi ötekilerini de düşünmeye ve onlara da bu hakları tanımaya sevk edecektir. İşte adalet kavramı da bağımsız bir millet olarak yaşamının sonucu olarak açığa çıkacaktır*” (Adil, 1924, s. 80). Adalet, eşitlik ya da hoşgörü kavramlarını hürriyet kavramından ayrı düşünemiyoruz. Çünkü ancak hür, bağımsız ve demokratik bir toplumda adaletten, insan haklarından, eşit ve hoşgörülü bir toplumdan bahsedebiliriz.

1930 sonrasında yazılan “Yurt Bilgisi ders kitaplarında hürriyet kavramı öğrencilere, padişahlık döneminin ve esirliğin zıttı olarak anlatılmaktadır. Yurt bilgisi ders kitaplarında, öğrencilerin ulus olma bilincine sahip, haklarını bilen, başkasının düşüncelerine saygılı, hür ve adil bir toplumun üstünlüğüne inanan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmıştır. Örneğin 1938 yılında ilk mektepler için yazdırılan yurt bilgisi ders kitabında da hürriyet kavramına ilişkin şöyle açıklamalar vardır:

Eskiden padişahlık zamanından hapse atılanlar vardır. Kimse malından, mülkünden istediği faydayı alamazdı. Padişah istediği adamı tutturur, sürgüne

gönderir, malını, mülkünü alırdı. Kimse gördüğü haksızlıktan şikayet edemezdi. O vakit hürriyet yoktu. Halk hür değildi. Bugün Türk milleti hürdür. Padişah denilen bir adamın eseri kölesi değildir. Bugün kimse mahkemede kabahatli görülmedikçe hapse tıkmaz. Hapiste kanunun gösterdiğinden ziyade tutulamaz. Kimsenin malına, hayatına kıyılmaz. Çünkü her Türk hür doğar, hür yaşar. Bugün Türküm dedikçe göğsümüz kabarır. Türklüğümüzle öğünürüz. İstedığımız işi tutarız; memleketin bir ucundan kalkar, sorguya, engele uğramadan öteki ucuna gideriz, çünkü hürüz. Bugün hürriyetimiz var” (MEB, 1938, s. 29-31).

İncelediğimiz yurt bilgisi kitaplarında, Türk devletinin ilk vazifesinin Türkün, Türk milletinin hürriyetini korumak olduğu söylenmekle birlikte, bu konuda güzel bir benzetme de yapılmıştır: *“Hürriyet güneş gibidir. Güneş nasıl yeryüzünü aydınlatır, ekinlerimizi olgunlaştırır, bizi sağlamlaştırır, güzelleştirirse, hürriyet de bizi canlandırır. Onun için hürriyetimizi canımızdan çok sevmeli, korumalıyız”* (MEB, 1938, s. 38).

Hürriyet kavramını, benzer ifadelerle bir başka yurt bilgisi ders kitabı yazarı Danışman ise şöyle tanımlamaktadır: *“Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zararı olmayacak her türlü tasarrufta bulunmak, istediğini yapmaktır. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için hududu, sınırı başkalarının hürriyetinin hududu sınırıdır. Bu hududu ancak kanunlar tayin eder”* (Danışman, 1939, s. 42). Neredeyse incelediğimiz tüm yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hürriyet kavramının, kişiye her istediğini yapma özgürlüğü vermediği ve bir kişinin özgürlüğünün ötekinin özgürlüğüyle sınırlı olduğuna ilişkin açıklamalar da vardır.

Yurt bilgisi ders kitaplarında hürriyet kavramının bir uzantısı olarak hoşgörü ve eşitlik kavramlarına ilişkin bulgular da belirlenmiştir. Bu kitaplarda öğrencilere dili, milleti ne olursa olsun, can taşıyan, çalışan, acı, tatlı duygularla çırpınan bütün insanların hür ve eşit oldukları söylenmektedir (MEB, 1938, s. 6). Bunun yanı sıra zengin, fakir, kuvvetli, zayıf herkesin bir olduğu ve kimsenin kanunlar önünde bir diğerinden üstün olmadığı da özellikle belirtilmektedir. Bu açıklamalara ilaveten, eskiden *“bir saray uşağı, bir bey, bir köy ağası halkı kasıp kavurur, istediğini döverdi; mahkeme onlara bir şey yapamazdı... o vakit eşitlik yoktu”* gibi açıklamalarla yeni yönetimin iyilikleri de çocuklara gösterilmektedir (MEB, 1938, s. 39). Yine aynı eserin devamında, hür ve eşit olan bir toplumda hoşgörünün doğduğu vurgulanarak şunlar söylenmiştir: *“Bugün kimsenin namaz kılıp kılmadığına, ramazanda oruç tutup tutmadığına bakmıyoruz. Kimsenin dinine karışmıyoruz. Eskiden böyle değildi; açıkta oruç bozan birini gördüler mi, hemen yakalarlar, ulu orta oruç bozdu diye cezalandırırlardı”* (MEB, 1938, s. 45).

İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hoşgörü kavramı daha çok eski-yeni rejim karşılaştırmasıyla birlikte anlatılmaktadır. Özellikle de Osmanlı zamanında halkın özgürlüğünün her anlamda sınırlandığı, hatta elinden alındığına ilişkin açıklamalar belirlenmiştir. Hoşgörü kavramına ilişkin açıklamalarda dikkat çeken bir noktada, hoşgörünün zıttı olan taassup (bağnazlık) kavramının da irdelenmiş olmasıdır. Örneğin yurt bilgisi kitabı yazarlarından Danışman, taassup konusunda şu açıklamaları yapmıştır:

“Taassup vicdan hürriyetinin tersidir. Bir kimsenin kendi din ve inanişından başka din ve inanişından olanları hoş görmemesine, kötülememesine taassup denir. Herkes kendi din ve inanişını güzel ve doğru bulur. Fakat başkalarının din ve inanişını doğru olmasa da, kişinin onunun inancını kötülemeye ve yalanlamaya asla hakkı yoktur. Saygı göstermek mecburiyettendir” (Danışman, 1939, s. 45).

Benzer şekilde bir başka yurt bilgisi kitabı yazarı hoşgörü konusunda şunları söylemiştir: *“Her Türk kutsal inançlarını seçmede serbesttir ve buna hiç kimse karışamaz. Bundan dolayı da Türkler başka dinden olanları hoş görmektedirler”* (Ermat ve Ermat, 1942, s. 26). Özellikle incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında, öğrencilere Türklerin ne kadar hoşgörülü olduğu, başkasının düşüncesine, dinine ve inanişına asla karışmadıkları ve bundan dolayı da çocuklarında sınıfta ikili ilişkilerinde büyüklerini örnek almaları gerektiği de anlatılanlar arasındadır. Kısacası incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi kitaplarında, hoşgörülü olmak başkasının inancına, düşüncesine saygı duymak, topluluk içinde yaşamının ve huzur ortamını sağlamanın zorunlu bir kuralı gibi de gösterilmektedir. İncelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında eşitlik kavramına ilişkin de açıklamalar vardır. Örneğin yurt bilgisi kitabı yazarlarından Danışman’a göre, Türkler kanun önünde eşittir ve Her Türk her ne olursa olsun kanunlara uymak zorundadır (Danışman, 1939, s. 43).

Bu bağlamda çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hürriyet kavramı, Cumhuriyet yönetimi ve demokrasinin temel taşlarından kabul edilmektedir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle hürriyet ya da özgürlüğün, herkesin her istediğini yapması anlamına gelmediği sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta tam da bu noktada, yurttaşlık bilgisi yazarlarından Fikriye Sunahi Arsan hürriyet kavramını şöyle tanımlamıştır:

“Yaşama hakkından sonra insanların en ehemmiyetli tabii haklarından biri de hürriyettir. Hürriyet, insanın düşündüğünü ve dilediğini kayıtsız ve şartsız yapabilmesi demektir. Fakat bu anlayış hürriyetin en geniş manasıdır. İnsanlar için hiçbir zaman bu manada bir hürriyet sağlanamamıştır. Çünkü tabiatın kendisi bile tam olarak hürriyete sahip değildir. Birtakım tabiat kanunlarına bağlıdır. İnsanlar da tabiatın bir parçası, bir mahlûku olduğu için onlar da tam, sınırsız ve mutlak bir hürriyete sahip değildir.”

Herkesin istediğini yapabileceği bir yerde hiç kimse istediğini yapamaz. Baş olmayan yerde herkes baş ve herkesin baş olduğu yerde herkes köledir” (Arsan, 1958, s. 24)

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında hürriyet kavramı çoğunlukla demokrasi kavramıyla da doğrudan ilişkilendirilmiştir. Örneğin yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarlarından Mefharet Arkın, hürriyetin demokrasiye can verdiğini ve bir ülkede demokrasi yoksa, hürriyetten de asla bahsedilemeyeceği söylemektedir (Arkın ve Su, 1956a, s. 36-37). Cumhuriyet yönetimiyle açığa çıkan demokrasi fikri kendisini en güzel hürriyet kavramıyla ortaya koymuştur. Çünkü bir devletin vatandaşları başta yaşama hürriyeti olmak üzere, düşünme, yazma, din ve vicdan, mal-mülk edinme gibi temel hürriyetlere sahip olmadığında demokrasiden bahsedilememektedir.

Bu çerçevede incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, hürriyet ve demokrasi arasındaki ilişkinin yanı sıra, hürriyet kavramının çeşitlerinden de ayrıca bahsedilmektedir. Örneğin Fikriye Sunahi Arsan’a göre: *“Herkes istediğini düşünmek ve istediğine inanmakta serbesttir. Bunun gibi kendine göre siyasi bir fikre sahip olmak, istediği dini seçmek ve seçtiği dinin isteklerini yapmak veya yapmamak hürriyetine de sahiptir. Hiç kimsenin düşüncesine ve hürriyetine karışılmaz, bu hürriyete hiç bir suretle dokunulamaz”* (Arsan, 1958, s. 29). Düşünme ve inanç hürriyeti dışında, bir kişi kendi bilgisini başkasına öğretmekte de serbesttir. Her vatandaş hükümetin incelemesi altında her türlü öğretimi yapmakta serbesttir (Arsan, 1958, s. 33). Hürriyet çeşitleri bunlarla sınırlı değildir. Bir başka hürriyet çeşidi ise siyasi hürriyettir. Buna göre, vatandaşlar devletin idaresine katılma hakkı ve istedikleri partiye de oy verme hürriyetine sahiptirler. Tüm bunların haricindeki hürriyetleri de şöyle sıralayabiliriz; kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayın, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme malını ve hakkını kullanma, ortaklık kurma hürriyetleridir (Taşkiran, 1950, s. 21-24).

Bu noktada 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da hürriyet kavramı daha önceki dönemlerde yazılanlarla benzerlik taşımaktadır. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında da hürriyet, demokrasinin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Örneğin yurttaşlık bilgisi yazarlarından Mükerrerrem Ayel ve Niyazi Akşit kitaplarında hürriyet kavramını şöyle açıklamışlardır: *“Hürriyet serbest olarak hareket etmek, hiçbir baskı altında bulunmamaktır. Hürriyet kanunlara uygun olarak ve başkalarına zarar vermemek şartı ile hareket etmek anlamına gelir... Cumhuriyetle birlikte Türk vatandaşlarının her türlü hürriyet hakları kanunların teminatı altına alınmıştır”* (Ayel ve Akşit, 1967, s. 29). Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Halit Aksan ise hürriyet kavramını şöyle tanımlamıştır: *“Hürriyet yurttaşların kimseye zarar vermeden temel haklarını korkusuzca ve bir engele rastlamadan*

diledikleri şekilde kullanabilmeleri demektir” (Aksan, 1969a, s. 45). Bu anlamda her devlet vatandaşların hürriyetlerini korumak zorundadır. Bu hürriyetler ise anayasada yazılıdır. Buna göre yurttaşların hürriyet ya da hakları ise şöyledir:

“Türkiye’de bütün vatandaşlar hür olarak yaşarlar. Her vatandaş kanun önünde eşittir. Hiç kimseye ayrı muamele yapılmaz. Kimse kimseye dokunamaz. Hiç kimsenin namusuna, malına, canına el uzatılamaz. Kanunda yazılı sebepler olmadıkça kimse tutulup yakalanamaz. Türk vatandaşlarına işkence ve eziyet edilemez. Angarya yasaktır. Kanunun göstermeliği haller dışında konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz. Herkes haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Bir yerden diğer bir yere gitmek serbesttir. Bir kimse istediği yerde yerleşebilir. Herkesin vicdan ve din hürriyeti vardır. Kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir. Herkes bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme hakkına sahiptir. Gazete, dergi, kitap, broşür çıkarma izne bağlı değildir. Silâhsız ve saldırısız toplanma ve gösteri yürüyüşü yapılabilir. Demek kurmak izne bağlı değildir. Herkes dilediği işte çalışabilir. Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir” (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 64).

Kanun önünde herkes eşittir ve bir başkasının özgürlüğünü sınırlamadığı sürece de özgür ve hürdür. Aslında hürriyet kavramı kitaplarda biraz da köleliğin zıttı olarak anlatılmakta ve tutsak olmayan, özgür bir milletin yurttaşları olmanın önemi öğrencilere hatırlatılarak vatanlarını canlarından bile daha çok sevmeleri öğütlenmek istenmiştir. Örneğin bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Halit Aksan, yaşamak, hür olmak ve mutluluğa kavuşmanın birbirini takip eden bir üçlü olduğunu söylemektedir (Aksan, 1969a, s. 46).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında öğrencilere, hürriyet kavramının devamında hoşgörü ve eşitlik konusunda da açıklamalar yapılmıştır. Hoşgörü kavramı da tıpkı hürriyet kavramında olduğu gibi demokrasinin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Çünkü demokrasiyle yönetilen, uygar ve medeni bir toplumun üyelerinden beklenen, karşılıklı saygı ve sevgi içinde yaşamalarıdır (Anıl ve Beğen, 1958, s. 29).

Bu bağlamda incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hoşgörü kavramı, demokrasilerin kendilerini açığa çıkarmalarının hem bir aracı hem de temsili şeklindedir. Hoşgöründen yoksun bir toplumda demokraside kendini tam olarak ortaya koyamaz. Hatta başka bir yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı İbrahim Göçmen, herkesin fikrine saygı göstermekle, aynı zamanda toplumda bilim ve fennin yayılmasına da yardımcı olmak bakımından da hoşgörünün ne kadar önemli olduğuna değinmiştir (Göçmen, 1953, s. 35). Çünkü insanların fikir seviyeleri yükseldikçe ve dar görüşlülükleri azaldıkça birbirlerinin düşünce ve inançlarına karşı daha hoşgörülü olmaya başlamaktadırlar (Taşkıran, 1950, s. 27). Elbette bu durum bilimsel çalışmalarında önünü açacaktır.

Bu çerçevede demokrasiyle yönetilen devletlerde insanların hürriyetlerini yaşayabilmeleri ve haklarını kullanabilmeleri için öncelikle herkesin bir diğersinin hakkına, seçimine ve kararına karşı anlayışlı ve hoşgörülü olması gerekmektedir. Cumhuriyet’le yönetilen bir ülkede demokratik bir ortamda yaşayabilmenin koşullarından birisi de bizden farklı olan insanlara karşı saygı, sevgi ve hoşgörü içinde tavır alabilmekten geçmektedir. Örneğin Halit Aksan kitabında hoşgörü kavramıyla, din ve laiklik arasında ilişki kurarak, bu konuda şunları söylemiştir:

“Yeni Anayasamızda vicdan ve din hürriyeti lâiklik prensibine bağlanmıştır. Din bir vicdan ve inanış işi olduğundan dinin, dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulması uygun görülmüştür. Ahlâka, kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir. Hiç kimse ibadetle, dinî ayin ve törenlere katılmaya, inanış ve kanaatlerini açıklanmaya zorlanamaz, inanç ve görüşlerinden ötürü kınanamaz. Dinsel eğitim ve öğretim, kişilerin kendi isteğine, küçük yaşta olanların velilerinin isteklerine bağlıdır” (Aksan, 1969b, s. 55).

Hoşgörülü olmak sadece başkalarının düşünce ve inanışlarına saygılı olmayı değil, aynı zamanda bireylerin dini inanışlarında da bağnazlıktan uzaklaşarak laik bir ülkede yaşadıklarını unutmadan hoşgörülü olmalarıyla da olanaklı gözükmektedir. Çünkü gerçekten hür, bağımsız ve özgür bir ülkede yaşayabilmenin ilk şartı hoşgörülü olmayı, kendimize ödev kabul etmekten geçmektedir. Ayrıca hoşgörülü olmak yurttaşların fikir ve inançlarında ısrar etmemelerinden geçmektedir (Rona ve Aksan, 1963a, s. 19). Hoşgörü kavramı aslında yurttaşlar arasında yardımlaşma, iş birliği ve dayanışmayı artırdığı gibi, bencillikten de onları kurtaracaktır. Çünkü insanoğlunun doğasında bencillik vardır, kimi zaman kendi geçimlerini sağlamak ya da mal varlıklarını artırmak için başkalarına zarar vermeye kalkışabilirler. İşte hoşgörülü olmak aradaki bencillikle dayanışma arasındaki ince dengenin kurulması açısından da ayrıca önemlidir (Ayel ve Akşit, 1964, s. 44).

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hür olmanın bir diğer uzantısı da eşit olmaktan geçer. Eşitlik fikri de, hürriyet ve hoşgörü kavramlarında olduğu gibi demokrasinin bir sonucudur. Örneğin İbrahim Göçmen yurttaşlık bilgisi ders kitabında eşitlik konusunda şunları söylemektedir: *“Demokratik idarenin temel dayanaklarından birisi eşitliktir. Demokrasi ile idare edilen bütün vatandaşlar kanun karşısında aynı hak ve hürriyetlere sahip aynı vazifelere tabidir”* (Göçmen, 1953, s. 13). Bir başka yurttaşlık bilgisi yazarı Halit Aksan eşitlik kavramını, *“kanun karşısında yurttaşların aynı haklara sahip ve mâlik olmasıdır”* diye tarif etmiştir (Aksan, 1969b, s. 27).

Bir başka yurttaşlık bilgisi ders kitabı yazarı Salmangil'e göre, demokrasiyle idare edilen memleketlerde vatandaşlar hür oldukları gibi eşit de kabul edilmektedirler. Zaten hürriyet ve eşitlik demokrasilerin ayrılmaz ilkeleridir. Bu iki ilke arasında şöyle bir fark vardır ki; hürriyet doğuştan sahip olduğumuz bir özelliktir. İnsanlar hür doğar ve hür yaşar. Ancak eşitlik, toplumsal hayatın doğurduğu zorunlu bir kavramdır ve insanlar sadece kanunlar karşısında eşittirler. Çünkü hiçbir insan diğer bir insana eşit olarak yaratılmamıştır ve maddi hayat şartlarına göre de hiçbir birey eşit haklara sahip değildir (Salmangil, 1953, s. 13).

Bu bağlamda demokrasiyle ortaya çıkan eşitlik fikrinin bir hak olarak kabul edilmesi, ancak Fransız Devrimi'nden sonra olanaklı olabilmıştır (Ayel ve Akşit, 1967, s. 11). O halde eşitlik fikrinin demokrasi, hürriyet ve hoşgörü kavramlarının devamı olduğunu söyleyebiliriz. Eşitlik fikrindeki, “ırk, renk, cins, dil, din, siyaset veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi bir fark gözetmeksizin vatandaşlar eşittir” anlayışı bugün de geçerliliğini korumaktadır (Onoğur, 1967b, s. 25).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında hürriyet kavramı adalet kavramıyla da ilişkilendirilmiştir. Bu anlamda demokrasiyle yönetilen ve halkı hür olan bir ülkede, adalet de beraberinde gelmektedir. İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi kitaplarında adalet kavramına ilişkin açıklamalar genellikle adalet bakanlığı ve adaletin nasıl işlediğine ilişkindir. Bu anlamda da incelediğimiz kitaplarda adalet kavramı üzerinden felsefi bir sorgulama yapabilmek mümkün değildir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ahmet Ergun ve Burak Öztürk adalet kavramını ve işlevini kitaplarında şöyle açıklamışlardır:

“Toplu halde yaşayan insanlar kanun ve nizamlara uygun hareket etmek zorundadırlar. Aksi halde o toplulukta rahat ve huzur kalmaz. Çok eski zamandan beri insanlar kuvvetliye karşı zayıfı, haksıza karşı haklıyı korumak maksadıyla kanunlar ve nizamlar meydana getirmişlerdir. Bazı insanlar bilerek veya bilmeyerek haksızlık yaparlar, suç işlerler. Birisi borcunu vermez. Bir diğeri haksızlık yapar. Bir başkası kavga edip adam döver. Bu gibi fena hareketlere mâni olmak ve adaleti korumak hükümetin vazifesidir. Adalet haklıyı haksızdan ayırmak, suçluya ceza vermektir. Bunun için de her memlekette, adalet teşkilâtı kurulmuştur” (Ergun ve Öztürk, 1964b, s. 9).

Bu bağlamda adaletin devlet eliyle sağlandığı bir ülkede düzen ve huzur vardır. Çünkü haklıyı-haksızdan, suçluyu-suçsuzdan ayırmak ve suçlulara cezalarını vermenin tek yolu adalet kurumunun doğru bir şekilde işleyebilmesinden geçmektedir. Ancak devletin adaleti sağlamak için üzerine düşen görevleri yapmasından önce, adalet duygusunun yurttaşların kendi içlerinde, yüreklerinde uyanması gerekmektedir. Örneğin köyde, kasabada ya da şehirde herhangi bir olayla karşılaşan bir yurttaş, önce kendi kendine düşünmeli ve kimin haklı kimin haksız olduğuna karar vermelidir. Çünkü zamanla insanlar buna alıştırlarsa, haklarına razı olmaya ve

başkalarının haklarına da göz koymamaya alışacaklardır. Tabii ki yurttaşların çoğu bu duyguyla yetişmeye başlayınca, buldukları toplulukta adaletsizlikten de bahsedilemeyecektir (Yücel ve Çalapala, 1966, s. 19).

4.2. Ahlak Kitaplarında, “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

4.2.1. Yeni İnsan

Ahlak kitaplarında belirlenen “yeni insan” temasıyla, yetiştirilmesi hedeflenen iyi yurttaşın, ahlaklı ve vicdanlı olması, yalan söylememesi, görev duygusunun ayırıcında olması, sorumluluk alabilmesi, düzenli yaşaması, tembellik yapmaması, çok çalışması ve en önemlisi de ahlaklı ve vicdanlı olması gerektiği anlatılmaktadır. Bu amaçtan hareketle incelenen ders kitaplarında “yeni insan” teması, “iyi yurttaş” kategorisiyle incelenmiştir.

4.2.1.1. İyi Yurttaş

İncelenen ahlak kitaplarında, iyi yurttaşın anlaşılma öncelikle ahlaklı bir insan olmasıdır. Bu anlamda incelediğimiz kitaplarda, ahlak kavramı farklı boyutlarıyla irdelenmiştir. Örneğin, 1920’li yılların başı ve öncesinde dindar, inançlı ve vicdanlı insan, aynı zamanda ahlaklı insan demekken, sonraki yıllarda yazılan kitaplarda, bilimsel gelişmelerdeki artışın da etkisiyle inanç ve din konusu kendi içinde değerlendirilmeye başlandığı görülecektir. Ahlak olgusu artık, daha çok toplumsal kurallar ve değerlerle birlikte anılmaya başlayacaktır. Kısacası toplumda rasyonalitenin artmasıyla birlikte, iyi yurttaş olmak için sadece ahlaklı ve dindar olmak yeterli olmayacak, aynı zamanda iyi yurttaşın erdemli, çağdaş ve aklını tam olarak kullanabilmesi beklenmektedir.

Bu bağlamda incelediğimiz ahlak kitaplarında iyi yurttaşın en iyi tanımlayan niteliklerden birisi olan ahlak kavramı hakkında farklı içerikte bilgiler belirlenmiştir. Örneğin, 1918 yılında İbrahim Hilmi tarafından yazılan “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” adlı eserde şöyle bir ahlak tanımı verilmiştir: “*Ahlak ilmi, insanların esas hareketi olan hayırdan ve bu esasa göre sorumluluklarımızı düzenleyen vazifelerden bahseden bir bilimdir*” (Hilmi, 1918, s. 4). Bu tanıma göre ahlak, öncelikle bilimsel bir disiplindir ve bu disiplinde insanların sorumluluklarını düzenleyen kurallardan oluşmakta ve buna ek olarak da bu kurallar “doğru ya

da iyi” olabilme niteliğini içermektedir. Başka bir anlamda ise, bu tanımdan hareketle ahlak, daha çok kurallar manzumesi olarak düşünülmektedir.

Zaman içerisinde bilimsel gelişmelerle birlikte, her ne kadar ahlak dinden soyutlanmış gibi görünse de, yine de ahlak gelenek ve göreneklerle birlikte algılanmakta, özellikle de iyi-doğru-güzel eylemde bulunmak, ahlaklı davranmak olarak düşünülmektedir. Dahası ahlak kendi başına bir bilim, sosyal bilimlerin de bir parçası olarak kabul edilmektedir. Hatta İbrahim Hilmi, eserinin ilerleyen sayfalarında ahlakın, felsefenin bir dalı olduğunu ve daha çok hukukla bağlantılı olarak, toplumsal düzeni sağlayan kuralları belirlemeye yardımcı olduğunu söylemektedir. Aslında Hilmi’ye göre, ahlaklı olmak ve kurallara uymak birbirlerine eşittir (Hilmi, 1918, s. 9).

Bir başka ahlak kitabı yazarı F. Rauh, “Ahlak Tecrübesi” adlı eserinde bir bilim olarak ahlak ve etik kavramlarını birbirinden ayırarak ahlak kavramını ahlaklı eylem, ahlaklı insan, ahlak-vecdan birlikteliği gibi konularla irdelemiştir. Örneğin Rauh, ilk olarak doğa kanunlarıyla, ahlak kanunları arasındaki ilişkiden bahsetmiştir. Ona göre, doğa kanunları (bilimsel bilgi, fizik kanunları) doğru-zorunlu ve kesin bilgilerden oluşmaktadır, ancak ahlak kanunları, göreceli ve tek gerçeklikleri de yine hakikat kavramıdır (Rauh, 1937, s. 23). Rauh eserine doğa kanunlarıyla, ahlak kanunlarını birbirinden ayırdıktan sonra, ahlak ve etik kavramları üzerinde de bir ayrıma gitmiştir. Ona göre etik kavramı, neden ahlaklı olmalıyız ya da ahlakın diğer disiplinlerle olan ilişkisinin ne olduğu sorularına yanıt arayan felsefenin bir alt disiplinidir (Rauh, 1937, s. 26-27).

Rauh’un eserinde üzerinde durduğu bir başka konuda, ahlaklı insan ve ahlaklı eylemin özelliklerinin ne olduğu, ne zaman bir eyleme ahlaklı diyebileceğimizdir. Rauh, öncelikle her ahlaklı hareket eden insanın iyi olmadığına inanmakta ve eserinde bu konu üzerine şunları söylemektedir:

“İyi adam ilkin içten, çikarsız görünür. Fakat bu yeterli değildir. Bazen hatalıdır bile. Kendimizi düşünmek ahlaki olabilir. Manasız ve ahlakdışı fedakârlıklar vardır. Fakat bir eylemin ahlaklı olabilmesi için filan ya da falan şekilde olması yeterli değildir. Farkında olmadan ahlaklı hareket edenlere masum deriz. İyi adamın kişiliğini oluşturan nokta, herkesin istediğinden fazla bir şey istemek ve istediğini de bilmektir. Başka bir ifade ile iyi adamın, arzuları, ihtiyaçları ve eylemleri arasında bir düzen vardır” (Rauh, 1937, s. 28).

O halde iyi adam eylemlerinde, seçim ve arzuları arasında bir düzen kuran ve bir karara varmadan öncede uzun uzun düşünen, tesadüfen iyi ya da doğru bir eylemde bulanmayan kişidir. Çünkü Rauh’a göre, ahlaki eylem ve bu eylemi gerçekleştiren ahlaklı ve iyi insanın temel özelliği, eylemlerini gerçekleştirirken, karar verirken, seçim yaparken aklını

kullanabilmesidir. Tesadüfen yapılan iyi davranış kişiyi masum, temiz yürekli ve vicdanlı biri yapabilir. Ancak düşünerek doğru bir eylemde bulunan bir insan hem ahlaklı, hem de iyi bir insan sıfatlarıyla nitelendirilebilir. Hatta ona göre ahlaklılık, duygularımızı düzenleyen ve kontrol altında tutan bir tür duygu ve inançtır (Rauh, 1937, s. 29-31).

Bir başka ahlak kitabı yazarı Özden ise, 1943 yılında kaleme aldığı “İlim Bakımından Ahlak” adlı eserinde, ahlak kavramının yabancı dillerdeki karşılığı olan “moral” ya da “etik” kavramıyla birlikte incelemiştir. Özden’e göre, etik kelimesi insanların düzen içinde, faydalı ve mesut bir hayat geçirmeleri ve zaman içinde gelişerek yükselmeleri için gerekli olan, bu anlamda da yaşama kurallarını içeren bir disiplindir (Özden, 1943, s. 7). Bu dolayı da, Özden için ahlak kavramı, daha çok toplumsal bir kavramdır. Çünkü ona göre, ilk kavimlerden günümüze değişmeden kalan bir şey varsa, tüm uygarlıkların insanlarına, gelenek-görenek, efsane, tabular, ayinler, dinler ve felsefeler aracılığıyla doğru yaşamının kurallarını öğretilmiş olmasıdır. Her ne kadar ahlaklı yaşam ya da doğru-yanlış, iyi-kötü toplumdan topluma değişiklik gösteren göreceli bir kavram olsa da, aslında hemen hemen tüm uygarlıklardaki ahlak kuralları, prensip olarak birbirlerine çok benzemektedir. Bunun nedeni ise ahlaki köklerin doğrudan tabiatın özünde bulunmasıdır (Özden, 1943, s. 8).

Bu bağlamda Özden’in eseri daha önce incelediğimiz diğer iki ahlak kitabından içerik ve kapsam olarak farklıdır. Çünkü Özden eserinde sadece ahlak ve etik kavramları hakkında değil, aynı zamanda ahlak konusunda çalışması olan düşünürlerin görüşlerinden de kısa kısa bahsederek, kendi ahlak görüşünü okuyucularla paylaşmıştır. Örneğin Özden eserinde, Sokrates’in ünlü “Kendini Bil” sözünden hareketle, ahlaklı yaşamın temel kuralının kişinin önce kendini tanıması, nefsinin kontrol etmesi ve aklın kılavuzluğunda bir hayat yaşaması olduğunu söylemektedir. Ahlaklı bir yaşam neden yaşamalımız sorusuna ise, Sokrates’in mutlu olmak için dediğini ve mutluluğun anahtarının da; akıl, bilgi (hikmet) ve fazilette bulunduğunu söylemektedir (Özden, 1943, s. 9-10).

Özden, eserinde Sokrates’in yanı sıra Aristoteles’in ahlaka dair düşüncelerinden de bahsetmiştir. Aristoteles’te tıpkı Sokrates gibi insanların en büyük amacının saadet ya da mutluluk olduğunu ve mutluluk peşinde de koştuklarını, ancak en büyük mutluluğun aklın ve fikrin verdiği zevk olduğunu söyleyerek, aslında Sokrates’in ahlak görüşlerini de haklılandırmıştır (Özden, 1943, s. 11). Özden kitabında, Aristoteles’in erdemli bir yaşam ya da mutluluğun kaynağının çok basit olduğunu düşündüğünü ve kendine şu basit ilkeyi: “*Her şey de orta olanı bulmak, iki aşırı uçtan kaçınmak, hazlarımızı ve nefsimizi kontrol etmek ve yaşamdaki en büyük rehberimizin aklımız olduğunu unutmamamız*” koyduğunu söylemektedir. Özden, Aristo’nun yanı sıra Epikür’ün “*en büyük zevkin her türlü korkudan ve batıl*

kanaatlerden kurtulmuş yüksek bir ruh istirahatidir” düşüncesini de eserinde paylaşmıştır (Özden, 1943, s. 12).

Özden eserinde Batılı düşünürlerin yanı sıra Farabi ve İbn Sina'nın ahlak görüşlerine de kısaca değinmiştir. Farabi'nin, *“insanların hayırlara varmaya iyi çalışmaları sayesinde yükseleceklerini dair inancını ve insan en büyük kazancının yine kendi gelişiminde bulacağı”* düşüncesini paylaşmıştır (Özden, 1943, s. 12). Farabi'nin yanı sıra İbn Sina'nın şu sözlerine de yer vermiştir:

“...bedenin ve ruhun akli faali kabul edebilecek derece temiz tutulmasını söyler. Bir inşa için gerçek olgunluk, kişinin kendi başına manevi bir dünya olmasıdır. İnsan bütün evreni her türlü güzelliği ve iyiliği ile temsil edebilmelidir. Bu dereceye çıkabilmek için hırslarımızı atmamız, öfke, şehvet, açgözlülük ve korkudan sözde ve hayallerde yalandan kaçmamız gerekir” (Özden, 1943, s. 12).

Özden, Farabi ve İbn Sina'nın ahlak görüşlerinden kısaca bahsettikten sonra sırasıyla Spinoza, Bentham, Mill, David Hume, Adam Smith, Kant ve Darwin'in düşüncelerine de kısaca yer vermiştir. Bu isimlerden önce Spinoza'nın ahlak öğretisini incelediğimizde, *“en büyük fazilet ruhun kuvvetli olması”* görüşüne Özden eserinde özellikle yer vermiştir (Özden, 1943, s. 13). Daha sonra ise Spinoza'nın, insan için yine en faydalı şey yine insandır, çünkü kendi menfaatini bilen insan kendisi için istediği faydalı şeyleri diğerleri için de isteyecektir ve bu sayede de adil, sadık ve namuslu yani ahlaklı olacaktır düşünceleri de yine “İlim Bakımından Ahlak” adlı eserde paylaşılmaktadır (Özden, 1943, s. 13). Spinoza'nın yanı sıra Bentham'ın, ahlakı zevk ve acı hislerine bağlaması ve insanın daima kendisine haz veren hareketleri seçmesini de düşüncelerine eklemiştir. Bentham'ın yanı sıra Mill'in zevkleri derecelendirmesi ve yüksek ve daha aşağı zevkler olarak da ayırmasına da yine eserinde değinmiştir (Özden, 1943, s. 13-14). Kısacası Özden'in “İlim Bakımından Ahlak” adlı eseri bugün ahlak felsefesi ya da etik kitaplarıyla içerik olarak örtüşmekte ve ahlak kavramını tüm detaylarıyla incelemektedir.

İncelediğimiz bir başka ahlak eseri ise Tezer Taşkiran'ın 1943 yılında, ilkokul 4. ve 5. sınıfların yurt bilgisi derslerine ek olarak yayınlandığı “Türk Ahlakının İlkeleri” adlı kitapçıktır. Bu kitapçık daha çok bu dönemde yazılmış yurt bilgisi kitaplarının küçük bir özeti gibidir. Öğrencilere maddeler halinde ahlaklı bir yaşamın nasıl olması gerektiği ve öğrencilerinde ahlaklı yaşam adına yapmaları gereken kurallar anlatılmaktadır. Eserin hemen ilk başında da öğrencilere şunlar söylenmektedir: *“Beni yetiştiren aileme, varlığımızın temeli olan milletime, yurdumun dışındaki bütün insanlara karşı türlü ödevlerimi yapabilmek için daha küçük yaştan hazırlanacağım aşağıda yazılı olan başlıca ahlak ilkelerine itaat edeceğim ve iyi Türkler arasına katılacağım”* (Taşkiran, 1943, s. 3). Söz konusu eserde öğrencilere yazılan bu ahlak

ilkeleri uyulması zorunlu kurallar olarak okutulmakta ve öğrencilerinde bu kurallara uyacaklarına dair söz vermeleri istenmektedir. Çocuklara ahlaklı ya da erdemli bir yaşamın anahtarının bu kurallara uymaktan geçtiği özellikle söylenmektedir. Bu çerçevede kitapçıkta ahlaka ilişkin kural ya da maddelerden bir kaçı şöyledir:

“Dilime hakim olacağım, kaba kötü sözler söylemeyeceğim. Arkadaşlarımla olan anlaşmazlıkları gürültü, patırtı, küfür ve kol kuvveti ile değil soğukkanlılık, iyi düşünme ve nezaket yolu ile düzeltmeye çalışacağım. Çünkü kaba ve kötü sözler ancak fena insanlardan işitilir, insanları incitir ve birbirine düşman eder”, “Kulağıma hakim olacağım kaba kötü sözler dinlemeyeceğim, kaba ve kötü konuşan çocuklarla arkadaşlık etmeyeceğim ve uygun bir yol ile onlarında bu halden vazgeçmelerine çalışacağım”, “Gözümüne hakim olacağı kaba, kötü şeylere bakmayacağım. İnsan için görülme değer o kadar çok güzel ve iyi şeyler varken kaba ve kötü şeylere bakmaktan hoşlanmak utanılacak bir haldir. Ben gözlerimi daima iyi, doğru ve güzel olan şeylere çevireceğim”, “Duygularıma hâkim olacağım kaba, kötü şeyler istemeyeceğim. Çünkü insan duygularına hâkim olabilir ve kaba kötü isteklerin kendisini sanmasına meydan vermeyebilir. Bunun için bütün duygularıma aileme, milletime ve insanlığa faydalı olacak şekilde besleyeceğim”, “Hareketlerime hâkim olacağım, kaba ve kötü hareketler yamayacağım. Haklı olan isteklerimi terbiye ve nezaketle, doğruluk ve düşünme yolu ile elde etmeye çalışacağım” (Taşkiran, 1943, s. 5-6).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak kitaplarında iyi yurttaşın ahlaklı olmasının yanı sıra inançlı ve vicdanlı olmasının önemi üzerinde de durulmaktadır. Örneğin ahlak kitabı yazarlarından İbrahim Hilmi, ahlak kavramını vicdanla ilişkilendirerek, vicdan kavramını şöyle tanımlamıştır: *“İyiye kötüden ayıran, bizi iyiye yönlendiren ve kötüden uzak tutan bir güçtür”* (Hilmi, 1918, s. 33). Aslında vicdanımız, biz bir eylemde bulunmadan önce veya bulunduğumuz zaman sonra eylemimizin iyi mi, kötü mü olduğunu bize söylemektedir. Bu yüzden de içimizdeki en büyük kanun koyucunun aynı zamanda ismidir de vicdan. Çünkü eylemlerimizde herhangi bir tereddütte düştüğümüzde hemen vicdanımıza başvururuz ya da yolumuzu şaşırduğumuz zaman vicdanımızı dinleyerek doğru yolu bulmaya çalışırız (Hilmi, 1918, s. 33). O halde ahlaklı, erdemli bir nesil yetiştirmenin önemli araçlarından birisinin de çocukların akıllarında ve ruhlarında vicdan duygusunun geliştirmekten geçtiğini söyleyebiliriz.

Bir başka ahlak kitabı yazarı, Rauh ise ahlaki inanma ile inanç arasında ayrım yapmaktadır. Rauh’a göre, ahlaki inanmayı sadece düşünülmüş ve tasarlanmış bir ilke olarak görmemek gerekir, çünkü ahlaki davranışlarımızda aklımızın yanı sıra, kimi zamanda vicdanımızla da hareket etmekteyiz. Ancak vicdanımızda da aklımızın sınırları dâhilinde hareket etmeliyiz, düşünmeden sadece vicdanımızın sesini dinleyerek gerçekleştireceğimiz eylemlerimizin ahlaklı olduğu söylenemez, hatta Rauh bir eylemi detaylıca incelemeyen bir vicdanının da ergin olmadığına inanmaktadır (Rauh, 1937, s. 190). Bu anlamda da ahlakı dinden ayırmak gerekir. Ahlaki inanç düşünme, tahlil ve vicdanla birlikte hareket eden ve belli

noktalarda doğrulanabilir ve ispatlanabilirken, sadece inanma hiç bir şekilde ispatlanamayan ve doğrulanmaya da çalışılmayan bir tür histir (Rauh, 1937, s. 32). Hatta Rauh “Ahlak Tecrübesi” adlı eserinde ahlaki bir eylemde üç unsurun bulunduğunu söyleyerek devam etmektedir. Bunlardan birincisi, tecrübeye dayanan akli bir kendiliğindenliktir. Bu düşünce şekli az çok belli, mümkün ve muhtemel olan ancak hür olmayan bir düşüncedir. İkincisi birincisinin aynı düşünce şekli olmakla birlikte, birincisinden farklı olarak hür ve akli bir şekilde düşünülmüş ve tecrübe edilmiştir. Son unsur ise, her ikisinin bir tür karışımı olan, haz ve acı duygularını içeren bir düşünme şeklidir (Rauh, 1937, s. 35-36).

Tüm bunların yanı sıra 1974 yılında bağımsız bir ders olarak, ahlakın kabul edilmesinden sonra yazılan ders kitaplarında, daha önceki dönemlerde incelediğimiz ahlak kitaplarından farklı olarak, ahlak kavramının ne olduğu dışında, neden öğrencilere ahlakın bir ders olarak öğretileceği ve temel hedefin ne olduğuna ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Örneğin 1975 yılında Selman Erdem ve İsmet Parmaksız tarafından yazılan ahlak ders kitabında ahlak kavramını şöyle tanımlanmıştır:

“Ahlâk, insanlara, iyiyi, güzeli, doğruyu öğreten bir bilgidir. Bu bilgi dalı iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan ayırt etmemize yardımcı olur. Bize en güzel davranışları ve en iyi yaşayışı öğretmeye çalışır. Ahlâk, kendimize olan güvenimizi de artırır. Bizi çıkarlarımıza tutsak olmaktan korur. Haklıların, düşkünlerin, yardıma ihtiyacı olanların yanında yer almamızı sağlar” (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 8).

İncelediğimiz ahlak kitaplarında, ahlak kavramı iyi, güzel ve doğruyu öğreten bir bilgi türü olarak kabul edilerek, ahlaki bilgiye sahip olan kişinin, her zaman doğrudan yana olacağı için, merhamet ve vicdan duygusunun da her daim gelişkin olacağına inanılmaktadır. Bu anlamda ahlaklı olmak kişinin sadece iyi, güzel ve doğru olanı istemesine sağlamamakta, aynı zamanda gelişkin bir vicdan duygusu, yardımlaşma ve merhamet duygularının da olgunlaşmasına olanak vermektedir.

İncelediğimiz bir başka ahlak ders kitabı yazarı Osman Pazarlı, “Çocuklarımıza Ahlak Dersleri” adlı çalışmasının giriş kısmında, ahlakın anlamı, neden bu dersin öğrencilere öğretildiği ve bu dersle hedeflenenleri kısaca şöyle özetlemiştir:

“Eserlerimizde çocuklarımıza ulusal töre ve geleneklerimize uygun ahlâk kurallarını öğretmenin yanında bu yaştaki çocukların kavrayış kabiliyetleri, yaşadıkları çevre şartları ve pedagojik metotlar göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaçla eserlerimizde soyut kurallardan ve açıklamalardan ziyade, somut ve pratik örneklerle yer verilmiş, ahlâk kuralları çocukların kavrayıp hoşlanacağı masallar, okul yaşayışı, ulusal kahramanlarımızın yaşantıları ile telkin edilmek istenilmiştir... Ahlâk öğretiminde metot musahabe şeklinde serbest konuşmalar, okunan parça üzerinde açıklamalar, çocuklar ile öğretmen arasında soru, cevap şeklinde olacaktır... Sonuç kısmı çocuklar tarafından bulunacak bir ahlâk kuralını kapsar, çocukların kalplerinde

temiz ve iyiliğe yönelmiş duygular ve idealler yaşar. Konuşmalarla bunlar canlandırılacak ve kendi deyimleri ile kural halinde ifade edilecektir. Bunlar kendi buluşları olduğundan daha etkili ve faydalı olacağına inanıyoruz.” (Pazarlı, 1974, s. 5-6).

Bu bağlamda ahlak adında bağımsız bir ders okutulması kararından sonra yazılan ahlak ders kitaplarındaki açıklamalarda da görüleceği üzere, ahlak dersi ile çocuklara ahlaklı bir yaşamın nasıl olması gerektiği, somut örnek ve yaşlarına uygun hikâyeler aracılığıyla tıpkı bir oyunun kurallarını oynatır gibi öğretmek hedeflenmiştir. Bu açıklamalar daha önce kısaca bahsettiğimiz, Piaget’in 11 yaş ve sonrası çocuklarda zihin gelişimi ve ahlak algısı arasındaki ilişkiye dair anlattıklarıyla son derece uyumludur. Piaget’in de söylediği gibi çocuklara ahlaki değerler, tıpkı bir oyunun kurallarını öğretir ve onları da oyuna dahil eder gibi öğretilmelidir.

Bu noktada incelediğimiz ahlak kitaplarında da çocuklara ahlaklı yaşam, kendi deneyimlerinden yola çıkarak öğretilmek istenmekte ve ahlak kurallarını da kitapta yer alan hikâyelerden hareketle kendilerinin bularak öğrenmesi ve tüm yaşamlarında içselleştirmeleri beklenmektedir. Hatta Osman Pazarlı’ya göre, “*İnsan ahlak demektir*” (Pazarlı, 1974, s. 7). Çünkü doğru ve çalışkan bir insan, aynı zamanda ahlaklıdır da. Ahlaklı insan kişilik sahibidir. Düşündüğünü korkmadan, çekinmeden söyler. Kendini küçültmeden, hiç kimseye dalkavukluk yapmadan yaşar. Ahlaklı insan özgür yaşamayı, bolluk içinde ve bağımlı olmaya üstün tutar (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 60). O halde insanı insan yapan en önemli özelliğinin ahlaklı, erdemli, iyi, güzel ve sonunda da mutlu olduğuna inandığı bir yaşamla hayata veda etmesidir, diyebiliriz.

Bu çerçevede incelediğimiz ahlak kitaplarında, anlatılan hikâyelere örnek olarak, ilkel insanlardan hareketle, ahlakın içeriğine ilişkin şöyle bir açıklama yapılmıştır. Hikâyeye göre, öğrencilerden birisi kitapta ilkel bir insan görüyor ve öğretmenine o adamın tıpkı maymunlar gibi olduğunu söylüyor. Bunun üzerine öğretmeni şunları söylüyor:

“Bu gördüğünüz çıplak insanlar dünyanın en sapa, ıssız ormanlarında ve çöllerinde yaşayan geri kalmış ilkel adamlardır. Fakat yine aralarında konuşurlar, kendilerine göre töreleri ve ahlâkları vardır. Hayvan değillerdir. Bunlar uygar ülkelere getirilip yetiştirilirse bizim gibi bilgili, görgülü insanlar olurlar, dedi. Öğretmen bundan sonra açıklamasını şöyle sürdürdü: İnsanlar yemek içmek, doğup büyüme hayvanlara benzerlerse de onlarda bulunmayan çok değerli bir özelliğe sahiptirler, bu da akıl ve ahlâktır... İnsanlar akıl ve ahlâklarıyla hayvanlardan üstündürler. Hayvanlar birbirlerine saldırır, acımak nedir bilmezler. Doğruluk, saygı ve nezaket, utanmak, onurunu korumak, iyiliği sevmek, kötülükten çekinmek gibi ahlâk kuralları yoktur. Onlarda ulus ve yurt sevgisi gibi duygular bulunmaz, dinleri yoktur. Onun için insan yeryüzünde en üstün ve şerefli yaratıktır. Bu üstünlüğün başında da ahlâk gelir. Ahlâk bize iyi işler yapmayı, kötülüklerden kaçınmayı öğretir. İşte bu dersler sizlere iyi insan olmanız için gerekli olan ahlâk kurallarını anlatacaktır. Bu kuralları iyi öğrenip iyi

uygulamaya çalışınız. Mutlu ve iyi bir yurttaş olmanız için temiz ve iyi kalpli bir Türk çocuğu gibi yaşayınız” (Pazarlı, 1974, s. 8).

O halde ahlakın, kötülükten kaçınmak, iyi işler yapmak ve iyi bir yurttaş olmak için yaşayarak öğrendiğimiz bir tür deneyim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca hayvanlar ve diğer canlılardan bizi ayıran en önemli özelliğimiz olarak da bir akla ve ahlaki bilince sahip olmamız gösterilmektedir. İncelediğimiz ahlak kitaplarında, ahlakın tanımının yanı sıra, ahlak kuralları ve içeriğine ilişkin de bilgiler vardır. Örneğin Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu kitaplarında, ahlak kurallarının yaşamımızı düzenleyen kurallardan olduğunu, ancak hukuk kuralları gibi yazılı olmadıklarını ve bu kurallara uymayanlara da yasalar çerçevesinde ceza verilmediğini hatırlatmaktadırlar. Onlara göre, toplumun düzeni ve huzuru sadece hukuk kurallarıyla değil, aynı zamanda başta ahlak kuralları olmak üzere, din kuralları ve görgü kurallarıyla sağlanmaktadır. Hatta ahlak kitabı yazarlarımız, çalışmalarında ahlak kurallarını, öncelikle toplumda huzur ve refahın sağlanmasında önemli bir işleve sahiptirler. Ayrıca ahlak kuralları yazılı ve belli bir yasal yaptırıma sahip olmamalarına rağmen, bu kurallara uymak, toplumda sevilen, değer verilen, kültürlü ve iyi eğitilmiş bireyler olarak anılmamıza imkân vermektedir. Kısacası ahlak kuralları, kişilerin doğrudan maneviyatına yapılan bir tür yatırımdır. Çünkü kişinin ruhunu besleyerek, vicdan duygusunun oluşmasında, merhamet ve yardımlaşma gibi toplumda milli birlik ve bütünlüğün oluşmasına olanak veren duyguların şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Aslında ahlak kurallarına uymak, bireyin toplumda sevilmesine, güven duygusunun gelişmesine ve çevresine daha olumlu bakmasına yol açmaktadır (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 9).

Bu bağlamda ahlak dersiyle anlatılmak istenenler sadece bunlarla sınırlı değildir. Öğrencilerin neden ahlak dersini öğrenmeleri gerektiğine ilişkin de açıklamalar vardır. Örneğin Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu ahlak adlı kitaplarında ahlak dersinin temel felsefesini şöyle anlatmışlardır: “*Biz olması gerekeni, yapılması uygun olanı örnek almalıyız. Ahlâk Bilgisi de olanı değil, «olması gerekeni» belirtir, yapılanı değil «yapılması gerekeni» araştırır ve asıl bunları benimsememize çalışır”* (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 10). O halde ahlak dersiyle temelde hedeflenenin öğrencilerin yaşamlarında her olay karşısında sorgulayıcı bir tavır takınmalarınıdır. Öğrencilerden başka bir anlamda beklenen olaylar karşısında bu doğru mu ya da ahlaklı mı diye sormalarıdır.

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, çocukların ahlaki gelişiminde okulun önemi ve okulda uyulması gereken kurallardan ve tüm yaşamlarında bu kurallara uymalarının öneminden de bahsedilmektedir. Örneğin Osman Pazarlı ahlak adlı ders kitabında, çocukların eğitilmesi, çalışkan ve ahlaklı birer yurttaş olmaları için insanların okullar

yaptığını söylemektedir. Ona göre okullarda çocuklar bilmediklerini öğrenerek, yurdunu, ulusunu tanıyacak, Türklüğe ve insanlığa yararlı birer yurttaş olarak da yetişecektir. İyi ve erdemli birer yurttaş olarak yetiştirmek istediğimiz çocuklara ve gençlere, okullarda ahlak dersi haricinde, okulda uymaları gereken kurallarda öğretilerek, tüm yaşamlarında toplumsal ve hukuk kurallarına uymaları öğretilmek istenmektedir. Ancak özellikle şu da belirtilmektedir ki, çocuklar okullardaki kurallara -kavga etmemek, yalan söylememek, zamanında derse gelmek, ödevlerini yapmak, okulu temiz tutmak, okul eşyalarına zarar vermemek gibi- bir zorunluluk olduğu ya da sonunda ceza alabilecekleri inancıyla uymamalıdır. Öğrencilerin söz konusu bu kurallara içten gelen bir saygı ile uymaları istenmektedir (Pazarlı, 1974, s. 11-14).

Bu çerçevede ahlak kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Parmaksız'a göre ise okullar insanlara bilgi, beceri ve iyi alışkanlıklar sağlama ihtiyacından doğmuştur. Zaten bir ülkenin gelişip ileri medeniyet seviyesine ulaşmasında rol oynayan önemli araçlardan birisi de okuldur. Çünkü okullar toplumdaki kopuk değil, aksine toplumun küçük bir örneğidir (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 12-13). Hatta Erdem ve Parmaksız okulun ve öğretmenlerin, çocuğun ahlak gelişimindeki etkisini İmam Gazali'den yaptıkları alıntıyla şöyle anlatmışlardır:

“Ey oğul! Sana dinini, bilgiyi öğreten öğretmene saygı göster, onu sevgiyle an. Öğretmen hakkı ana baba hakkından daha üstündür. Çünkü ana baba çocuğunu büyütür, bakar. Ama öğretmen ona erdemi kazandırmaya çalışır. Dünyada kendisine yarayacak bilgileri bir bir öğretir. Onu bir koza gibi olgunlaştırır, mutluluklara kanatlarını açacak ortama ulaştırır. Ey oğul! Öğretmenini gördüğün zaman onu saygıyla selâmla, elini öp, halini, hatırını sor. Bir şeye ihtiyacı varsa ve sen onu yapacak güçte isen yap. Öğretmeninden ayrılırken bir dileği olup olmadığını sor. Öğretmenin duası ana babanın evlâdına duasından üstündür. Bunu bil” (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 15).

İmam Gazali'nin sözlerinin satır aralığında da görüleceği üzere, çocuklar ailede birtakım ahlak kurallarını her ne kadar öğrenmiş olsalar da, bunlar tüm yaşamlarını idame ettirebilmeleri için yeterli değildir. Çünkü ailede çocuklara öğretmenliği, önce annesi sonrasında ise babası ve yakın akrabaları yapar, ancak çocukların ailede öğrendikleri gelişimleri için yeterli değildir. Bundan dolayı çocuklar okullarda yarım kalan bilimsel ve ahlaksal bilgilerini öğrenmeye, öğretmenleri aracılığıyla devam etmektedirler. Hatta bu durum ahlak kitabı yazarlarından, Selman Erdem ve İsmet Parmaksız'a göre, beden ve akıl sağlığı yönünden gelişmemizde aile eğitimi gereklidir, ancak bu da yeterli değildir. İyi insan, iyi vatandaş olmamızda okula, öğretmene ve kitaplara da ihtiyacımız vardır. Okul bireyi ahlaklı bir kişi haline getirir (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 28).

İncelediğimiz ahlak ders kitaplarında, öğrencilere öğretmenler tarafından erdemli yaşamın anahtarı verildikten sonra, öğrencilerin kendilerini geliştirerek, ahlaki değerleri tüm yaşamlarında uygulamaları beklenmektedir. Başka bir deyişle ahlak eğitimi, sadece ahlak dersiyle değil, okulun her anında öğrencilere öğütler, kurallar, dersler ve derslerde anlatılan kıssadan hisse ve hikâyeler aracılığıyla pedagojik ve zihinsel gelişimleriyle uygun bir şekilde verilmelidir.

Tüm bunların yanı sıra, incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, öğrencilerde ahlaki duygu ve vicdanın oluşmasına imkan vererek, toplumsal düzene katkı yapmak istenilmiştir. Çocukların ailede aldıkları ahlak eğitiminin yeterli olmadığı inancı, okullarda ahlak eğitiminin doğrudan ahlak dersi ve dolaylı olarak da diğer dersler aracılığıyla verilmesiyle sonuçlanmıştır. Hatta ahlak kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu, kitaplarında, öğrencilerin ahlak kurallarını okuyup, ezberlemesi için yazılmadığını, aksine öğrencilerden beklenen, bu kuralları iyice kavramaları ve bütün yaşantılarında uygulayabilmeleri olduğunu söylemişlerdir (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 5).

Bu noktada incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, çocukta dini bilgiyi ve inancı geliştirmeye yönelik açıklamalar da yapılmıştır. Ahlak kitaplarında din olgusu genellikle, Türklük ve Türklerin kutlu tarihinden hareketle anlatılmıştır. Örneğin ahlak kitabı yazarlarından Osman Pazarlı, çocuklara Müslümanlık hakkında açıklamalar yapmış ve şunları söylemiştir: “*Dinimi çok severim benim dinim İslâm, kendim Müslümanım. Babam anam, soyum sopum da Müslümandır. Müslümanlık büyük, şerefli, yüce bir dindir. Bir Allah’ı severiz ve ona bütün kalbimizle inanırız*” (Pazarlı, 1974, s. 72). Ahlak ders kitapları aracılığıyla, çocuklara önce dinlerinin İslamiyet olduğu hatırlatılıp Müslümanlığın içeriğine uygun açıklamalar yapılmıştır. Ahlak eğitiminin içinde dinsel bilgiye bu dönemde yer verilmiştir. Zaten 1980 yılından sonra günümüzde de olduğu üzere din eğitimi ve ahlak eğitimi birlikte verilmeye başlanacaktır. Örneğin yine Osman Pazarlı ahlak kitabında çocuklara Müslümanlığa ilişkin şu açıklamalarıyla devam etmiştir:

“*Ben Müslüman çocuğuyum, Müslüman olmakla öğünürüm, her sabah, akşam mahallemizin camiinden yükselen ezan sesini dinledikçe kalbim heyecan ile çarpar... Müslümanlık ahlâk demektir. Ulu peygamberimiz: “Ben insanları daha ahlâklı yapmak için gönderildim” derdi. Kendisi dünyanın en ahlâklı insanı olduğu gibi Müslümanların da ahlâklı, iyiliksever, temiz kalpli olmalarını istemiştir. Müslüman herkes için iyilik düşünür, iyilik yapmaya çalışır. Kimseye kötülük yapmaz, kötülük yapanlara engel olur. Eli ile dili ile kimseyi incitmez. Büyüklerini sayar, küçüklerini korur. İçi ve dışı temizdir. Dinimiz çalışmayı emreder, tembeli sevmez. Müslüman büyüklük satmaz. Zenginim, yüksek mevkideyim diye böbürlenmez, kendini dev aynasında görmez... Beni Müslüman yarattığı için ulu Tanrıma binlerce şükran ve minnet!”* (Pazarlı, 1974, s. 72-73).

Osman Pazarlı'nın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, doğrudan dinsel bilgiyle ahlak arasında ilişki kurulmaktadır. Müslümanlığın özünde ise, kişileri güzel ahlaklı olmaya yönlendirdiği ve hatta Hz. Muhammet'in, insanları daha ahlaklı yapmak için gönderildiğini söylediği de özellikle çocuklara söylenmiştir. Diğer ahlak ders kitabı yazarları Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu'da, Osman Pazarlı'nın açıklamalarına benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Onlarda İslamiyet ve ahlak arasında doğrudan ilişki kurmuşlardır. Tek Tanrılı dinlerden birisi olan İslamiyet'in, insanları daha iyi ahlaklı olmaya yönlendirdiğini özellikle belirtmektedirler (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 55). Açıklamalarına sonrasında şöyle devam etmişlerdir: *“Dinimiz bize insanın yeryüzünde en kıymetli varlık olduğunu öğretmeye çalışır. İnsanın şerefli ve değerli oluşunun ilk işareti tanrının her şeyi onun aklına, çalışkanlığına, gücüne bağlamış olmasıdır. İnsanın öteki insana üstünlüğü ancak Tanrı'ya bilmesiyle, bilgisiyle, çalışkanlığıyla ve aklıyla olur”* (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 25). Kısacası incelediğimiz ahlak kitaplarında, dinsel bilgi insanın kendisini daha yakından tanıması ve güzel bir ahlak geliştirmesi için öğrenmesi gereken bir bilgi olarak gösterilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra dinsel bilgi bireyde güzel bir ahlak, erdemli yaşam ve iyi bir karakter geliştirmiş olmakla birlikte, yurttaşlar arasında saygı ve hoşgörüyü arttırması açısından da irdelenmiştir. Hatta bu konuda Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu insanların inançlarına saygılı olmak konusunda şunları söylemişlerdir:

“İnsanlara saygılı olmak yetmez, inançlarına da saygılı olmalıyız. Bu ülkede yöneticiler size şu dine inanacaksınız şu düşünceleri benimseyeceksiniz deselerdi ve bunları zorla kabul ettirmeye ya çalışsalar durumuzu ne olurdu. Kuşkusuz günleriniz acılar içinde geçer yaşamımızın bir anlamı kalmazdı. Çünkü insan düşünceleriyle inançlarıyla bir bütündür. Düşüncesiz ve inançsız insanın hayvandan pek farkı yoktur. Bundan dolayı günümüzde hiç kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. İnançlarından dolayı kınanamaz. Hiç kimse bir başkasını ibadete zorlayamaz” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 26).

Güzel ahlaklı olmakla, bir dine inanmak ve inanç sahibi insan olmak arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Ahlak ders kitaplarında din ve inanç konusunda yoğun açıklamalar olmasa da İslamiyet, Hz. Muhammed ve başkalarının inanç ve dinlerine karşı saygı duymak konusunda öğrencilere nasihatler verilmiştir. Ayrıca öğrencilere güzel bir ahlak ve iyi bir kişilik geliştirmek için neler yapmaları gerektiği de anlatılmıştır. Örneğin başkalarının inancına saygılı olmak, yalan söylememek, büyüklere karşı saygı göstermek, hoşgörülü olmak, iyiliksever, temiz kalpli olmak ve son olarak da Tanrı'nın onlara bahsettiği akli en güzel şekilde kullanmak verilen öğütler arasındadır.

4.2.2. Yeni Toplum

Ahlak kitaplarında belirlenen “yeni toplum” teması, “bilgi ve eğitim” ve “toplumsal kurallar” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir.

4.2.2.1. Bilgi ve Eğitim

İncelediğimiz ahlak kitaplarının “bilgi ve eğitim” kategorisine ait bulgularında, aklını kullanan ve yaşamında bilimsel bilgiye yer açan bir insanın, ahlaklı bir bilinç oluşturma yolunda ilerlediği belirlenmiştir. Çünkü ahlaklı yaşamın bir parçası akıl ve bilim birlikteliğidir. Örneğin bu konuda ahlak kitabı yazarlarından İbrahim Hilmi, “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” adlı eserinde şunları yazmıştır: “*İnsanlar akıl ile mümtazdır (seçilmişlerdir). Bizi hayvanlardan ayıran özellik akıldır. Akıl ile iyi ve kötüyü ayırabiliriz. Bununla birlikte aklımızı iyiye yönlendirmek gücümüzdür. İşte ahlak ilmi isteğe bağlı eylemlerimizin hedefi olan iyiyi ve bu esasa göre yaşamımızda izleyeceğimiz ahlak kurallarını yani vazifeyi anlatır*” (Hilmi, 1918, s. 4).

Aklımızı kullanma yetimiz bizi diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğimizdir. Çünkü aklımız sayesinde iyiyi, kötüden ayırabilir ve bu sayede de ahlaklı bir yaşam sürebiliriz. Aslında incelediğimiz ahlak kitaplarında kişiyi bilimsel bilgiye ulaştıran akıl kavramı, doğru, iyi, güzel ve erdemli gibi sıfatlarla pekiştirebileceğimiz, ahlaklı yaşamın kilit noktasını da oluşturmaktadır.

İncelediğimiz ahlak kitabı yazarlarından F. Rauh’ göre ise, bazı insanlar tesadüfen ahlaklıdır, ancak bazıları onların aksine ahlakı bir sanat haline getirmişlerdir. Aynı şekilde bazıları için ahlak kişiye sadece yapması ve yapmaması gerekenlerin sınırını çizerken; bazıları için yaşamlarının amacıdır. Ahlakı kendilerine sınır kabul edenler, şunu veya bunu işlemezler. Ancak ahlakı kendilerine amaç edinenler, kendilerini tüm seçim ve eylemlerine dâhil eder, onlarla kendilerini açığa çıkarırlar (Rauh, 1937, s. 191).

Rauh “Ahlak Tecrübesi” adlı eserinde, ahlak kavramının felsefi bir analizden geçirerek tecrübelerimizdeki inanmayı sınayan inanmanın, kendisinin de henüz düşünülmemiş ve kendiliğinden gerçekleşen bir inanma olduğunu belirtmiştir. Ancak bilimsel bilgideki tecrübe ve inanmalarımız deneme yanılma yoluyla yanlışlanmış ya da doğrulanmış bir inanma olması bakımından ahlaki inanmadan ayrıldığını da sözlerine eklemektedir (Rauh, 1937, s. 195). Rauh’un eserinde belki de en çarpıcı açıklama, ahlak eğitiminin okullarda nasıl verilmesi

gerektiğine ilişkindir. Ona göre öncelikle liselerin felsefe sınıfları için kabul edilen ahlak programının tamamen alt üst edilmesi gereklidir. Çünkü ahlakın kendisi daha tüm detaylarıyla irdelenmeden, vazife, iyilik, kötülük gibi konulardan bahsetmek yanlış bir yöntemdir. Çocuğun zihninde ahlak sadece kitaplarda yazılanlar ve filozofların düşüncelerinden oluşur gibi bir anlayışa izin vermemek gerekir. Bu dersin hiç olmazsa dönemin koşullarına dayanması gerekir. Rauh, sadece Descartes ya da Kant'ın ahlak görüşlerinden değil, aynı zamanda kooperatiflerden, sendikalardan, karşılıklı yardım teşkilatlarından da bahsedilmesi gerektiğini özellikle kitabında vurgulamaktadır (Rauh, 1937, s. 192).

İncelediğimiz bir başka ahlak kitabı yazarı da, Akil Muhtar Özden'dir. Özden, "İlim Bakımından Ahlak" adlı kitabında, aklın ve bilimsel bilginin önemine ilişkin doğrudan ve dolaylı olarak açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bilim ve bilginin ahlaktan geri kalarak çoğalması öncelikle tehlikeli ve zararlıdır. Hatta eserinde Konfüçyüs'ün: "*Kaplana kanat takılsa yapacağı fenalıklara nihayet olmaz*" ve Nietzsche'nin: "*Şahısların istediği gibi yalnız kendi kudretlerini ve bilgilerini çoğaltması insanlık için kâfi değildir. Bu marazi bir fikirdir*", sözlerine de kitabında doğrudan alıntı yapmıştır (Özden, 1943, s. 7). O halde kişide akıl, bilgi ve ahlakın birlikte olgunlaşması gerekir. Çünkü Özden için kişinin kendisine akıllı rehber edinmesi, manevi hakikatlere, güzelliklere ve sevgiye kavuşmasının da anahtarıdır. Zaten Özden, kötülük yapan ya da ahlaksız hareketlerde bulunan insanların eylemlerini bilgisizlikten yaptıklarını düşünmektedir (Özden, 1943, s. 10).

Özden bu açıklamalarından sonra tüm insanlık için faydalı olan insanların üstünlük arzularını yüksek bir ideal peşinde koşarak memnun etmeleri gerektiğini söylemektedir. Ona göre bu kişiler, yaptıkları işlerde en bilgili olmaya çalışmalıdırlar, çünkü bu insanlar aynı zamanda tüm insanlık için en faydalı olanlardır (Özden, 1943, s. 138). Özden daha sonra bu düşüncesini şu sözlerle tamamlamaktadır:

"Bir millette yüksek bilgili, faziletli insanlar ne kadar artarsa o millet o kadar büyür ve o kadar mesut olur. İlimsiz milletler için saadet ve terakki ihtimali kalmamıştır. Bir millet kendi fertleri arasında müstesna kabiliyetli nadir şahsiyetlerin inkişafına çok ehemmiyet vermelidir. Bunlar kendilerini göstermeyi hiç düşünmeyen insanlardır. Bunları tanımak ve onlara her türlü yardımda bulunmak başkalarına düşer. Bunda muvaffakiyet millete edilecek en büyük hizmettir. İlim ve sanatı yeni keşifler güzel eserlerle ilerletenler bunlarında arasından çıkar. Herkesin ruhunun boyası etrafındakilere de renk verir. Ziyası onları da parlatır. İyi bir insanın ailesi, dostları git gide kendine benzer. Çevresi onunla yükselir" (Özden, 1943, s. 165).

O halde Özden'in de söylediği gibi, bilimsel bilgiye yaşamlarında yer açan ve akıl ya da düşünme yetisini kendilerine kılavuz alan insanların kendileri kadar çevrelerini de aydınlatarak, daha iyi olmaya sürüklediği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, 1943 yılında Tezer Taşkiran'ın "Türk Ahlakının İlkeleri" adlı çalışmasında bilimsel bilgi ve akla yapılan vurgu temasına ilişkin doğrudan olmasa da şu açıklaması dikkat çekicidir: "*Bilgili olmaya çalışacağım. Öğrendiklerimi asla kafi görmeyeceğim ve daima arttıracam*" (Taşkiran, 1943, s. 10). Taşkiran'ın açıklamasında da görüldüğü üzere bilimsel bilgi bir toplumun kalkınması ve bireyinde kendini geliştirmesi ve en önemlisi de kendisini tanıması için olmazsa olmazlar arasındadır.

Tüm bunların yanı sıra 1974 yılında ahlak adında bağımsız bir dersin öğretim programlarında yer almasından sonra yazılan ahlak ders kitaplarında da akıl, bilgi ve eğitim ile ahlak arasındaki ilişkiye dayanan bilgiler belirlenmiştir. Örneğin, bu dönemde yazılan ahlak ders kitaplarında da akla yapılan vurgu, insanı diğer canlılardan aklıyla ayrılması konusunda toplanmıştır. Akıllı bir hayvan olan insanın en önemli özelliği aklını kullanması, düşünmesi, sorgulaması ve son olarak da seçim ve kararlarında birtakım ahlaki yargılardan hareket edebilmesidir. Yurttaşların kendilerini tanımaları, yani akıllarının sınırlarını bilmeleri bu dönemde yazılan Ahlak kitaplarının temel prensipleri arasındadır. Örneğin Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu ahlak ders kitapların da anlattıkları şu hikâyeyle öğrencilere neden doğadaki tüm canlılardan üstün oldukları ve aklın önemini anlatmışlardır:

"Derler ki akıl, önce hayvanlarda yaratılmış. Tanrı onların kimine güç, kimine hız, kimine de kanat vermiş; insan çırılçıplak kalmış, demiş ki: "Her canlının bir payı oldu; bir beni paysız bıraktın!" Tanrı şöyle cevap vermiş: "Sana ne bağışladığımı görmüyor musun? En büyük armağanı sana verdim: "Sana, güçlülerin güçlüsü, hızlıların hızlısı aklı bağışladım". Tanrı böyle deyince insan kendi payının hepsinden üstün olduğunu anlamış" (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 58).

Bu çerçevede şunu söyleyebiliriz ki her ne kadar Tanrı insana aklı bağışlamış olsa da, bu tüm insanların akıllarını etkin bir şekilde kullanacakları anlamına gelmemektedir. Her tarihsel dönemde olduğu gibi bugünde kimi insanların akıllı hayvan olmak yerine akılsız hayvanlar gibi davrandığı görülmektedir. O halde ahlak ders kitapları aracılığıyla çocuk ve gençlere verilmek istenen ilk öğüt akıllı hayvan olduklarını unutmadan, akıllarının her zaman biraz daha zorlayarak, zihinsel güçlerini ve düşünme kabiliyetlerini geliştirebilmeleridir. Çünkü uygarlık ve medeniyet seviyesinde, ileri düzeyde olan tüm toplumlarda yurttaşların akıllarını kullanmalarının bir sonucu olan bilim ve teknikte üst seviyededir. Ayrıca akıl ve ahlak birlikte hareket etmektedir. Aklını kullanamayan ya da aklını kötü şeyler için kullanan bir insanda düzgün işleyen bir ahlak anlayışından bahsetmekte imkânsızdır.

O halde, ahlak, akıl ve bilgi üçlüsü ayrılmaz bir bütün gibidir. Hatta Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu düşünce hayatının üç ürünü olarak; bilim, sanat ve ahlakı göstermiş ve bunların arasındaki ilişkiyi de şöyle anlatmışlardır:

“Düşünce Hayatımızın Üç Ürünü: Bilim, Sanat, Ahlak... İnsan her zaman ve her yerde kendine yararlı olanı aramıştır, bu arayıştan bilim doğmuştur. Güzeli aramıştır. Bu çabasından sanat doğmuştur. İyiyi, doğruyu aramıştır. Bundan da ahlâk doğmuştur, ilim, sanat ve ahlâk yalnız insanların ortaya koyduğu gelişme sonucunda doğmuştur (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 73).

Akıl, sanat ve ahlak arasındaki sıkı ilişkiden de anlaşılacağı üzere, doğru bilgiye sahip olmak, insanı aynı zamanda ahlaklı da yapacaktır. Çünkü sağlam bilgi olmadan doğru düşünmek neredeyse imkânsız gibidir. Bizler sadece bilgileri öğrenmiyoruz, aynı zamanda bu bilgilerden, birtakım öngörülerde bulunarak bir sonraki bilgiyi üretmeye çalışıyoruz. Bundan dolayı da sadece bilimle ya da doğru bilgileri öğrenmek yeterli değildir, aynı zamanda bu bilgileri yaşamımızda da uygulamak gerekir (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 7-8).

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak kitaplarında bilim ve tekniğin önemine ilişkin de doğrudan açıklamalar yapılmıştır. Bilim ve tekniğin hızla ilerlediği ve herkesin de bu ilerleyişe ayak uydurmasının gerektiği hatırlatılmıştır. Hatta bu konuda şu örneklerde verilmiştir:

“Artık, eski insanlar gibi ava okla, savaşa kılıçla gidemeyiz. Kuyudan suyu atla çıkarmak için, değirmeni yelle döndürmek için direnemeyiz. Çünkü savaş tanklarla, uçaklarla yapılmaktadır. Suyun çıkarılmasında motor, değirmenin döndürülmesinde elektrik kullanılmaktadır. Hepimiz bilim ve tekniğin ilerleyişine uymalıyız. Bunun için gerekli eğitimi görmeliyiz” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 33).

Bilimsel bilginin önemi sadece kişiyi cehaletten kurtarması ve bilgili olmasında aranmamaktadır. Doğru-yanlış ya da iyi-kötü arasındaki ilişkiyi bilgisiz bir insana göre daha rahat bir şekilde görebilen bilgili insan, bilimsel bilgiyi takip ederek ahlaklı da olacaktır. Hatta ahlak kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Parmaksız’a göre, her fenalığın başı cehalettir, çünkü insanlığın en büyük düşmanı bilgisizliktir. İnsanlar yeteri kadar bilgili olsalardı salgın hastalıklar olmaz, tarım alanında ürün almakta zorluk çekmezler ya da savaş denilen felakete kendilerini kaptırmazlardı. O halde insanlığın en önde gelen etkinliği bilgili olmaktır (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 70).

Bu bağlamda aklını kullanan ve bilimsel gelişmeleri takip ederek yaşamında uygulayan bir insan, aynı zamanda cehaletten kaynaklanan ahlaksız davranışlardan da kaçınmış olacaktır. Yurttaşların akıllarını, düşünme yeteneklerini ve sorgulama sanatını bilmeleri, yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerle daha rahat mücadele etmelerini ve aldıkları kararlarda ahlaklı olana yönelmelerini sağlaması açısından da ayrıca önemlidir.

4.2.2.2. Toplumsal Kurallar

İncelediğimiz ahlak kitaplarının, toplumsal kurallar kategorisine ait bulgularında, yazılan kitapların tarihlerine göre farklılıklar belirlenmiştir. Örneğin 1924-1945 yılları arasında yazılan ve incelediğimiz ahlak kitaplarında, toplumsal kurallardan, okulda ve ailede uyulması gereken kurallar etrafında sınırlı şekilde bahsedilmiştir. Ancak 1974 yılında ahlak dersinin öğretim programlarında bağımsız bir ders olması kararından sonra yazılan ahlak kitaplarında, toplumsal kurallar daha önceki bölümde incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, “Hak ve Vazifeler” kategorisinde anlatılanları içermektedir. 1970’li yıllarda yazılan ahlak ders kitaplarının toplumsal kurallar kategorisi içinde çalışkanlık, sağlığa dikkat etmek, temizlik, anne-babaya saygı, dürüstlük, hırsızlık yapmamak gibi konulardan bahsedilmektedir. Kısacası ahlak ders kitaplarında toplumsal kurallar, çocukların güzel bir ahlaka sahip olmaları ve toplumda sevilen, sayılan, erdemli ve iyi yurttaşlar olarak anılmaları için öğrenmeleri ve uymaları gereken kurallar topluluğu olarak gösterilmiştir.

Bu çerçevede incelediğimiz ahlak ders kitaplarında öncelikle çocuklara halka açık alanlarda uyulması gereken kurallardan bahsedilmiştir. Örneğin belediyelerin halkın boş zamanlarında güzel vakit geçirmeleri için açtığı parklar, okuma salonları, çayırklar ve gezinti yerlerinde ya da para ile girilen tiyatro, sinema, stadyum, vapur, otobüs gibi toplu taşıma araçlarında, herkesin uyması gereken kurallar çocuklara öğretilmeye çalışılmıştır. Örneğin saydığımız bu yerlerde yüksek sesle konuşmak, koşmak, ağaçların dallarını kırmak, çiçekleri koparmak ya da çimenleri çiğnemek kötü davranışlar olmakla birlikte ulusun malına da zarar vermek anlamına gelmektedir (Pazarlı, 1974, s. 47-48). Çocuk ve gençlerden beklenen ise halka açık alanlarda kimseye rahatsızlık vermeden en güzel şekilde boş zamanlarını değerlendirmeleridir. İyi yurttaş ve ahlaklı birey olmanın anahtarı, yaşamımızın her anında bizi çevreleyen toplumsal, hukuksal ve ahlaksal kurallara uygun hareket ederek, kendi benliğimizi daha ileri seviyeye çıkartabilmektir.

İncelediğimiz ahlak ders kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu günlük yaşamımızdaki görgü kurallarına uymanın bir toplumda düzen ve huzur ortamının sağlanması açısından önemine özellikle dikkat çekmişlerdir. Onlara göre, tüm insanlar iyi, güzel ve yararlı olanları beğenir, kaba, çirkin ve zararlı olanlardan hoşlanmaz. İnsanların beğendikleri davranışlarsa zaman içinde toplumca benimsenir ve uyulması gerekli töre haline gelir ve bu töreler ise insanlar arasındaki ilişkileri kolaylaştırır. Bu kurallara uyan insanlara ise görgülü insanlar denir ve bu insanlar, nerede nasıl davranacaklarını bildikleri içinde herkes tarafından sevilir ve sayılırlar (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975a, s. 39).

Bu çerçevede incelediğimiz ahlak ders kitaplarında kurallara uymanın (hukuksal, toplumsal ya da ahlaksal kurallar) yeterli olmadığı, aynı zamanda bu kurallara uymayanlara seyirci kalınmaması gerektiği de anlatılmıştır. Kimseye hakkımızı yedirmemeliyiz. Örneğin okula giderken otobüse binmek için herkes sırada beklerken, araya girmeye çalışan bir kişiye izin vermemeli ve olan olaya da seyirci kalmamalıyız. Çünkü bu tür kişilere cesaret vermek, toplumun düzeninin bozulmasına da neden olacaktır. Hatta tam da bu noktada Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu kitaplarında şunları söylemektedirler: “*En küçük hakkımız olan sıramızı kaptırırsak, giderek öteki haklarımızı da açığözlere, kurnazlara, kolunun gücüne güvenenlere kaptıracağımızı unutmamalıyız. Yasaları, kuralları, ahlak törelerini hiçe sayanları kurallara, yasalara saygılı davranışlarımızla utandırmalı, sonra da onlara doğru yolu göstermeliyiz*” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 44-45). Bir toplumda huzur ve refah ortamının sağlanması açısından bireylerin toplumun kendi içinde oluşturduğu kurallara uyması ve uymayanları da uyarması gerekmektedir. Çünkü bu sayede ahlak kuralları toplumsal yaşamda hukuk ve gelenek-görenekler kadar etkili olabilir.

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak ders kitaplarında üzerinde durulan bir başka konu da, aile ilişkilerinde ahlakın önemidir. Özellikle anne-babanın çocuklarına duyduğu sevginin içten gelen ve çıkarsız bir sevgi olduğu hatırlatılmıştır. Çocuklardan beklenen ise bu sevginin hakkını vermeleri, yani güzel karakterli, iyi ahlaklı, çevresine ve kendisine karşı dürüst ve topluma faydalı bireyler olmalarıdır. Hatta Osman Pazarlı anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişki hakkında kitabında şunları yazmıştır: “*Ana baba sevgisi hiç bir sevgiye benzemez. İnsanın içinden gelen temiz bir sevgidir. Onların bize yaptığı iyilikler hiç bir şeyle ödenemez... Annemi babamı dinler, gönüllerini kırmam. En kıymetli varlığım annem ve babamdır. Onlara karşı gelenler kötü çocuklardır*” (Pazarlı, 1974, s. 17-18).

İncelediğimiz ahlak kitaplarında bir görev olarak anne-babaya saygı aslında çocuğun toplumsal kurallara uymasını da kolaylaştırmaktadır. Çünkü aile içinde herkes kendi yerini ve görevlerini bilirse, aynı şekilde okulda ve toplumsal yaşamda da yapması gereken kurallara tüm içtenliğiyle uyacaktır. Sonuç olarak ailenin birlik ve bütünlüğünü sağlayan birtakım kurallar vardır ve bu kurallar yazılı olmayan kurallardır. Ancak toplum tarafından yazılı kurallar gibi yaptırımı var olarak kabul edilmiştir. Aile içinde karşılıklı saygı ve içten gelen sevgi, o ailenin bağlarını güçlendirdiği gibi, aynı şekilde toplumdaki birlik ve bütünlüğünde oluşmasına ve devam etmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, öğrencilere düzenli yaşam ve çalışma başlığı altında, çalışmanın bir toplumun kalkınmasında ve kişinin kendini tanımasındaki faydalarından bahsedilmiştir. Örneğin Osman Pazarlı ahlak kitabında düzenli

yaşamın, çocuğun daha verimli çalışmasına, kendisine güvenin artmasına ve başarılı olmasına yol açtığını belirtmektedir. Ancak aksine düzensiz olan çocukların yaşamlarından kargaşanın eksik olmayacağı bu nedenle de başarılı olma şanslarının azalacağını söylemektedir. (Pazarlı, 1974, s. 23). O halde çocukların ahlaki yargularının gelişmesinde düzenli yaşam ve çalışmanın önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle de düzenli yaşayan, her şeyi sıraya koyan çocukların diğerlerinden daha da başarılı oldukları gözlenmiştir.

Bu bağlamda çalışma bilinci, incelediğimiz ahlak kitaplarında çocuklara hikâyelerden hareketle anlatılmıştır. Örneğin karınca ve ağustos böceği arasındaki ilişkiden yola çıkarak, karıncanın tüm yaz boyu çalışması, ağustosböceğinin ise tembellik yaparak yazı geçirmesi ve kış geldiğinde de aç kalınca, karıncanın kapısını çalışması ve karıncanın da ona söylediği şu sözler dikkat çekicidir:

“Tembelliğin sonu işte budur, sen yazın benimle alay ediyor, gültüp eğleniyordun! Bütün yaz saz çaldın şimdi de biraz oyna!” dedi ve kapısını kapattı. Tembelliğin sonu açlık ve yoksulluktur. Tembel insan çalışmayı, yorulmayı sevmez. O bir çeşit hastalıktır, ilâcı da çalışmaktır. Tembel çocuk öğrenci ise derslerine çalışmaz, ödevlerini yapmaz, sonunda okulunu tamamlamadan ayrılmak zorunda kalır. Hiç bir işe yaramaz, ailesine ve ulusuna yük olur. Tembel başkası çalışsın ben yiyeyim der. Dünyada hiç kimse çalışıp kazandığını başkasına yedirmez. Büyük olsun, küçük olsun tembel insan çürüyen bir meyve gibi oradan oraya atılır, paslanmış demir gibi işlemez olur. Tembel olmayınız, karınca gibi çalışınız, çalışmazsanız ağustos böceği gibi aç kalırsınız. Geleceğinizi ancak çalışkanlığınızla kazanabilirsiniz. Çalışanları herkes sever, tembellerin kimse yüzüne bakmaz. Çalışınız, Tanrı da çalışanlara her zaman yardım eder” (Pazarlı, 1974, s. 38-39).

Çalışmak tembellikten uzak durmak, çocukların toplumda iyi bir yer edinmelerine ve sevmelerine katkı sağlamaktadır. Tembellik ise kişinin toplumdan soyutlanmasına ve kendine olan güvenin sarsılmasına, iyi-kötü, doğru-yanlış arasındaki ince çizgide ahlakın yerini doğru kodlayamamasına neden olması açısından uzak durulması gereken bir davranıştır. Ayrıca çalışkanlık, çalışan insanın toplum tarafından onaylanan ve sevilen bir insan olması açısından da önemlidir. Çalışan insan sadece kendisine değil, yaşadığı topluma da faydalı olacaktır (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 21).

Tüm bunların yanı sıra ülkemizde her yurttaş istediği işte çalışma ve istediği mesleği özgürce seçme hakkına sahiptir. Ancak toplumun yurttaşlardan sadece beklediği seçtikleri meslekte en iyisi olmaları için çok çalışmalarıdır. Çünkü toplumun her meslek türünden insana ihtiyacı vardır ve hiçbir meslekte kötülenemez. Zaten toplumda meslek seçiminde vatandaşlara fırsat eşitliği tanınmıştır (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 29).

Bu çerçevede şunu da belirtmek gerekir ki, çocuklara ahlaklı olmaları için yapmaları gerekenler bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca çocuklardan güler yüzlü, tatlı sözlü ve nazik olmaları

da beklenmektedir. Hatta bu konuda Osman Pazarlı şunları söylemektedir: “*Güler yüz, tatlı söz ve nezaket insana dost ve arkadaş kazandırır. Onun başarılı ve iyi bir insan olmasına yardım eder. Kaba, hoyrat insanlardan ve çocuklardan ise herkes uzak durur, işlerinde yardım etmez... Kabalık ve nezaketsizlik size zarar verir. Nezaketli olunuz, aldanmazsınız!*” (Pazarlı, 1974, s. 34-35). Kısacası güler yüzlü, tatlı sözlü ve nazik bir insan olmak aynı zamanda toplum tarafından sevilip, sayılmak ve ahlaksal olarak toplumdan onay almak anlamlarına da gelmektedir.

İncelediğimiz ahlak kitaplarında temizlik ve kişinin sağlığına dikkat etmesi, toplum tarafından sevilen ve sayılan bir insan olmaya olanak sağladığı için önemli sayılmıştır. Oysa incelediğimiz diğer ders kitaplarında (yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi) çocukların sağlıklarına dikkat etmelerinin önemi öncelikle devletin geleceği ve bekası için önemli kabul edilmişti. Çünkü güçlü ve sağlıklı askerlerden oluşan bir orduyu hiç kimse yıkamaz, bundan dolayı da çocukların sağlıklarına dikkat etmeleri onlar için bir vazifedir. Ancak 1970’li yıllarda yazılan ahlak ders kitaplarında temizlik ve sağlığa dikkat etmek kişinin kendi iyiliği için önemli kabul edilmiştir.

Bu bağlamda incelediğimiz ahlak kitapları yazarlarından Osman Pazarlı’ya göre temizlik, insanın en büyük süsüdür. Temizlik kişiyi hastalıklardan koruyarak sağlıklı kılar. Yüzü, gözü, üstü başı temiz olan çocukları ise herkes sever ve toplumda saygınlıkları olur. Ayrıca temiz insanın sadece dışı değil, içi de temiz olur. Temizlik insana gönül rahatlığı verir. Temiz insanların iyi yürekli olmaya eğilimleri de, temiz olmayan insanlara göre daha çoktur (Pazarlı, 1974, s. 26-27).

İncelediğimiz ahlak kitaplarında yalan söylemek, dürüst olmamak, olanı olduğundan farklı şekillerde göstermek öğrencilere kötü davranışlar olmanın yanında ahlak dışı eylemler olarak da gösterilmiştir. Çünkü yalan söyleyen birisi gerçekleri olduğundan farklı anlatarak etrafındaki insanlara zarar verebilir. Hatta genellikle suçlu insanlar gerçekleri saptırmak için yalan başvurduklarından yalan söylemek yok edilmesi gereken kötü bir huydur. Aslında yalan söyleyen kişiler herkesi aldattıklarını sanırlar, oysa gerçekte önce kendilerini aldatırlar. Hatta Osman Pazarlı’ya göre yalan söylemek insanın içini karartarak, kişiyi doğruluktan uzaklaştırmakta ve ahlakını bozmaktadır (Pazarlı, 1974, s. 36-37). O halde yalan söylemek kişinin değerini ve saygınlığını düşürdüğü gibi ahlakını da bozan bir eylemdir. Bundan dolayı öğrencilerden beklenen her durum karşısında gerçeğin yanında olmaları ve olanı olduğundan farklı gösterme eğiliminden kaçmalarıdır. Ayrıca doğru kişi, özü sözü bir olan, yalan söylemeyen ve ikiyüzlü olmayan kişidir. Dürüst insan toplumda bir saygınlığa sahiptir,

atasözünde de söylediği gibi, “sözü, sazına uyan kişidir” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 30-31).

İncelediğimiz ahlak kitaplarında, iyi vatandaş ve ahlaklı bir birey olmak için her zaman doğrunun yanında olmak ve yalandan kaçınmak gerektiği söylenmektedir. Ancak bir kişinin iyi vatandaş olmasında sadece toplumsal kurallara uygun davranması yeterli değildir, aynı zamanda çevre ve aldığı eğitim, kişinin iyi yurttaş olmasında etkili olan faktörlerdir (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 59). Bundan dolayı da dürüst bir çocuğun yetişmesinde aile, okul ve toplum üçlüsü etkilidir.

İncelediğimiz ahlak kitaplarından toplumda düzen ve huzur ortamının sağlanması açısından öğrencilere görev duygusu ve sorumluluk bilinci de verilmeye çalışılmıştır. Sorumluluk duygusu denildiğinde anlatılmak istenen, herkesin bir işi ve görevi olduğu ve bundan dolayı da herkesin işinden sorumlu olduğudur (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 16).

Bu çerçevede sorumluluk almak kişinin tüm yaşantısını etkileyen bir güçtür. Çünkü sorumluluk almayı bilen birey, başkalarına saygılı, çalışkan, işini zamanında yapan, eksiklerini gideren, doğru, özgeci, güvenilir ve anlayışlı bir karakter olacaktır (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 17). Bundan dolayı çocukların küçük yaştan itibaren aile içinde ve okulda uymaları gereken aynı zamanda da görevleri olan birtakım kurallar vardır. Örneğin okulda uyulması gereken kuralları Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu ahlak kitaplarında şöyle sıralamışlardır:

“Okulu ve çevresini temiz tutmalıyız. Okul bahçesine özen göstermeliyiz. Sınıfımız düzenli ve temiz olmalıdır. Temizlik ve düzenin bulunduğu yerde güzellik de vardır. Ama biz gene sınıfımızı güzelleştirmeye çalışmalıyız. Çoğu kez duvara asacağımız bir tablo, masaya koyacağımız bir iki çiçek sınıfımıza başka bir hava, başka tatlılık verir. Okulu ve okul eşyasını korumalıyız. Okul binası ve eşyalarından bugün biz yararlanıyoruz. Yarın, sıra küçük kardeşlerimize gelecektir. Bu bakımdan, okul eşyalarını, kitaplarını, ders araçlarını korumalıyız. Duvar, kapı ve pencerelere yazı yazmamak, resim çizmemek, sıraları kirletmemeliyiz. Okulumuzdan ve eşyalarımızdan bizden sonra geleceklerin de yararlanacaklarını aklımızdan çıkarmamalıyız. Yalnız okul eşyasını değil, devlete ait her şeyi titizlikle korumalıyız. Toplum yararını kendi çıkarlarımızdan daima üstün tutmalıyız. Başkalarının mallarına da en azından kendi malımıza verdiğimiz değeri vermeliyiz” (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 18).

Yukarıda incelediğimiz ahlak ders kitaplarından hareketle yaptığımız tüm açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, bir çocuğu ahlaklı ve iyi bir yurttaş olarak yetiştirme de aileye, topluma ve okula birtakım görevler düşmektedir. Ancak şu da bilinmektedir ki, tüm bunlar çocuğa iyi, doğru ve güzeli her ne kadar öğretmeye çalışsa da çocuk her şeye rağmen iyi bir yurttaş olmayabilir. Bundan dolayı, çocuğun önce kendisine sonrasında ise başkalarına duyduğu saygı karakterini şekillendirmektedir. Hatta tam da bu noktada Selman Erdem ve

İsmet Parmaksızoğlu kitaplarında şunları söylemektedir: “*İnsan önce kendine saygı duymalı, kendi gözünde küçülmemeye bakmalı. Bunun için de yüreğini temiz tutmalı, iyilik duygularıyla doldurmalıdır*” (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 32).

İncelediğimiz ahlak ders kitaplarında, ahlak kavramı çoğunlukla iyi insan olmak, iyi duygulara sahip olmak ya da iyi olanı istemekle özdeşleştirilmektedir. Şimdiye kadar incelediğimiz tüm ahlak kitaplarında çocuklara ahlaklı bireyler olabilmeleri için birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyelerin özü ise, çocukların iyi alışkanlıklar edinmelerine dayanmaktadır. Çünkü iyi aile, iyi arkadaş, iyi eğitim ve daha sıralayabileceğimiz pek çok “iyi” şey, çocuğun dünyasının ahlaklı bir şekilde kurgulanmasında yardımcı olacaktır.

O halde iyi ve ahlaklı bir insan olmak sadece iyi alışkanlıklar edinmek ya da kişinin kötü alışkanlıklarının olmaması anlamına gelmemektedir (Erdem ve Parmaksızoğlu , 1975a, s. 61). Tüm bunların yanı sıra düzenli yaşam, doğru ve cömert olmak, ölçülü olmak, hakkımızı yedirmemek ve kimsenin de hakkını yememek, çalışmak, sağlıklı olmak da ahlaklı bir karakter kazanmamızda etkili olmaktadır.

4.2.3.Yeni Devlet

İncelediğimiz ahlak kitaplarında, “Yeni Devlet” teması, “Cumhuriyet’in değerleri” kategorisi içinde incelenmiştir.

4.2.3.1. Cumhuriyet’in Değerleri

İncelediğimiz ahlak kitaplarında “Cumhuriyet’in değerleri” kategorisi, “hürriyet, eşitlik, hoşgörü, adalet” konularına ayrılarak irdelenmiştir. İncelediğimiz bu kategoride, daha önce incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi kitaplarında olduğu gibi derinlemesine açıklamalara yer verilmemiştir. İncelediğimiz ahlak kitaplarında, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte açığa çıkan demokrasi fikri ve bunu takiben de toplumda oluşan eşitlik, hoşgörü, hürriyet ve adalet kavramlarına ilişkin açıklamalar belirlenmiştir.

4.2.3.2. Hürriyet, Eşitlik, Hoşgörü, Adalet

Ahlak kitaplarında incelediğimiz kategorilerden birisi de hürriyet kavramından hareketle, eşitlik, hoşgörü ve adalettir. Öncelikle incelediğimiz ahlak kitaplarının neredeyse

hepsinden hürriyet hakkında açıklamalar vardır. Örneğin, incelediğimiz ahlak kitabı yazarlarından İbrahim Hilmi “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” adlı kitabında “hürriyet” konusunda şunları söylemiştir:

“Hürriyet nasıl bir hak ise, hukuka uymak da öyle bir vazifedir. Stuart Mill’in dediği gibi herkes kendi aleminin padişahıdır. Fakat bu hüküm toplumun her ferdi için doğrudur. Herkes istediği gibi hareket edebilir. Maddi, manevi güçlerini istediği gibi kullanabilir. Buna engel olunamaz. Fakat hürriyetinde bir sınırı vardır. O da hürriyetin başladığı noktadır. Ancak hürriyet başkasının hakkına engel olmamak şartıyla istediğiniz şekilde hareket etmektir ... İnsanlar köleliğe değil hürriyet ile yönetilmelidir. Kölelik bütün faziletleri yok eder. İnsana vazifesini insanlığını unutturan hep köleliktir. Bu gerçeği anlayabilmek için çok uzağa gitmeye gerek yok, çok değil bundan sekiz sene önceye baktığımızda, geçmiş devrin, ahlakımızı ne dereceye kadar kötüleştirdiğini düşünmek yeterlidir” (Hilmi, 1918, s. 140-143).

Bu bağlamda, özgürlüğümüzün bir başkasının özgürlüğüyle sınırlı olduğunu ve ötekinin özgürlük alanına girdiğimizde ahlaki olmayan ya da yasa dışı bir eylemde bulunduğumuzu biliyoruz. Ancak Hilmi’nin, hürriyet konusundaki açıklamaları bunlarla da sınırlı değildir. Hilmi, eserinde vatan topraklarının değeri ve devletin önemi üzerinden de hürriyet konusunu işlemiştir. Ona göre bir milletin vatan topraklarında hür ve mesut yaşaması, esaretten kurtulması, o milleti millet yapan en önemli değerler arasındadır. Ayrıca 1789 Fransız Devrimi’yle, Fransızların özgürlükleri için verdiği mücadelenin, tüm milletlere örnek olması gerektiğine inanmaktadır (Hilmi, 1918, s. 107).

Hürriyet konusunda açıklama yapan bir başka ahlak kitabı yazarı da Taşkıran’dır. Taşkıran çalışmasında hürriyet ya da istiklalimizi korumak için, öğrencilerin en büyük ödevlerinin çok çalışmak olduğunu söylemektedir. Hatta Tezer Taşkıran bu konuda kitabında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Cumhuriyetimizi, istiklalimizi korumak en büyük ödevim olacaktır. Büyüklerimizin eşsiz kahramanlıklarla kurdukları Cumhuriyeti korumak devam ettirmek, yükseltmek, Türk milletinin, Türk yurdunun istiklali için büyüklerimizden aldığımız güzel örneklere göre savaşmak en büyük borcumuzdur. Çünkü Türk için istiklali olmayan bir hayat ölümden beterdir. Ve ödevlerin en büyüğü bu istiklalin devam etmesine çalışmaktır” (Taşkıran, 1943, s. 14).

Bu bağlamda hürriyet konusunda açıklama getiren bir başka ahlak kitabı yazarı Özden’e göre, bir insanın en büyük serveti vicdan hürriyetidir. Kişi refahı, huzuru ve mutluluğu istemelidir, ancak herkesin de buna hakkı olduğunu unutmamalıdır (Özden, 1943, s. 201). Aslında hürriyet kavramı beraberinden eşitlik fikrini de doğurmuştur. Öncelikle, *“tüm insanlar hür doğmuşlardır ve hür yaşayacaklardır, herkes bir ve eşittir”*. Bu düşüncüyü herkes benimsemeli ve yaşamında da uygulamalıdır. Eşitlik kavramının yanı sıra hoşgörü de bir o kadar toplumun huzur ve refahı için olmazsa olmazlardandır. Örneğin Tezer Taşkıran’a göre,

başkalarının fikirlerine ve inançlarına saygı göstermeliyiz. Çoğu zaman insanlar haksız olarak her konuda yalnızca kendi düşüncelerinin doğru olduğunu düşünürler, oysa yanlış olan bir fikir ve inanca saygısızlık göstererek değil, terbiyeli ve nazik bir yolla düzeltmeliyiz (Taşkiran, 1943, s. 8).

Bu çerçevede incelediğimiz ahlak kitaplarında hoşgörü kavramı, daha önce incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarında da gördüğümüz üzere, inanç kavramından hareketle irdelenmiştir. Kendimiz dışındaki kişilerin inanç ve düşüncelerini beğenmiyorsak, bunu nazik ve terbiyeli bir üslupla kişiye söylemek ya da herkesin aynı şeyi düşünmek zorunda olmadığını aklımızdan çıkartmadan eylemlerde bulunmak bizi hoşgörülü ve adil bir insan yapacaktır.

İncelediğimiz ahlak kitaplarında hoşgörü ve eşitlik kavramlarından başka “adalet” kavramına ilişkin de yoğun olmamakla beraber açıklamalara rastlanmıştır. Örneğin Özden kitabında adalet kavramını şöyle tanımlamıştır: “*Adalet kelimesi bizde iki manada kullanılır. Biri kural veya kanunlara bağlı vazife ve haklara aittir. Bu halde Fransızca “justice” kelimesine karşılık gelir. Diğeri vicdanımızın hükümlerine göre ortaya çıkan haklara aittir. Buna nasfet (hakkaniyet) denir “équité” kelimesine karşılık gelir*” (Özden, 1943, s. 180). O halde adalet kelimesi hem devletin kanunlarına uygun davranmak, hem de kişinin kendi kurallarına ya da vicdanının sesine ayak uydurması olarak değerlendirilebilir. Zaten Özden bu konudaki açıklamalarının devamında adaletin toplumda güven, düzen ve huzuru sağlanması için önemli bir araç olduğunu da ayrıca belirtmektedir. Çünkü adalet duygusu insanların başkalarına karşı sorumlu ve borçlu olduğunu hissettirmektedir (Özden, 1943, s. 183). Kısacası hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet kavramları toplumda dayanışma, huzur ve düzenin sağlanması, kişilerin ötekilerinin varlığını ve haklarını tanınması ve kendi sorumluluklarının da bilincinde olmaları açısından çok önemlidir.

Tüm bunların yanı sıra 1970’li yıllarda yazılan ahlak ders kitaplarında da hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet konularında açıklamalar belirlenmiştir. Örneğin, incelediğimiz ahlak kitabı yazarlarından Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu’na göre, insanlar özgür doğar, özgür yaşar ve ölürler, ancak bu demek değildir ki, özgür olduğumuz için her istediğimizi yapabiliriz. Bizim özgürlüğümüz, toplumun koyduğu kurallar ve diğer insanların haklarıyla sınırlıdır. Zaten toplumda yaşayan diğer insanların haklarına saygı duymayı bize ahlak kuralları, din kuralları, yasalar ve buyruklar öğretmektedir (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 35). O halde hürriyet ya da özgürlük sınırsız bir özgürlük değil, ötekinin hakları ve özgürlüğüyle sınırlıdır.

Hür ya da özgür bir toplumda yaşamak kişiye birtakım haklar sağlamaktadır. Örneğin özgür bir milletin yurttaşı istediği işte çalışmak, düşündüğünü dilediği gibi söylemek, yazmak,

dilediği geziye çıkmak, dilediği kişiyi iş başına getirmek ve seçmek gibi temel haklara sahiptir. Bundan dolayı kişi olarak ya da toplum olarak hürriyetimizi kaybettiğimizde tüm haklarımızı kaybedeceğimizi unutmamamız gerekir. Hak ve hürriyet birbirini içeren denklem gibidir. Hatta Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu tam da bu noktada şu açıklamayı yapmışlardır: “*Şunu iyice bilmeliyiz ki; zor karşısında, baskı altında kalır, hakkımızı koruyamaz, savunamazsak, güçlü olanlar öteki haklarımızı da birer birer elimizden alırlar. Bizi âdeta tutsak haline korlar. Bize dilediklerini yaptırırlar. Onun için hak konusunda titiz davranmalıyız*” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 43).

İncelediğimiz ahlak kitaplarında hürriyet konusunda kısmen açıklamalar vardır, ancak hürriyet konusunun uzantısı kabul edebileceğimiz eşitlik ve hoşgörü kavramlarına ilişkin açıklamalara rastlanılmamıştır. Oysa daha önceki bölümlerde incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi kitaplarında bu konular yoğun bir şekilde incelenmiştir. Ahlak ders kitaplarında öğrencilere bireylerin sahip oldukları hakların özgür bir toplumda yaşamalarıyla bağlantı kurularak anlatıldığını söyleyebiliriz.

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak ders kitaplarında incelediğimiz bir diğer başlık ise adalet kavramıdır. Adalet kavramı kısaca, herkese yasalarla tanınmış hakkını vermek, bu hakka dokunmamak, olarak tanımlanabilir (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 19). İncelediğimiz ahlak kitaplarında adalet kavramının nasıl işlediğine ilişkin bazı örnekler verilmiştir. Örneğin:

“Her Türk çocuğunun ilkokulda okuma hakkı vardır. Eğer biz, bu çocuklardan bir kısmını okula almazsak, o zaman adalete uymamış oluruz. Çalışan her insana, çalışması karşılığı bir ücretin ödendiğini biliriz. Eğer aynı işi yapan iki kişiden birine çok, öbürüne az para ödenirse, bu tutum da adalete uymaz. Bunun gibi bir işverenle bir işçiyi ele alalım. İşverenin çıkarı ile işçinin çıkarı genellikle birbirine karşıdır. İşveren, daha çok kazanmak için işçiye düşük ücret ödemek ister. İşçi de işverenden yüksek ücret almayı arzular. Eğer çıkarları birbirine karşı olan bu kişiler arasında denge sağlanabilirse, o zaman adalete uygun hareket edilmiş olur. Demek oluyor ki, adalet zıt çıkarlar arasında hakka uygun bir dengeyi sağlamaktır” (Erdem ve Parmaksızoğlu, 1975b, s. 19).

Adalet sadece herkese yasalar önünde hakkı olanı vermek değil, aynı zamanda uç noktadaki insanlar arasındaki paylaşımlarda da bir denge sağlayabilmektir. Çünkü bir toplumda maddi olarak zengin ile fakir arasındaki uçurum büyüdükçe toplumda adaletten bahsetmek ya da sosyal adaletin doğru bir şekilde işlediğini söylemek pek mümkün olmayacaktır. Kısacası incelediğimiz ahlak ders kitaplarında “hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet” konusundaki açıklamalar, yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yazılanlara

göre daha sınırlı olduğu belirlenmiştir. Ahlak kitaplarında öğrencilere daha çok ahlaklı yaşam ve ahlaklı insanın özelliklerinden hareketle temaların anlatıldığı belirlenmiştir.

4.3.DKAB Ders Kitaplarında, “Yeni İnsan, Yeni Toplum, Yeni Devlet” Temalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

4.3.1.Yeni İnsan

DKAB ders kitaplarında belirlenen “yeni insan” temasıyla, yetiştirilmesi hedeflenen iyi yurttaşın, ahlaklı ve vicdanlı olması, milli duygularıyla, vatan sevgisinin de gelişkin olması hedeflenmektedir. Bu amaçtan hareketle incelenen DKAB ders kitaplarında “yeni insan” teması ise “iyi yurttaş” kategorisine ayrılarak incelenmiştir.

4.3.1.1.İyi Yurttaş

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin hemen ardından hazırlanan 1982 Anayasası'nın 12. maddesindeki laiklik ilkesi ve 24. maddesinde yer alan DKAB dersinin zorunlu ders olarak okutulması kararını takiben, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adlı ders kitapları yazılmıştır. Bu kitaplarda işlenen ahlak olgusu, 1970’li yıllarda yazılan ahlak ders kitaplarındaki açıklamalardan farklılık göstermektedir. Çünkü 1982 anayasasından sonra, “Din Bilgisi” dersi ve ahlak dersinin, DKAB dersi adıyla tek derste okutulması kararı alınmıştır. Ancak incelediğimiz DKAB ders kitaplarında bu iki dersin sentezinin yapılmasından öte, sadece İslam’ın temelini oluşturan dini bilgilere ve ahlakın değerlerle ilgili olan kısmına yer verilmiştir. Bu dönemden itibaren ahlak biliminin, ahlak felsefesi ya da etik ile olan bağlantısı, felsefe dersinin içerisinde işlenmeye başlamıştır.

Bu bağlamda 1980’li yıllarda yazılmış DKAB ders kitaplarında dikkatimizi çeken ilk nokta, kitapların öğrencilerin bilişsel, duygusal ve psikolojik özelliklerinin gerektirdiği anlama ve algılama potansiyellerine uygun olarak yazılmış olmasıdır. Örneğin 1983 yılında İlkokul 1. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabının içindekiler listesi, “Ben Kimim, Arkadaşlarım, Milletim, Dinim-Rabbim, Dualarımız, Sağlığımız, Bayramlarımız ve İki Büyük Dini Bayramımız” başlıklarından oluşmaktadır (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 1). Söz konusu kitabın içindekiler listesinden de anlaşılacağı üzere, ilkokul 1. sınıf yaş grubunu içine alan 7 yaş çocuğu, soyut konuları anlayacak algılama düzeyinde olmadığı için, DKAB ders kitaplarında soyut konular somutlaştırılarak anlatılmaktadır. 1. sınıf öğrencileri için yazılan DKAB ders kitabında, dini bilgilerden özellikle beş duyu ile algılayamayacakları, Tanrı, melekler ya da

mistik olaylardan uzak durulmuştur. Öğrencilere daha çok sevgi teması temele alınarak aile, öğretmen ve vatan sevgisini aşılacak koşuluyla, öğrencilerin milli duyguları yüceltmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda incelediğimiz DKAB kitaplarından birinde şöyle bir anlatıma yer verilmiştir: “*Ben Türk çocuğuyum. Benim vatanım Türkiye’dir. Biz Müslüman Türk çocuklarıyız*” (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 14). Aynı kitaptaki başka bir anlatı ise şöyledir: “*Biz çocuklar beraber oynarız. Biz çocuklar beraber öğreniriz. Biz çocuklar yardımlaşırız. Birbirimizi sever sayarız. Çünkü biz, Müslüman Türk çocuklarıyız*” (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 18). İncelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında ise Türklük kavramı, cesaret, kahramanlık ve çalışkan olmakla özdeşleştirilmiştir (Gökaydın ve vd., 1983b, s. 76).

Tüm alıntılarda da ortak olan nokta ise, DKAB ders kitaplarıyla öğrencilere örgün eğitim kurumlarının en başından itibaren, Türk vatandaşı ve Müslüman olmanın öneminden bahsediliyor olmasıdır. Çocuklardaki karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma duygularının temelinde ise, hepsinin Türk çocuğu olması olduğu söylenmektedir. Hatta ahlak olgusunun bir değeri olan sevmek, yardımlaşmak, saygı duymak gibi değerler de yine aynı kanı taşımak, ortak mirasa sahip olmak, kısacası Türk olmaya bağlanmaktadır.

İncelediğimiz DKAB ders kitabı yazarlarından Bilgin’e göre, iyi ve ahlaklı bir yurttaşın milli duyguları gelişkin ve vatan sevgisi de yüksek olmalıdır. Çünkü ona göre, bütün Türkler büyük bir ailedir ve Türkiye de o ailenin çok büyük bir evi gibidir. Ev ise ailenin barındığı, şerefini ve namusunu koruduğu kutsal bir yerdir. Bu anlamda da vatan kutsaldır ve tüm yurttaşlarında bu kutsal emaneti koruması gerekir (Bilgin, 1982, s. 95).

Bu bağlamda DKAB ders kitaplarında anlatılan vatan sevgisi, daha önce incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarındaki anlatımlarla neredeyse aynıdır. “*Vatanımızı canımızdan çok sevmeli ve gerekirse düşünmeden canımızı feda etmeliyiz*”, anlatımının farklı açıklamalarına pek çok kitapta karşılaşmıştık. Aynı şekilde incelediğimiz DKAB ders kitaplarında da milli duygu, vatan sevgisi ve ulus olma bilinci, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin ardından yoğun bir şekilde anlatılmaktadır.

1980’li yıllarda yazılmış bir başka DKAB ders kitabında da yine iyi ve ahlaklı bir yurttaş olmak için, milli duygular ve vatan sevgisi, “*vatanımızın kurtarıcısı, devletimizin kurucusu, Büyük Kahraman Mustafa Kemal Atatürk’ü çok severiz*” sözleriyle anlatılmıştır (Gökaydın ve vd., 1983b, s. 74). Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki 1980’li yıllarda ilkökul öğrencileri için yazılan DKAB ders kitaplarındaki anlatımlar, resimlerle zenginleştirilerek teorik bilgiye daha az yer verilmiştir. Bu kitaplarda kısa cümleler ve hikâyelerle çocuklarda din ve ahlak bilgisinin oluşturulması öncelikli amaçlar arasında yer almaktadır. Budan dolayı da özellikle

incelediğimiz DKAB ders kitaplarında Atatürk ve diğer Türk bilgin ve kahramanlarından sıklıkla ve övgüyle bahsedilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, 1980'li yıllarda yazılmış DKAB ilkokul ders kitaplarının yanı sıra ortaokul DKAB ders kitaplarında da din bilgisi konularına, ahlak bilgisi konularından daha fazla yer verilirken, yaş aralığı nedeniyle soyut bilgilere daha fazla odaklanılmıştır. Bundan dolayı da incelediğimiz ortaokul DKAB ders kitaplarının ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarına oranla Tanrı, peygamberler, kutsal kitaplar, ibadet, vb. dini konuları daha yoğun incelediklerini görmekteyiz. Ancak incelediğimiz kitaplarda, bu konular dışında, milli duygu ve vatan sevgisini içeren açıklamalarında olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Örneğin, Abdülkadir Şener ve Orhan Karmış, 1983 yılında ortaokul 1. sınıflar için yazdıkları DKAB ders kitabında, aynı toprağı paylaşan ve aynı ülküleri etrafında bir araya gelen yurttaşlardan oluşan millet topluluğunun, daha da güçlenerek varlığını devam ettirebilmesi için öncelikle yurttaşlar arasında milli birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiğini söylemektedirler. Onlara göre, vatan sevgisi ise bu noktada yurttaşlar arasında ortak duygu ve düşünce birlikteliğini sağlayarak, ahlakın önemli bir kısmını oluşturan gelenek ve göreneklerin de toplumda yerleşmesine imkân verecektir (Şener ve Karmış, 1983, s. 8).

Bu çerçevede şunu söyleyebiliriz ki, incelediğimiz ortaokul DKAB ders kitaplarında, milli duygu ve vatan sevgisi ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarına oranla daha az işlenmiştir. Söz konusu kitaplarda daha çok Atatürk ve laiklik konusunda yoğun açıklamalar belirlenmiştir. Hatta ortaokul 2. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, milli birlik ve dayanışma içinde çalışan, onurunu ve namusunu koruyan ulusları Tanrı'nın da mutlu edeceğinden bahsedilmiştir (Tunç, 1982, s. 65). Kısacası öğrencilere milli birlik ve vatan sevgisinin önemi anlatılırken bir toplumun aynı zamanda ahlakını da şekillendiren ve daha bütüncül hale getiren onurlu ve namuslu bir yaşamın önemine de gönderme yapılmıştır. Benzer şekilde bir başka DKAB kitabı yazarı Ethem Ruhi Fırlalı ise vatan, millet, devlet ve bayrağın, uğrunda savaşılan kutsal değerler olduğunu ve Atatürk'ün de bu manevi değerler konusunda son derece titiz olduğunu söylemektedir (Fırlalı, 1985, s. 84-87).

Bu bağlamda incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, milli duygu ve vatan sevgisinin bir başka göstergesi olarak, bayrak ve sancağa sevgi ve saygının öneminden de bahsedilmektedir. Söz konusu kitaplarda, bayrak bağımsız bir millet oluşumunun göstergesi olarak kabul edilirken, sancak devleti ve onu meydana getiren askeri gücü temsil eden kenarları sırmalı bayrak olarak anlatılmaktadır. Tüm milletler için bayrak ve sancak o milleti millet yapan haysiyet ve şeref en büyük göstergesi olarak anlatılmaktadır (Şener ve Karmış, 1983, s. 72).

Tüm bunların yanı sıra 1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarının neredeyse tamamında Atatürk ve Hz. Muhammed’in sözlerinden bahsedilmektedir. Örneğin incelediğimiz kitaplar arasında, ilkokul 3. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, Atatürk’ün: “Türk öğün, çalış, güven” sözü ve Hz. Muhammed’in: “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış” sözlerine yer verilmiştir (Gökaydın ve vd., 1983c, s. 56). Özellikle DKAB ders kitaplarında Atatürk’ün din ve laiklik konusundaki düşüncelerine sıklıkla yer verilmiştir. Ancak bu konuları başka bir kategoride inceleyeceğimiz için bu bölümde bahsedilmeyecektir.

1980’li yıllarda yazılan ilkokul ve ortaokul DKAB ders kitaplarında ortak olan nokta, iyi yurttaşın yetişmesinde milli duygu ve vatan sevgisi ile ahlaki tutum, davranış ve değerler arasında doğrudan ilişkinin somut davranış ve öğütlerle gösterilmesidir. Ayrıca incelediğimiz DKAB ders kitaplarının tümünde çocukların zihinsel ve duygusal gelişimleri dikkate alınarak yazıldığını söyleyebiliriz. Çünkü incelediğimiz kitaplarda somut-soyut kavramlar ve değerler açıklanırken çocukların yaşlarının gerektirdiği tutum ve davranışlara özellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarından, ilk 3 yıl yazılanlarda dini bilgiler neredeyse yok denecek kadar azken, daha sonraki sınıflar için yazılan DKAB kitaplarında dinin kavram ve içerikleri ve tabii ki ahlakın değerlerinden daha yoğun bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede 1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında iyi yurttaşın ahlaklı olmasına yönelik anlatımlar da yer edinmiştir. Bu dönemde öğrencilere ahlak olgusu, peygamberin örnek yaşam ve kişilik özelliklerinden hareketle ya da toplumun gelişimine, kalkınmasına katkı yapmış Türk düşünür ve bilginlerinin başarı ve karakter özelliklerinden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Kısacası incelediğimiz kitaplarda sıklıkla ahlaklı olmak; yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, doğrunun daima peşinde olmak, dürüst ve güvenilir bir insan olmak, hoşgörü ve alçak gönüllülüğü bir an olsun elinden bırakmamak, her şey de ortayı bulmak, toplumsal kurallara uymak, vatan ve millet sevgisini her şeyin üstün de tutmak, gibi ifadeler belirlenmiştir.

Bu bağlamda Uysal’ın DKAB ders kitabında, ahlak olgusunun çok yönlü bir şekilde incelediğini söyleyebiliriz. Uysal’a göre ahlak bir olgudur. Bu olgu ise kendisini, herkese içten ve dıştan kabul ettiren “evrensel” bir gerçekliktir. Bu gerçeklik kendisini var edebilmek için birtakım ilkelere sahiptir. Bu ilkeler ise, kişilere yaşam tarzı önermektedir. Ahlak kurallarının dayandığı temel ilke ise şöyledir: “iyi, doğru ve güzel olanın yapılması, “kötü, yanlış ve çirkin olanın yapılmamasıdır”. Ancak her toplum iyi ve kötüden farklı şeyler anlamaktadır. Bundan dolayı da ahlak kuralları toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. İyinin ve kötünün ne olduğu konusunda binlerce yıldır ortak bir görüş ortaya atılamamıştır. Filozoflar ve düşünürler

neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair sayfalarca kitaplar yazmışlardır, ancak ortak bir noktada buluşamamışlardır (Uysal, 1984, s. 217). O halde geniş halk kitleleri tarafından uyulması gereken kurallara, örf ve adetlere uymak, bir toplumda huzur ve refahın da sağlanması açısından önemlidir. Yine de tüm bu farklılıklara rağmen Uysal kitabında ahlakı şöyle tanımlamıştır: “*Ahlak, hem toplumların yaşam tarzlarını ve kişilerin davranış biçimlerini belirleyen kuralları ve hem de ahlak olayının ve sistemlerini, amaç ve gayesini inceleyen bilim dalını ifade etmektedir*” (Uysal, 1984, s. 207-208).

Ahlakı bir bilim olarak ele alan Uysal, daha sonraki açıklamalarında ahlak kavramının içeriğini biraz daha genişleterek ahlakı, teorik ahlak ve pratik ahlak olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre etik denilen teorik ahlak, ahlaki değerlerin mahiyetini, iyi ve kötünün ne olduğunu, mutluluk, vicdan, vazife ve sorumluluğun neden ibaret olduğunu ve insan davranışlarının amacını inceleyen bir bilim dalıdır. Bunun yanı sıra “moral” denilen pratik ahlak ise; insanın uyması gereken kuralların ne olduğunu ve bu kurallara uymamanın ve vazifeleri yerine getirmemenin yanlış olduğunu açıklayan bir bilim dalıdır (Uysal, 1984, s. 208). Kısacası Uysal’ın yazdığı DKAB ders kitabı daha önce incelediğimiz DKAB kitaplarına göre, ahlak olgusunu daha detaylı ve bilimsel bir şekilde ele almıştır. Sadece ahlakın dinle ilişkisi bağlamında incelememiş, bunun yanı sıra tek başına ahlakı felsefi bir analizden de geçirmiştir. Benzer şekilde, incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında ise ahlak kavramı, insanların birbirlerine karşı davranışlarını düzenleyen ahlak kuralları etrafında anlatılarak, milleti meydana getiren bireyler ne kadar ahlaklı ise, toplumun da bir o kadar sağlam temeller üzerinde kurulacağına gönderme yapılmıştır.

1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında Hz Muhammed’in güzel ahlaklı olmaya ilişkin sözlerine de özellikle yer verilmiştir: “*Güzel ahlâk dinin yarısıdır*”; “*Güzel ahlâktan ayrılma; çünkü ahlâk yönünden insanların en güzeli, din bakımından en güzelidir*” (Fırlalı, 1985, s. 129). Bu ve buna benzer açıklamalara incelediğimiz diğer DKAB ders kitaplarında da rastlıyoruz. Zaten incelediğimiz kitaplarda, fert ve toplumun ahlaklı olması tüm ilahi dinlerin ana gayesi olarak gösterilmektedir. İlahi dinlerde ve beşeri dinlerde ortak noktalardan birisinin her ikisinde de ahlak ilkelerinin bulunması olarak gösterilmektedir. Tek fark ise ilahi dinlerdeki ahlaki ilkeler vahye dayanırken, beşeri dinlerdeki ahlak ilkelerinin insanların koyduğu prensipler, bilge kişilerin ve zahitlerin yaşayış şekillerine dayanmasıdır (Uysal, 1984, s. 18).

Tüm bu açıklamalar ışığında, 1983 yılında 1. sınıflar için okutulması kararlaştırılan DKAB ders kitabında, öğrencilere Tanrı’ya şöyle dua etmeleri söylenmiştir: “*El açtım Tanrım sana. Akıl, sağlık, doğruluk, iyi huylar ver bana*” (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 37). Benzer bir

şekilde bir başka DKAB ders kitabında ise şöyle bir cümle kurulmuştur: “*Allah’ım bizi doğru yoldan ayırma*” (Gökaydın ve vd., 1983c, s. 23). Çocuklara bu cümleyle anlatılmak istenen kişiyi ahlaklı ve iyi yurttaş yapan sağlık ve aklın yanı sıra, iyi huylu olmak ve doğruluktan hiçbir zaman vaz geçmemektir.

1980’li yıllarda yazılan DKAB kitaplarının neredeyse tamamında iyi insan, iyi yurttaş ve iyi karakter özelliklerine sahip olmakla ahlaklı olmak eş değer gösterilmiştir. “İyi” kelimesi kitaplarda ahlaklı olmayı en güzel içeren kelime gibi düşünülmektedir. Örneğin 2. sınıflara için yazılan DKAB ders kitabında şöyle bir cümle kurulmuştur: “*Kalplerimiz sevgi dolu. Hepimiz büyümek ve iyi insan olmak isteriz*” (Gökaydın ve vd., 1983b, s. 4). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir sıfat olarak “iyi” kelimesinin içeriği çok kapsamlıdır ve bu içerikte DKAB ders kitaplarında, dinin ve toplumun kurallarına uyan, peygamberlerin sahip olduğu güzel ahlak özelliklerini kapsamaktadır. Örneğin, 1986 yılında yazılan DKAB ders kitabında ahlak olgusu, peygamberin karakter özelliklerinden hareketle şöyle anlatılmaktadır: “*Allah peygamberimizi güzellik ve ahlak bakımından en yüksek derecede yaratmıştır. O güler yüzlü, tatlı dilli, iyi huylu, doğru sözlüydü. Dilinden kötü söz, elinden yanlış ve kötü iş çıkmazdı. Kimseye kötülük düşünmez ve kötülük etmezdi. Kimsenin kalbini kırmaz, herkesin gönlünü kazanmak isterdi*” (Günay ve Yavuz, 1986, s. 36). O halde güzel ahlaka sahip olmakla doğruluktan ayrılmamak ve yanlış ya da kötüden uzak durmak eş değer görülmekte ve ahlak kavramı da, doğru-yanlış ikilemelerini de içine alarak, peygamberlerin kişilik özelliklerinden hareketle de kurgulanmaktadır.

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarında sıklıkla peygamberimizin “*ben güzel ahlaklı tamamlamak için gönderildim*” cümlesine yer verilmiştir. Hatta güzel ahlaklı olmak, dini yaşayışın en üstün derecesi olarak gösterilerek, güzel ahlakın neliğine ilişkin 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında şu açıklamalara yer verilmiştir:

“*Esasen güzel ahlak, iyi ve topluma yararlı bir insan olmanın temel şartlarındandır. Peygamberimiz: “Mümin başkasıyla hoş geçinir ve kendisiyle de hoş geçinir. Başkasıyla hoş geçinmeyen ve kendisiyle geçinilmeyenden kimseye hayır yoktur” buyurur. Birisi bize kötülük yaparsa biz ona iyilikle karşılık vermeliyiz. Çünkü yüce Allah Kurân’ında “İyilik ve kötülük bir değildir. Kötülüğü iyilikle karşıla. Böyle yaparsan aranızda düşmanlık bulunan kimsenin sizinle yakın bir dost gibi olduğunu görürsün” buyurmaktadır* (Günay ve Yavuz, 1986, s. 125).

1980’li yıllarda yazılan ilkökul DKAB ders kitaplarının dışında, 1980’li yıllarda ortaokullar yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak eğitimine ilişkin daha detaylı bilgiler belirlenmiştir. Bu noktada ilkökul DKAB ders kitaplarında olduğu gibi ortaokul DKAB ders kitaplarında da, ahlak eğitimi din ile temellendirilerek milli ahlaktan da yoğun bir şekilde

bahsedilmiştir. Ancak ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında dikkat çeken nokta, ahlakın önce kişinin kendi ahlaki gelişiminden hareketle anlatılmış olmasıdır. Örneğin 1983 yılında ortaokullar için yazılan DKAB ders kitabında, kişinin her şeyden önce kendi öz varlığına ilişkin görev ve sorumlulukları olduğundan bahsedilerek devamında şu açıklamalar yapılmaktadır:

“İnsanın kendi öz varlığına karşı da pek çok görevleri vardır. Zaten bu görevlerin önemini kavrayamayanlar, başkalarına karşı yükümlü oldukları görevlere yeterince önem veremezler. Bizi var edip, çeşitli yeteneklerle donatan yaratıcı bir güç var. O'nun bize bağışladığı hayat yani varlık, büyük bir nimettir. Sahip olduğumuz duygu, düşünce, sağlık, kuvvet ve aklın birer emanet olduğunu unutmamalıyız. Hayatımızı sağlık ve kuvvetimizi tehlikeye sokacak davranışlardan ve yeteneklerimize zarar verecek işlerden sakınmalıyız. Allah tarafından bize bahsedilen yetenekleri ve imkânları faydalı işlerde kullanmalıyız. Bilgimizi sürekli artırmalıyız. Böylece, kendimize karşı yapılması gerekli görevleri yerine getirmiş oluruz” (Şener ve Karmış, 1983, s. 6).

Kişinin ahlaki duyuşundaki gelişimi daha önce incelediğimiz DKAB ders kitaplarında olduğu gibi yine dini bir şekilde anlatılmıştır. Tanrı'nın bize bağışladığı yaşam bir nimet olarak gösterilerek, kişiye düşünse bu nimeti en iyi şekilde korumak ve geliştirmektir. Yukarıdaki alıntıda asıl dikkati çeken bir başka nokta ise, bizi biz yapan en önemli unsur olan aklımızın bize verilen en iyi şekilde bakılması gereken bir emanet olduğu hatırlatılmaktadır.

Bu bağlamda 1980'li yıllarda yazılan ortaokul DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, ilkokullar için yazılan DKAB kitaplarından farklı olarak, mutluluk ve ahlaklı yaşam ilişkisiyle de incelemektedir. Soyut bir kavram olan mutluluk, ahlakla doğrudan ilgilidir, çünkü ahlaklı bir yaşamın aynı zamanda insana mutlulukta getireceği de bilinmektedir. Bu anlamda da incelediğimiz DKAB ders kitaplarında da, aynı mantıkla hareket edilerek, mutlu bir yaşamın nasıl olması gerektiği konusu üzerinde de durulmuştur. Öncelikle mutlu bir yaşam için, kişinin kendisini üzecek ve sıkıntı verecek her şeyden uzak durması, sağlıklı olması, kötülüklerden kaçınması, sevecek çalışması, incitmemesi ve mutluluğunun çevresinin mutluluğuna bağlı olduğunu unutmaması gerekmektedir (Şener ve Karmış, 1983, s. 15). Ancak mutlu olmanın diğer bir ayağı da ruh sağlığını korumaktır. Bunun içinde kişinin kötü alışkanlıklardan, aşırı yorgunluktan uzak durarak, Allah'a olan inancını kaybetmemelidir (Şener & Karmış, 1983, s. 16). Kısacası incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, mutluluk ve ahlak bilimsel bir şekilde anlatılmaya çalışılsa da, sonunda bu iki kavram, Allah ve onun sonsuz gücüne bağlanmaktadır.

1980'li yıllarda yazılan ortaokul DKAB ders kitaplarında mutluluk ve ahlaklı yaşam arasındaki ilişkinin yanı sıra, doğrudan ahlakın ne olduğuna ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Örneğin ortaokul 1. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında ahlaklı ve faziletli

olmak doğrulukla ilişkilendirilmiştir. Doğruluk ise özü ve sözü doğru ve güvenilir bir insan olmakla olanaklıdır. Doğru insan aynı zamanda ahlaklı da olacağı için, özellikle incelediğimiz kitaplarda doğru insanın tanımı verilmiştir. Bu tanımlardan birisi şöyledir: “*Doğru insan, iyi huylu olan hayırlı ve örnek insandır. Çıkarlarına aykırı düşse bile doğruluktan ayrılmaz. Onurunu geçici menfaatlere değişmez... Yalancılığın kendisini küçük düşüreceğini bilir. Doğru insan, onurlu insandır. Bu gibilere herkes inanır ve güvenir. Doğru insanları Allah da, kulu da sever*” (Şener ve Karmış, 1983, s. 25).

Bu bağlamda doğru insan olmak herkesin inandığı ve güvendiği, her koşulda doğru yoldan şaşmayan, yalandan, hileden uzak duran, iyi ve ahlaklı insan olmak demektir. Zaten bu tür insanları çevreleri ve onları yaratan Allah da sever denilerek, son noktada ahlaklı ve iyi insanın dindar bir insan olması gerektiği de eklenmiştir (Tunç, 1982, s. 12).

Tüm bunların yanı sıra ahlaklı insanda bulunması gereken birtakım kişilik özellikleri de vardır ve bu özellikler hemen hemen incelediğimiz tüm DKAB ders kitaplarında benzer şekilde anlatılmaktadır. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: sözünde durmak, yalan söylememek, edep ve hayâ sahibi olmak yani her konuda haddini bilerek sınırı aşmamak ve utanmayı bilmektir (Tunç, 1982, s. 12-13). Bu özelliklerden başka şefkat ve merhamet sahibi olmak, yumuşak huylu olmak, cesaret ve yiğitlik özelliklerine sahip olmak, alçakgönüllü ve hoşgörülü olmak, her şey de ortayı bulmak, tevekkül etmek (bir amaca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Allah’a güvenmek ve sonrasında ona bırakmak), (Tunç, 1982, s. 47) çalışkan ve dürüst olmaktır (Tunç, 1982, s. 17-27). Benzer bir şekilde incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabı yazarı Uysal’a göre ise yukarıda sıraladığımız bu kişilik özellikleri ahlaki normlardır ve bu normlar her zaman, her yerde değişmeden kalırlar, çünkü bu özellikler ahlaklı insanın özellikleridir. Zaten bu özellikler bir aşiretten, bir kabileden bir siteye bir siteden bir devlete bir devletten de aileye, vatana ve millete ulaşır (Uysal, 1984, s. 212).

Şunu da belirtmek gerekir ki, 1980’li yıllarda yazılan ve incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, ahlaklı bir insanda bulunması gereken kişilik özelliklerinin sadece ne olduğundan bahsedilmemiştir. Aynı zamanda öğrencilere, Hz. Muhammed’in sözlerinden hareketle dini bilgileri de içine alan ahlak eğitiminin verildiği de belirlenmiştir. Örneğin ortaokul 2. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında sevgili peygamberimiz bir hadisinde şöyle buyurmuşlardır: “*Hiç kimse kendi elinin emeğini yemekten daha hayırlı bir lokma yememiştir*” denilerek çalışkan olmaya övgü yapılmıştır (Tunç, 1982, s. 29).

1980’li yıllarda ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında tüm bu saydıklarımızın dışında “Türklerde Ahlak” adında bir bölüm de açılmıştır. Bu bölümde Türklerin, geçmişten bu yana, kendi toplumlarının değer yargılarına uymayı erdem kabul etmelerinden ve adalet fikrinin

onlar için özel bir yeri olduğundan bahsedilmiştir. Hatta söz konusu kitaplarda Türklerin ahlaki özelliklerinden bazıları da şöyle sıralanmıştır: doğruluğa, mertliğe ve açık sözlülüğe önem vermeleri, ikiyüzlülükten kaçınmaları, cesur ve yiğit olmaları, zayıf insanları hiçbir zaman ezmeleri, hoşgörülü olmaları, yetim, hasta ve çaresizlere el uzatmaları vb, (Fırlalı, 1985, s. 118; Tunç, 1982, s. 54-55).

İncelediğimiz ortaokul DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir başka nokta ise, daha önceki bölümlerde incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi kitaplarında olduğu gibi ahlak kuralları anlatılırken toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara da yer verilmesidir. Ancak DKAB ders kitaplarında bu kurallara yenileri eklenmiştir. Örneğin, yere düşmüş ekmek parçaları ve besin maddelerinin çiğnenmesine izin vermemek, yola düşmüş bayrak resmi, ayet-hadis yazılı kâğıtlar, devlet büyükleri ve milli kahramanlarımızın resimleri bulunan gazete ve kâğıtları yerden kaldırmak ve ayakaltında çiğnenmelerine izin vermemek, cami, mescit gibi yerlere ayakkabı, kirli çorap ve ayaklarla girmemek, radyo ve televizyonda yapılan Kuran ve mevlut gibi dini yayınları dinlemek ve saygılı olmak gibi (Fırlalı, 1985, s. 98-99).

Yukarıda sıralanan kuralları ilk defa DKAB ders kitaplarında görüyoruz. Çünkü 1980 öncesinde yazılan ders kitaplarında toplumsal yaşamda uyulması gereken kurallar genellikle yerlere çöp atmamak, toplu taşıma araçlarını kullanırken dikkatli olmak, sinema, tiyatro gibi yerlerde nasıl davranılması ve genel olarak da görgü kurallarını için alacak şekilde anlatılmaktaydı. Ancak DKAB ders kitaplarıyla birlikte öğrencilerde dinsel bilgilere karşı hem bir bilinç, hem de inanç ve saygı uyandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ayrıca 1980'li yıllarda ilkökul ve ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında en çok dikkatimizi çeken nokta, Uysal'ın çalışması dışında, söz konusu kitaplarda ahlakın bir bilim olarak kabul edilerek incelenmesi yerine, daha çok dinle temellendirilen bir ahlak bilgisine yer verilmiştir. Örneğin, 1970'li yıllarda okutulan ahlak kitaplarındaki içerik ve bilgi birikimine DKAB ders kitaplarında rastlayamıyoruz.

Tüm bunların yanı sıra 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da, iyi ve ahlaklı yurttaşın, 1980'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi milli duyguları gelişkin ve vatan sevgisinin de yüksek olması istenmektedir. Hatta 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarıyla öğrencilerin iyi yurttaş olabilmek için, Cumhuriyet'in nasıl kurulduğunu, milli birlik ve beraberliğin, bağımsız, özgür ve hür bir devlet olarak yaşamak adına ne kadar önemli olduğu gibi konuları bilmeleri gerektiği sıklıkla söylenmektedir. Örneğin, 1994 yılında Akif Güle ve Gıyasettin Kaya tarafından yazılan DKAB ders kitabında, atalarımızın bin bir zorluk ve güçle elde ettikleri vatan topraklarının, bizlerin şan ve şerefi olduğu söylenmektedir. Hatta onlara göre, bu noktada yurttaşlara düşense özgürce yaşadıkları, çocuklarını

yetiştirdikleri, aynı zamanda şeref ve namus anlamlarına da gelen vatan topraklarına ve bayrağa sahip çıkmalarıdır (Güle ve Kaya, 1994, s. 85-86). Benzer şekilde bir başka DKAB ders kitabı yazarı Beyza Bilgin'e göreyse, yurttaşların Türk milleti olarak sahip olduğumuz ortak değerlere (kültürümüz, tarihimiz, dilimiz, dinimiz, gelenek ve göreneklerimiz, şarkılarımız, türkülerimiz, masallarımız, ninnilerimiz, kahramanlık hikâyelerimiz gibi) sahip çıkarak her daim yaşatmaya çalışmalıdırlar. Çünkü bu değerlere yaşatmak aynı zamanda yurttaşların ahlaki bir görevidir de (Bilgin, 1990, s. 105).

Bu çerçevede 1999 yılında 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında da “Vatan Sevgisi” adında bir ünite başlığı açılmış ve burada milli değerler ve Atatürk'ün vatan sevgisine ilişkin sözlerinden hareketle ahlak olgusuna gönderme yapılmıştır (Yılmaz, Sarısoy, ve Vakkasoğlu, 1999, s. 89-92). Bir başka DKAB ders kitabında ise, Atatürk'ün milli ahlak ve törelerin korunmasına ilişkin sözlerinden hareketle, vatan toprakları ve milli değerlerin öneminden bahsedilerek, Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerindeki şu sözleri öğrencilere aktarılmıştır:

“Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları eğitimin sınırları ne olursa olsun, ilk önce ve her şey den önce, Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir. Dünyada, uluslararası duruma göre böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevî unsurlara sahip olmayan kişilere ve bu nitelikte kişilerden oluşan toplumlara, hayat ve bağımsızlık yoktur” (Arsavi, 1999, s. 101).

İncelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında ise vatan ve millet sevgisi, atalarımıza olan saygı ve sevginin bir sonucu olarak gösterilerek, vatani korumak ve savunmak milli bir görev olarak gösterilmiştir (Fırlalı, 1997, s. 94-95). Bu anlamda da görev ve sorumluluklarının yerine getiren bir vatandaş aynı zamanda iyi bir yurttaş olarak ahlaki görevlerinden bir kısmını da yerine getirmiş olacaktır.

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir başka noktada, öğrencilere bayrak ve sancağın önemine ilişkin sıklıkla açıklamalar yapılmasıdır. Hatta DKAB ders kitabı yazarlarından Gündüz'e göre, bayrak ve sancak bağımsızlığın sembolüdür (Gündüz, 1994, s. 89). Aslında öğrencilere bayrak ve bağımsızlık arasında ilişkiden hareketle, milli değerlerin önemine dikkat çekilerek, ahlaklı yaşamın öneminde dikkat çekilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, 1980'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi, din ile temellendirilmiş milli bir ahlak anlayışı vardır ve bu ahlak olgusu da peygamberlerin örnek yaşamları ve kişilik özelliklerindeki ahlaki değerlerden hareket etmektedir. Başka bir anlamda, incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlakın felsefi boyutundan neredeyse hiç bahsedilmemiştir ve ahlak kavramına ilişkin tanımsal

açıklamalara da çok nadir yer verilmiştir. Genellikle ahlak kavramı din kavramını da içine alacak şekilde değerlendirilmiştir. Örneğin DKAB kitabı yazarlarından Gündüz'e göre ahlak, huy kelimesinin karşılığıdır ve ahlak denildiğinde akla gelense güzel ahlaktır. Ancak Gündüz, açıklamasının devamında insan doğasının güzel huylara meyilli olduğu gibi kötü huylara da meyilli olduğunu eklemekte ve Müslüman olarak bize düşen görevin kötü huylarla mücadele ederek iyi huyları edinmeye çalışmak olduğunu söylemektedir (Gündüz, 1994, s. 93)

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarında genellikle güzel ahlak ve din arasında ilişki kurularak, İslam dininin güzel ahlak ve iyiliği yaymaya çalıştığı belirtilmiştir. Güzel ahlaklı olmak, aynı zamanda dinin buyruklarına uygun bir yaşam sürmek ve ahlakla dini bütünleştirmek olarak gösterilmiştir. Tam da bu noktada DKAB kitabı yazarlarından Akif Güle ve Gıyasettin Kaya şunları söylemişlerdir:

“Sevgili Peygamberimiz, insanlığı her yönden iyiye ve güzele yönlendirmek için dünyaya bir güneş gibi doğmuştur. Güneş dünyadaki varlıkların maddî hayatını devam ettirmesini sağlamaktadır. Bunun kadar önemli olan bir husus da, kişilerin yaratılış amaçlarına uygun bir tarzda yaşaması, iyiliklere dayalı bir hayat tarzının oluşmasını sağlamaktır. Bu durum da ancak sevgili Peygamberimiz ‘in öğütlerini tutup, davranış ve hareketlerini severek örnek almakla gerçekleşir” (Güle ve Kaya, 1994, s. 45).

Bu bağlamda ahlaklı ve erdemli yaşamın temelinde iyilik vardır. İyi insan, iyi yaşam, iyi ahlak gibi kavramların sıklıkla DKAB ders kitaplarında kullanıldığını söyleyebiliriz. İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında öğrencilere ahlak olgusu daha çok iyi, güzel ve doğruluk kavramlarından hareketle anlatılmaktadır. Örneğin, toplumsal kurallara uymak, iyi alışkanlıklar edinmek, insanlara sevgi ve saygı ile davranmak, iyi davranışlar arasında gösterilmektedir (Güle ve Kaya, 1994, s. 55). İyi davranışlar sergilemek ise ahlak kurallarına uymak anlamına da gelmektedir.

Özellikle 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında iyi ve güzel bir ahlaka sahip olmak, doğru insan olmak, doğru bir yaşam sürmek ve her daim doğrunun peşinden koşmakla da eş değer görülerek tanımlanmıştır. Bu tanımlardan birisini DKAB kitabı yazarlarından Beyza Bilgin şu şekilde yapmıştır: *“Doğruluk, yalandan, ikiyüzlülükten uzak olma, namusluluk, dürüstlük, ölçü ve tartıya, kurallara uyma demektir” (Bilgin, 1990, s. 99).* Yine DKAB kitabı yazarlarından Aydın Tanrıverdi ise doğruluk kavramını şöyle tanımlamıştır: *“Doğruluk, insanın bildiği ve inandığı gibi, hakka ve gerçeğe uygun şekilde konuşması ve davranmasıdır. Başka bir deyişle doğruluk; kişinin özünde, sözünde ve davranışlarında dürüst olmasıdır” (Tanrıverdi, 1998, s. 85).* Benzer şekilde incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında ise

doğruluğun hayatımıza yön veren temel bir ahlak kuralı olduğu ve bundan dolayı da davranışlarımızın tamamında doğru olmamız gerektiği hatırlatılmıştır (Yılmaz, Sarısoy, ve Vakkasoğlu, 1999, s. 85).

Ahlak öğretiminde doğruluk kavramının yanı sıra incelediğimiz kitaplarda ahlaki değerlerden bazıları şöyledir: yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, kaba davranışlarda bulunmamak, eylem ve tutumlarımızda kibar ve ölçülü olmak, alçakgönüllü ve hoşgörülü olmak, edep ve hayâ sahibi olmak, merhametli ve mert insan olmak, iyi düşünmek ve iyi eylemlerde bulunmak, dilimizi doğru kullanmak, dinin buyruklarına uygun yaşamak, adaletli olmak, insanlarla alay etmemek, kötü alışkanlıklardan uzak durmak (alkol, uyuşturucu kullanmamak), iyi niyetli, dürüst ve temiz kalpli olmak vb (Bilgin, 1990, s. 99-101). Sıraladığımız bu kişilik özellikleri aynı zamanda kişinin iç temizliğini de göstermektedir.

Bu çerçevede, incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlak eğitimi kesinlikle dinden bağımsız şekilde verilmemektedir. Hatta DKAB kitabı yazarlarından Gündüz'e göre, dinin amacı güzel ahlak ve dini güzelce anlayan ve ibadetlerini yerine getiren insanın ahlakı da güzelleşecektir. Çünkü ona göre, dinini güzelce yaşayan insan aynı zamanda kötü huylardan uzak duracağından ahlaklı da olacaktır (Gündüz, 1994, s. 8-9). Tüm bunların yanı sıra DKAB ders kitapları aracılığıyla ahlak öğretiminde ahlaki değerler sıralanırken, öte yandan da yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında olduğu gibi toplumsal kurallara uymakta ahlaki değerler arasında gösterilmiştir. Örneğin, *“herkese açık olan yerlerde: parklarda, yollarda, toplu taşıt araçlarında, başkalarına zarar verecek davranışlardan sakınmalıyız. Çünkü toplumun bir ferdi olarak, hiç kimseyi rahatsız etme hakkına sahip değiliz. Bizim sahip olduğumuz tüm haklara, diğer insanlarda sahiptirler”* denilerek birlikte yaşamının ve kimsenin hakkına engel olmadan özgür olmanın, ahlaksal değeri üzerinde durulmuştur (Yılmaz, Sarısoy, ve Vakkasoğlu, 1999, s. 23).

Tüm bunların yanı sıra 2000'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, daha önceki yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarından farklı olarak, milli duygular ve vatan sevgisi konusundaki açıklamaların daha kısa olduğu belirlenmiştir. Örneğin 2007 yılında ilkokul 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, *“Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz”* başlıklı bir üniteye yer verilmiştir. Bu üniteye aynı bayrağa sahip olan milletin, vatani korumak ve kalkındırmak için tarihin her döneminde olduğu gibi vatani için gereken sevgiyi ve çabayı göstereceği söylenmektedir. (Komisyon, 2007b, s. 120-121). Benzer şekilde diğer DKAB ders kitaplarında da milli birlik ve beraberlik, vatan sevgisi, bayrak ve sancağın önemi konularında açıklamalar yapıldığı belirlenmiştir. Örneğin, 2014 yılında 5. sınıflar için yazılan DKAB ders

kitabında da, öğrencilerde vatan sevgisi, milli birlik ve beraberliğe olan inanç ve güven, milli değerleri korumak ve yaşatmak için geçmişi iyi bilmek, vatan topraklarının bin bir zahmet ve kan dökülerek kazanıldığının ayırında olmak gibi açıklamalara yer verilmiştir (Kılıç, Adam, ve Eroğlu, 2014, s. 112-124).

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında öğrencilere genellikle, Atatürk’ün ve silah arkadaşlarının vatan savunması, yurt ve millet bütünlüğüne ilişkin emeklerine yer verilerek bu emeğin değeri irdelenmiştir. Ancak her ne kadar 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında milli değerlerden bahsedilmiş olsa da asıl vurgu dini ve evrensel değerler üzerindedir. Özellikle de farklı dinlere ait evrensel ahlaki değerlere ilişkin açıklamalara sıklıkla hatırlatılmıştır. Şunu söyleyebiliriz ki 2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarında daha önceki dönemlerde yazılanlara göre ahlak eğitime ilişkin açıklamalar daha fazladır. Ancak söz konusu kitaplardaki ahlak eğitiminin daha çok peygamberler, Türk düşünür ve bilginlerinin kişilik özelliklerinden hareketle iyi, erdemli ve ahlaklı bir bireyin nasıl olması gerektiğine ilişkin açıklamalar şeklindedir.

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarında öncelikle ahlakın tanımına ve içeriğine ilişkin yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Örneğin 2005 yılında 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında ahlak, bir toplumda insanların benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanmaktadır (Komisyon, 2005, s. 21-22). Ahlaklı olmak, daha çok toplumsal kuralara uymak ve ilişkilerimizdeki tutum ve davranışlara göre değerlendirilmiştir. Oysa ahlakın bir başka boyutu olan etik ya da moral kelimeleriyle adlandırdığımız ahlakın felsefesini yapmak, ahlak üzerine derinlemesine düşünmek gibi bir anlayış kitaplarda gözlemlenmemektedir.

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında öğrencilere ahlaklı olmak, daha önceki dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi, iyi insan, iyi vatandaş ve ahlaklı birey olabilmeleri için neler yapmaları gerektiğinden hareketle anlatılmaktadır. En başta iyi insan olabilmek için kişinin dürüst, yardımsever, hoşgörülü ve doğru olanın her daim peşinden gitmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Özellikle incelediğimiz DKAB ders kitaplarında “doğruluk” konusu üzerinde durularak, doğruluk kavramı, dinsel ve ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir.

Bu bağlamda incelediğimiz DKAB ders kitaplarında bir yandan İslam dininin doğruluğa verdiği önemle ilgili Kuran’dan ayetlere yer verilirken, öte yandan da kişinin yaptığı işte iyi niyetli ve dürüst olmaya özen göstermesi, kimsenin arkasından konuşmaması, sözlerinde ve

davranışlarında uyum içinde olmasının, ahlaki olarak ne kadar önemli olduğundan sıklıkla bahsedilmektedir (Komisyon, 2005, s. 43-44).

Bu noktada 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, diğer dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi, dindar yaşamın bir parçası olarak gösterilmektedir. Örneğin 2012 yılında 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, din ve ahlakın iç içe geçtiği şu cümlelerle anlatılmıştır:

“İnsanların benimsedikleri birtakım değerler vardır. İnanç ve ahlak bu değerlerden bazılarıdır. İnsanlar bu ahlaki değerlerin önemini, aklını kullanarak anlayabilir. Allah’a inanan insanlar, Allah’ın bildirdiği ahlaki değerlerin kendilerine sorumluluk yüklediğine de inanırlar. Bu yüzden bu değerleri davranış hâline getirmeye çalışırlar. Böylece hem bireysel hem de toplumsal hayatlarını düzene koyarlar” (Komisyon, 2012, s. 22).

Bu bağlamda inanç ve ahlak arasında doğrudan bir ilişki kurularak, ikisinin de bireyin yaşamına düzen, huzur ve mutluluk getireceği söylenmektedir. Bu dönemde yazılan kitapların neredeyse tamamında “din güzel ahlaktır” adında bir bölüm açılmış ve dinin amacının insanları güzel ahlak sahibi yapmak olduğu belirtilmiştir. Hatta tam da bu noktada 2007 yılında 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında güzel ahlaklı olmak şöyle anlatılmıştır:

“Güzel ahlak, güzel söz ve davranışlarda bulunmak demektir. Buna göre bütün varlıklara sevgi ve şefkat göstermeliyiz. Doğru sözlü ve güvenilir olmalıyız. Kimsenin kusurunu araştırmamalıyız. İnsanlara hoşgörü ile yaklaşmalıyız. Yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeliyiz. İnsanlarla alay etmemeli ve şakalaşırken de ölçüyü kaçırmamalıyız. Hiç kimseye hoşuna gitmeyecek isim takmamalıyız. Kendimize yapılmasını istemediğimiz davranışları başkalarına yapmamalıyız” (Komisyon, 2007a, s. 25).

Benzer şekilde bir başka DKAB ders kitabında da güzel ahlaka sahip olmak ve güzel davranışlarda bulunmak hem ahlaki hem de dini görevimiz olarak gösterilmiştir (Doğan R. , 2014, s. 25). Yukarıda sayılan tutum ve davranışlar aynı zamanda iyi vatandaş ve ahlaklı bireyin neler yapması ve nasıl davranması gerektiğine dair davranışları da oluşturmaktadır.

2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir başka noktada “Öğrenme Alanı: Ahlak” adında bir ünitenin açılması ve ahlaklı insanda bulunması gereken özelliklerde, peygamberimizin kişilik özelliklerinden ve Atatürk’ün ahlak konusundaki sözlerinden hareketle öğrencilere açıklanmasıdır. Bu noktada incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, “Öğrenme Alanı: Ahlak” başlıklı bölümde ahlak ve ahlaksızlık ya da ahlaklı olmayan tutum ve davranışlar dinimizin yapmamızı istediği davranışlar (ahlaklı) ve dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar (ahlaklı olmayan) şeklinde öğrencilere anlatılmıştır. Örneğin 2007 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar şöyle sıralanmıştır: “yalan söylemek ve hile yapmak, gıybet ve iftira,

hırsızlık, alay etmek, büyülenmek, kötü zanda bulunmak, başkalarının kusurlarını araştırmak, anne-baba ve büyüklere saygısızlık” (Komisyon, 2007c, s. 90-103). Yukarıda sıralanan ve dinimizin yasakladığı kötü alışkanlıklar aynı zamanda çocuklara ahlaksız davranış ve tutumlar olarak da gösterilmektedir. Hatta 2004 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıkların; alkollü içki kullanmak, uyuşturucu kullanmak, kumar oynamak gibi, din, ahlak ve hukuk kurallarıyla yasaklandığı söylenerek, toplumsal kurallara uyan, kötü alışkanlıklardan uzak duran kişinin hem dinin hem de ahlakın gereklerini yerine getirdiği belirtilmektedir.

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında üzerinde durulan bir başka konuda peygamberimizin örnek yaşamı ve kişilik özelliklerinden hareketle öğrencilere ahlaklı bir insanda bulunması gereken kişilik özelliklerinden bahsedilmesidir. Örneğin 2013 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında peygamberlerin özellikleri şöyle sıralanmıştır: “*Yüce Allah’ın seçtiği elçiler; dürüst, güvenilir, sorumlu ve adaletli tutumlarıyla örnek insanlardır. Onlar; cesur, sabırlı, hoşgörülü ve merhametlidirler. Bu ve benzeri özellikleriyle peygamberler gerek kendi zamanlarında gerekse sonraki dönemlerde insanlara örnek olmuşlardır*” (Komisyon, 2013a, s. 16).

O halde öğrencilere DKAB ders kitaplarıyla, ahlaklı bir birey olabilmek için dürüst ve güvenilir bir insan olmalarının yanı sıra sabırlı, hoşgörülü, merhametli ve alçakgönüllü insanlar da olmaları gerektiği öğütlenmektedir. Benzer şekilde 2009 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında da peygamberin nitelikleri tek tek sıralandıktan sonra tüm insanlığa örnek olan peygamberlerin doğru ve güvenilir insan olmaları ve tüm bireyleri de bu anlamda teşvik etmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır. Çünkü “*peygamberler daima hak ve adaletin, dürüstlüğün, iyiliğin, ahlaki ve erdemli bir yaşamın tarafı olmuşlardır*” diye düşünülmektedir (Komisyon, 2009, s. 23).

2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarının neredeyse tamamında peygamberlerin, insanları güzel ahlaklı bireyler olarak yönlendirilmek üzere seçildikleri üzerinde durulmaktadır. Hatta 2007 yılında 8. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinin güzel ahlaklı olmaya nasıl katkıda bulunabileceğine ilişkin açıklamalar vardır. Buna göre:

“Ahlak, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır. Ahlak, insanı mutlu edecek kuralları belirler. Din ve ahlak arasında sıkı bir ilişki vardır. Din; insanın, zorlama olmadan, çıkar gözetmeden, içtenlikle iyi ve güzel işler yapmasına katkı sağlar. Dinimizin amacı insanları iyiye, doğruya ve güzele yönelterek onların mutlu olmalarını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için din öncelikli olarak ahlak ilkelerinin davranışlara yansımaları öğretir. Bireyin ve toplumun güven ve huzur içinde yaşaması, güzel ahlakın

benimsenmesi ve yaygınlaşmasına bağlıdır. İslam dininde ahlaka ve güzel davranışlara büyük önem verilmiştir” (Koç, 2007, s. 94).

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, ahlak ve din arasında sıkı bir ilişki kurularak, her ikisinin de mutluluk ve huzur getirerek insanları iyiye yönlendirdiği anlatılmaktadır. Aslında incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu daha çok toplumsal boyutuyla ele alınarak, ahlaklı olmak toplumsal kurallara uymak ve her doğrunun peşinden koşmak şeklinde kurgulanmıştır. Oysa ahlakın bir de felsefi boyutu vardır, ahlakın felsefesini yapabilmek ve öğrencilerde ahlakı toplumsal, bilişsel ve psikolojilerine uygun şekilde anlatabilmek gerekmektedir. Kısacası 1980’den günümüze kadar yazılan DKAB ders kitaplarında ortak nokta, ahlak ve din arasındaki sıkı ilişkiden hareketle, ahlakın dini yaşamı gerektirdiğine dair yapılan vurgudur.

4.3.2.Yeni Toplum

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarının, “yeni toplum” teması, “bilgi ve din” kategorisiyle incelenmiştir.

4.3.2.1.Bilgi ve Din

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarının “bilgi ve din” kategorisine ait bulgularında, bilim-din ikilisinin ahlakla ilişkisi incelenmiştir. Bu anlamda incelediğimiz DKAB ders kitaplarında dikkatimizi çeken, evrenin oluşumu hakkında çocuklara bilgi verilirken, bilimden sınırlı şekilde bahsedilerek, son noktada her şeyin bir yaratıcıya, onun kudret ve gücüne bağlanmış olmasıdır. Örneğin 1983 yılında ilkokul 1. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında Tanrı, sadece insanı değil, yeri, göğü, havayı, suyu, güneşi ve ayında yaratıcısı olarak kabul edilerek, Tanrı’nın tüm bunları insanları sevdiği için yaptığı söylenmektedir (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 10). Ancak her ne kadar Tanrı, canlı cansız tüm varlıklarla birlikte insanı yaratmış olsa da insana diğer yaratıklardan farklı olarak akıl vermiş ve insanı yüceltmıştır denilmektedir (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 28).

Bu bağlamda 1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, saf akıl ve bilim birlikteliği ile anlayan değil, daha çok Tanrının var ettiklerini akıyla anlayan ve bu sayede de Tanrı’nın ne kadar yüce olduğunu keşfeden bir insan yaratılmak istenmiştir. Özellikle ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında neredeyse bilimsel bilgi dinden bağımsız anlatılmamaktadır. Ahlak ise bu noktada bilim ve din arasında, Tanrı’nın yüceliği ve kudretini

kabul eden yurttaşın yaşam biçimi olarak gösterilmiştir. Bireylerden her ne kadar bilimin önem ve değerini anlamaları beklense de, son noktada yine de sahip oldukları her şeye, Tanrı onları yarattığı ve akıl verdiği için anlamlandırabildiklerini asla unutmamaları söylenmektedir. O halde incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, dinsel bir ahlak ve dinin çemberi içinde dönen bir bilim anlayışından bahsetmek olası gözükmemektedir.

Bu çerçevede, 1980’li yıllarda ortaokul 1. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında din ve bilim arasındaki ilişki ilk insanlardan başlayarak anlatılmaktadır. Buna göre tarihin her devrinde ilkel düşünceye sahip insanlar bulunduğu ve bu insanların bazı doğa olaylarını ve varlıklarda insanüstü güç olduğuna inanarak, onlara taptığı söylenmektedir. Ancak zaman içerisinde bilimsel gelişmelerdeki ilerlemeler bu tapınmanın anlamsızlığını ortaya koyarak, insanların karşısında şaşkınlığa düştükleri ve açıklayamadıkları doğa olaylarının nedenini bilimsel gelişmelerle açıklayabildikleri söylenmektedir. Bilimsel gelişmenin öneminin dinsel konular içinde gerekli olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu noktada kişinin, Tanrı’nın varlığına ve birliğine inanması bilimsel gelişmelere rağmen, çaresiz kaldıkları ve açıklayamadıkları olaylar karşısında insanüstü bir gücün varlığına inanmaya ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır. Böylece Tanrı ve dinsel bilginin insana verdiği huzur, güven ve mutluluk ortamı yaratılabilir (Şener ve Karmış, 1983, s. 2). Hatta 1982 yılında Bilgin tarafından yazılan DKAB ders kitabında, bilimsel bilgi ve Tanrının kudreti arasındaki ilişki şöyle açıklanmıştır:

“Bugün insanlar aya gidip gelebiliyor. Bilim ve tekniğin ilerlemesi bizi uzay çağına ulaştırdı. Güneşin alev alev yanışını gösteren fotoğraflarını çekebiliyoruz. Bir yandan milyarlarca ışık yılı uzaklıktaki yıldızları gözleyebiliyoruz, diğer yandan zerreten küçük mikroskobik varlıkların boyutlarını ölçebiliyoruz. Fakat yine de “Evren” denilen sonsuz büyüklüğü tam olarak kavrayamıyoruz. Onun neresinde bulunduğumuzu belirleyemiyoruz. Bilgimiz arttıkça evrenin büyüklüğünü, sarsılmaz düzenini düne göre daha iyi anlıyoruz. Anladıkça da merakımız artıyor. “Bu düzen kimin eseridir?” diye soruyoruz kendi kendimize. Evrendeki bu kusursuz hareket ve aksamayan düzen kime aittir? “Göklerin ve yerin sırları Allah’a aittir”. Şûra Sûresi, 12. Âyet” (Bilgin, 1982, s. 11).

Bu noktada bir başka DKAB ders kitabı yazarı Uysal’a göre ise, bizi diğer canlılardan üstün kılan aklın da bir sınırı vardır. Örneğin bilim ve teknik alanındaki bunca ilerlemeye rağmen, aklımızın neden tüm canlılar arasında bize verildiğini ya da insan niçin ve nasıl var olmuştur, sorularına yanıt bulamamıştır. İşte insanın bu yetersizliğinden dolayı da Tanrı insanı aklıyla baş başa bırakmıştır. Ancak Tanrı aynı zamanda insanın yanılmasını önleyecek, huzur ve mutluluğunu sağlayacak bilgilerle, yani dini bilgilerle de donatarak, dünya ve ahiret hayatı için mutluluk yolunu çizmiştir. Uysal, Tanrı tarafından çizilen bu ilahi yol ve kurallara ise din

demektedir (Uysal, 1984, s. 9-10). Bu nokta din insanların tüm aşmalarını düzenleyen bu dünyada ve ahirette mutlu yaşaması için yapması ve yapmaması gerekenleri onlara açıklayan bir tür sistem gibi kurgulanmıştır. Aslında 1980'den günümüze kadar yazılan tüm DKAB ders kitaplarında ortak olan nokta, Tanrı-İnanç ve Din hakkında yazılanların içerik olarak neredeyse aynı olmasıdır. Tüm DKAB ders kitaplarında çocukların yaşlarıyla uyumlu olarak, Tanrı'nın varlığı ve sıfatları, peygamberlere iman, kutsal kitaplar, ibadet çeşitleri, oruç, namazın nasıl kılınacağı ve tüm bu saydıklarımızın insan yaşamına kattığı toplumsal ve ahlaki değerlerden bahsedilmiştir

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitapları arasında özellikle ilkokullar için yazılanlarda, “neden Allah'a inanmalıyız” sorusuna cevaben yazılan şeylerden öte genellikle Allah'ın bir ve tek olduğu, her şeyi yarattığı ve tüm bunlardan dolayı ona şükretmemiz gerektiğini içeren bilgiler vardır (Gökaydın ve vd., 1983a, s. 31-33). Aynı zamanda DKAB ders kitaplarında inanma eyleminin, insanın doğasında olduğu ve hangi yaşta olursa olsun tüm insanların inanmadan yaşayamayacakları, çünkü içinizdeki merak duygusunun ancak inanmakla tatmin olabileceğinden bahsedilmektedir (Günay ve Yavuz, 1986, s. 2). Bu anlamda da Allah'ın varlığına inandığımız zaman mutlu ve huzurlu bir yaşamın bizi beklediği söylenmektedir. O halde Allah ve peygamberlerine inanmak kişide ümitsiz kaldığı anlarda umut etmeyi ve her şeyin düzeleceğine inanarak yanlış ya da kötü eylemlerde bulunmasına engel olacaktır (Günay ve Yavuz, 1986, s. 9).

Bu bağlamda DKAB ders kitaplarında, Allah'a ve yarattıklarına inanmak, sadece kişinin mutlu bir yaşam sürmesini değil, aynı zamanda ahlaklı bir yaşamında yapı taşı oluşturur. O halde DKAB ders kitaplarıyla öğrencilerde, ahlaklı insan ve ahlaklı yaşamın elde edilmesinde inanç ve dinsel bilginin önemine ilişkin sıklıkla göndermelerde bulunulmuştur. Allah'ın varlığı ve onun koruması altında olunduğuna inanmak insanda huzur, mutluluk ve güven duygularının açığa çıkmasına ve zor zamanlarda umutsuzluğa kapılarak yanlış hareketlerde bulunmasına engel olacağı için çok önemlidir. Ancak Allah'ta insanlardan tüm bunlara karşılık sevgi ve şefkatle çalışmalarını ve daima iyi ve doğrunun peşinde olmalarını istemektedir (Bilgin, 1982, s. 16).

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında inanç ya da dinsel bilgiye sahip olmanın sıklıkla faydalarından bahsedilmektedir. Özellikle bu faydalar anlatılırken de, Allah'ın elçisi olan peygamberlerin toplumsal yaşama kattıkları değerlerden, ahiret yaşamına inanmanın insanın dünyevi yaşamını daha ahlaklı kıldığından, namaz, oruç gibi ibadetleri yerine getirmenin Tanrı katında öneminden ve meleklerin her an bizi izleyerek yaşamımıza kattıkları yararlarından

özellikle bahsedilmektedir. Hata Bilgin kitabında melekler ve ahlaklı yaşam arasındaki bağlantıya ilişkin şunları söylemişlerdir: *“Melekler her yerde, her zaman bulunurlar. Yaptığımız iyilikleri ve kötülükleri izlerler. Öyleyse her yerde ve her zaman ölçülü olmalıyız. Davranışlarımıza dikkat etmeliyiz.”* (Bilgin, 1982, s. 23).

Tüm bunların yanı sıra 1980’li yıllarda ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında, ilkokullar için yazılan DKAB kitaplarına göre inanç ve din konusundaki açıklamalar daha yoğundur. İlkokul DKAB ders kitaplarında olduğu gibi ortaokul DKAB ders kitaplarında da Tanrı’nın yüceliği, kudreti ve bir olması öncelikle anlatılan konulardır. Ancak ortaokul DKAB ders kitaplarında sadece Tanrı, peygamberleri ve kutsal kitaplardan değil, aynı zamanda İslamiyet haricindeki diğer dinlerden kısa da olsa bahsedildiğini görüyoruz. Özellikle incelediğimiz ortaokul DKAB kitaplarında Allah’a karşı görevlerimiz, Kuran-ı Kerim’e ve Peygamberlere karşı görevlerimizin neler olduğuna ilişkin de uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Tüm bu görevlerde ortak olan nokta ise, Tanrı’nın bize bahsettiği öncelikle akıl ve evrene sahip çıkmak, doğal düzeni bozacak davranış ve hareketlerde bulunmamak, Tanrı’ya bize tüm bunları verdiği için şükretmek, dua ve ibadet etmektir. Bu anlamda da ibadet etmek ise, *“Yüce Allah’ın razı olduğu işleri yapmak, razı olmadıklarını yapmamaktır”* şeklinde tanımlanmıştır (Şener ve Karmış, 1983, s. 13).

1980’li yıllarda yazılan ortaokul DKAB ders kitaplarında ortak anlatımlardan birisi de “dinin güzel ahlak” olduğu cümlesinin kullanımına ilişkindir. Bu konuda İncelediğimiz DKAB ders kitaplarından birisinde şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“Güzel ahlâk, bütün ilâhî dinlerin ortak amacıdır. Buyruk ve yasakları güzel ahlâka yönelik olmayan bir din gösterilemez. Özellikle, İslâmiyet ve güzel ahlâk birbiriyile eş anlamlıdır. İslamiyet bütün öğüt ve buyrukları, doğrudan doğruya veya dolayısıyla kötü huylardan arınmayı, güzel huy ve alışkanlıklarla bezenmeyi kolaylaştıracak niteliktedir. İman ve ibadet insanı olgunlaştırır, üstün ahlâk sahibi yapar” (Şener ve Karmış, 1983, s. 5).

Bu çerçevede dinin buyruklarıyla ahlaken olgunlaşmak ve güzel ahlak sahibi olmak eş değer görülmüştür. Kısacası dinin buyruk ve yasaklarına uygun bir hayat sürmek ve karşılaştığımız zorluklar karşına kutsal kitapları kendimize kılavuz edinmek “iyi insan” ya da “güzel ahlaklı” olmanın anahtarı gibi gösterilmiştir. Bu dönemde yazılan DKAB ders kitaplarında bu ve benzeri açıklamalara sıklıkla rastlanılmaktadır. Din ve ahlak birbirinden ayrılmaz ve iç içe geçmiş bir yapı gibi öğrencilere gösterilmektedir. Bu anlamda da dinden bağımsız ya da dini bilgilerden soyutlanmış bir ahlaki öğretiye incelediğimiz kitaplarda rastlayamıyoruz. Hatta son peygamber Hz. Muhammed de bu anlamda güzel ahlaklı insanın en güzel göstergesi olarak gösterilmiş ve onun kişilik özelliklerinden hareketle de güzel ahlaklı bir

insanda bulunması gereken karakter özelliklerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Örneğin Tunç tarafından yazılan ortaokul DKAB ders kitabında ise, inanma duygusunun tüm uygarlıklarda ve insanlarda ihtiyaç duyulan ortak bir duygu olduğundan hareketle, Allah'a inanmanın kişiye çalışma, yaşam ve başarıya gücü vereceğinden bahsedilmektedir (Tunç, 1982, s. 10). Benzer bir şekilde ortaokul 3. sınıflar için yazılan “DKAB ders kitabında da inanç duygusu, kişinin mutluluğunun temel kaynağı olarak gösterilmektedir (Fığlalı, 1985, s. 41). Aynı şekilde Uysal tarafından, Ortaöğretim kurumları için yazılan DKAB ders kitabında da dinin fert ve toplum için huzur ve mutluluk kaynağı olduğu söylenerek devamında şu açıklamalarda bulunulmuştur:

“Bilim ve teknik ne kadar gelişmiş olursa olsun ve gelecekte de gelişmesine devam etsin insanı mutlu etmeye yetmemiştir, yetmeyecektir. Çünkü insan bütün maddi ve manevi, bedeni ve ruhi ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayabilecek bir ortamı geliştirmiş olsa bile, böyle bir ortamdan ölüm ile ayrılma korkusu onu mutsuz etmek için yetecek ve artacaktır bile... Ve yine din ihtiyacı devam edecektir” (Uysal, 1984, s. 12).

1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarının tamamında, her ne kadar bilimsel gelişmelerden bahsedilmiş olsa da, din ve inanma duygusu her zaman kitaplarda daha yoğun anlatılmaktadır. Özellikle de ortaokul DKAB ders kitaplarında inanma, iman, ibadet ve dinin buyruklarından ince ayrıntılara girilerek bahsedilmiştir. Bu noktada ise, bilimsel bilginin ve teknolojinin topluma faydaları kitaplarda vurgulanmış olsa da son noktada bilim ve teknolojinin açıklayamadığı konulara dinsel bilgi yanıtlar getirmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, 1990’lı yıllarda kaleme alınan DKAB ders kitaplarında da, 1980’li yıllarda yazılan DKAB kitaplarında olduğu gibi, bilimsel bilgi son noktada dinsel bilgiye dayandırılmakta ve ahlak da bu noktada bilim ve din arasındaki ince çizgiye yerleşmektedir. Örneğin, DKAB ders kitabı yazarlarından Bilgin’e göre, bilim ve teknikteki ilerlemeler insanları uzay çağına ulaştırırsa da ya da güneşin alev alev yanışını gösteren fotoğraflar çekilebilse de, zerreden küçük mikroskobik varlıkların boyutları ölçülebilse de yine de evren denilen sonsuz büyüklük tam olarak anlaşılabilmiş değildir (Bilgin, 1990, s. 15). Bir başka DKAB ders kitabı ise bilim ve din arasındaki ilişkiyi şöyle bir örnekle açıklamıştır:

“Geceleri gökyüzüne baktığımızda, orada, bin bir güzellikler görürüz. Ay, dünyamıza aydınlık saçar. Yıldızlar, uzaktan bize göz kırpar ve yol gösterir. Her biri kendi yörüngesinde şaşmaz bir düzen içinde hareket eder. Güneş, hem dünyamızı aydınlatır, hem de ışığı ile canlılar için hayat kaynağı olur. Dünyamızın kendi eksenini etrafında dönmesi ile gece ve gündüz, güneş etrafında dönmesi ile mevsimler meydana gelir... İncancımıza göre bütün bu güzellikleri ve uçsuz bucaksız evreni yaratan yüce Allah'tır” (Algül ve Çetin, 1998, s. 9-10).

Her ne kadar incelediğimiz kitaplarda bilimsel gelişmelerin ulaştığı son nokta çocuklara anlatılsa da tüm evrenin nasıl meydana geldiği ve yaratıcısının da kim olduğu sorusu akıllara

takılmakta ve sorunun cevabının da Tanrı olduğu söylenmektedir. Hatta Bilgin göre, yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah'ın bilgisi ve izni dışında olamayacağı, Allah'ın her şeyi görüp duyduğu ve bundan dolayı da insanların evrende hiçbir zaman yalnız kalamayacaklarını iddia etmektedir (Bilgin, 1990, s. 22). Benzer şekilde incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında da, çocuklardaki merak duygusunun aydınlatılabilmesi ve evrende olaylar arasındaki düzenin açıklanabilmesi için Tanrı'nın varlığından bahsedilmiştir. Çünkü çocuk yeryüzündeki ve gökyüzündeki olaylar hakkında bilgi edinmek isteyip yaratıcısını merak eder. (Yılmaz, Sarısoy, ve Vakkasoğlu, 1999, s. 10).

Bu çerçevede 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında öncelikle öğrencilere Allah'ın varlığı, tek olduğu ve gücünün de her şeye yettiği söylenmektedir. (Güle ve Kaya, 1994, s. 12). Allah'a inanmak ise imanın şartlarından gösterilmektedir. O halde Allah'a, peygamberlere ve gönderdiği kutsal kitaplara inanmak dinin kurallarını da yerine getirmek anlamına gelmektedir. Dindar bir hayat ise kişiyi aynı zamanda ahlaklı bir yaşamada götürecektir. Ayrıca dinin gereklerini yerine getirmek kişiyi sadece ahlaklı kılmayacak, aynı zamanda kişide sevgi, saygı, güven, fedakârlık, yardımseverlik ve hoşgörü gibi duygularında oluşmasına sağlayarak mutluluk ve huzur sağlayacaktır (Güle ve Kaya, 1994, s. 15).

Tüm bunların yanı sıra 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında bilimsel gelişmelerden kısa da olsa bahsedilmesine rağmen, dini bilgilere yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Örneğin DKAB ders kitaplarında, peygamberlere, kutsal kitaplara, ahiret gününe inanmanın insan yaşamına katacağı huzur ve ahlaki değerlere sıklıkla yer verilmiştir. Buna göre ahiret gününe inanan insan yaşarken davranış ve tutumlarına dikkat edeceği için aynı zamanda ahlaklı bir yaşamda sürmüş olacaktır. Benzer bir şekilde Kuran'a uygun bir şekilde yaşamaya çalışan bir kişide kimseye haksızlık yapmayacağı ve her zamanda doğru olanın peşinde olacağı için yine ahlaklı yaşamış olacaktır. İncelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında din kavramı şöyle tanımlanmıştır: "*Din, akıl sahibi insanları, kendi irade ve arzuları ile mutlak hayır olan şeylere yönlendiren İlahi kurallardır*" (Fığlalı, 1997, s. 50).

Bu bağlamda incelediğimiz DKAB ders kitaplarında din, insanların ahlakını oluşturan ve onları daha iyi hale getiren bir unsur olarak gösterilmiştir. Zaten incelediğimiz kitapların hemen hemen tümünde din ve ahlakın birbirini tamamladığı, hatta ahlakın dinin içinden çıktığına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Hatta DKAB ders kitabı yazarlarından Tanrıverdi'ye göre, din ve ahlak arasındaki ilişki inanma duygusuyla açıklanabilir. Ona göre, inama duygusunun insan için vazgeçilmez bir duygudur.

1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da daha önceki yıllarda yazılanlarda olduğu gibi her ne kadar bilimsel gelişmeler anlatılsa da son noktada her şeyin yaratıcı ve var

olma nedeni olarak Tanrı gösterilmiştir. Örneğin 1996 yılında 5. sınıflar için Arışahin ve Doğru tarafından yazılan DKAB kitabında insanların bilimsel bilgileri kullanarak sayısız buluşlar yapmasında onlara yol gösteren ve akılı veren Allah olduğu söylenerek bir anlamda bilimsel bilginin var olma nedeni olarak dinsel bilgi gösterilmiştir (Arışahin ve Doğru, 1996, s. 24).

Tüm bunların yanı sıra 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da bilgi-din ve ahlak arasındaki ilişki belirlenmiştir. Öncelikle 1980 ve 1990’lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da bilimsel bilgi en son noktada Tanrı’nın kudret ve gücüyle sınırlandırılmıştır. Örneğin 2010 yılında 8. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, evrende canlı ve cansız pek çok varlık olduğu, ayrıca doğada ve toplumda da birbirini takip eden çeşitli olaylar meydana geldiği söylenmektedir. Her ne kadar iki olay arasındaki ilişki ya da takip bilimsel olarak nedensellik ilkesine dayandırılrsa da, son noktada evrendeki olayların belirli bir düzen içinde hareket etmesi “kader” kavramıyla açıklanmaktadır. İncelediğimiz kitaba göre, kader, evrendeki ölçü ve düzenin genel adıdır. Bu ölçü ve düzen ise evrendeki olaylar arasında nedensellik ilkesinin oluşmasına olanak vermektedir diye aktarılmaktadır (Demirtaş ve Özdemir, 2010, s. 15).

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarından 2005 yılında 4. sınıflar için yazılana, bilim ve din birlikteliği insanı diğer varlıklardan ayıran akıl ve inanç sahibi olmasıyla ilişkilendirilerek, bir anlamda bilimin karşılığı olarak akıl ve dinin gereği olarak da inanma duygusuna vurgu yapılmıştır (Komisyon, 2005, s. 42). Özellikle incelediğimiz DKAB ders kitaplarında insanın akıllı, irade sahibi ve üstün varlık olduğu söylenmektedir, ancak insana bu özellikleri ise Tanrı’nın bağışladığı söylenerek akıl ve din arasında bağlantı kurulmuştur. Tanrı yarattığı insanlara Kutsal kitaplar aracılığıyla iyiyi, kötüyü başka bir anlamda günah ve sevabın ne olduğunu göstermiş, ancak son noktada seçimi kişinin hür iradesine bırakmıştır.

Bu noktada dini bilgiyle, insanların mutluluğa ulaşabilmeleri için, dürüstlüğu, temizliği, çalışmayı, yardımseverliği ve hoşgörüyü öğütleyerek insanın manevi yönünü beslemek istemektedir (Komisyon, 2005, s. 19). İncelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında da yine insanın akıl ve düşünmesiyle üstün bir varlık olduğuna gönderme yapılarak, aklın Tanrı’nın insanlara verdiği en büyük nimet olduğu söylenmektedir (Kılıç, Adam, ve Eroğlu, 2014, s. 12). Benzer şekilde 2013 yılında 7. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında da varlıklar arasında insanın özel bir yeri olduğu, çünkü insanın akıllı bir varlık olduğu, hatta varlıklar arasında yaptıklarından sorumlu tutulan tek varlık olduğu söylenmektedir (Komisyon, 2013b, s. 12).

Benzer şekilde 2007 yılında 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında da, Tanrı’nın insanlara öğrenme, tercih etme ve tercih ettiğini gerçekleştirebilmesi için akıl verdiği ve

insanlara bu noktada düşen ise akıllarını en iyi şekilde kullanarak kendilerini geliştirmeleridir (Komisyon, 2007b, s. 28). Ancak Allah insanların manevi yönlerini de en iyi şekilde geliştirerek ahlaklı ve mutlu bir yaşam sürebilmeleri için de onlara kutsal kitaplar göndermiştir. İnsanlara düşen ise kutsal kitaplarda yazan ahlaki ve dini öğretileri içselleştirebilmeleridir (Komisyon, 2007b, s. 27). Bir başka DKAB kitabında ise, “*Allah’ın insanoğluna akıl ve irade yanında iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt etmesi için rehber olarak Kutsal Kitaplar gönderdiği*” söylenmektedir (Koç, 2007, s. 20).

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarında özellikle din olgusuna sıklıkla vurgu yapılmıştır. Örneğin 2007 yılında Koç tarafından 8. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında din hakkında şunları söylemektedir: “*Din, Allah tarafından vahiy yoluyla gönderilen, insanları kendi özgür iradeleriyle iyiyeye ve doğruya yöneltmeyi amaçlayan kurallar bütünüdür. Dinin amacı; insanları iyiyeye yöneltmek, kötülüklerden sakınmak suretiyle onlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır*” (Koç, 2007, s. 74). İncelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında ise din kavramı inanma duygusundan hareketle anlatılmıştır. Doğan’a göre din, ilk insanla birlikte başlamış ve tarih boyunca da hemen her toplumda var olmuştur. İnanç ise din gibi insanlar için yemek içmek kadar doğal ve zorunlu bir ihtiyaçtır. Bundan dolayı da nasıl ki İnsan yemeden içmeden yapmazsa, aynı şekilde kendisini yaratan Allah’a da inanmadan yapamaz (Doğan R. , 2014, s. 21). O halde din ve inanç, insanların manevi yönünü besleyerek davranış ve tutumlarına yön veren ve kişiyi iyi, ahlaklı ve mutlu kılabilen bir özelliğe sahiptir. Hatta özellikle incelediğimiz DKAB ders kitaplarında Allah’ın insanları başıboş ve rehbersiz bırakmamak için, tarih boyunca birçok peygamber göndererek onlara doğru yolu gösterdiği ve onlara hak, adalet, iyilik ve güzelliği öğütlediği söylenmektedir

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, diğer dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında da olduğu gibi dini bilgilere yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Kutsal Kitabımız Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammet’in hayatı ve kişiliği, Mekke’nin tarihi, Melekler ve Ahiret Gününe İnanma, ibadet ve iman şekillerinden sıklıkla bahsedilmektedir. Örneğin incelediğimiz kitaplarda namazın nasıl kılınacağı öğrencilere resimlerle anlatılmış, oruç, dini bayramlar, diğer dinler hakkında (Hristiyanlık, Musevilik, Yahudilik, Budizm vb) kısa da olsa açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Örneğin 2007 yılında 6. Sınıflar için yazılan DKAB kitabında, Kuran’ın insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderildiği ve inanç sahiplerine inanç, ibadet ve ahlak konularında sorumluluklarını hatırlattığı söylenmektedir (Komisyon, 2007c, s. 76). O halde Kuran-ı Kerim sadece dini bilgileri içermemekte, aynı zamanda ahlaki bir öğretiyi de barındırmaktadır diye düşünülmektedir. Örneğin 2013 yılında 6.

sınıflar için yazılan DKAB kitabında, ilahi kitapların ahlaklı ve erdemli yaşamının ilkelerini öğrettiği söylenmektedir. Hatta ilahi kitaplardaki vahye inanan insanların bu sayede, hak, adalet, iyilik, yardımlaşma ve doğruluk gibi değerlerin güzel olduğunun farkına vararak; haksızlık, cehalet ve ikiyüzlülük gibi davranışlarında kötü olduğunu anlayacakları savunulmaktadır (Komisyon, 2013a, s. 22).

İncelediğimiz kitaplardaki dini bilgilerin ahlakla olan ilişkisine bir başka örnekte ahiret yaşamı ve ahlak arasında kurulabilir. Buna göre, ahiret yaşamına inanan insan, erdemli de yaşamaya çalışacaktır. Herkesle iyi geçinecek, kimseye haksızlık yapmayacak, doğru ve dürüst olmayı, iyilik yapmayı ve insanlara hizmet etmeyi kendisine ilke edinecektir (Komisyon, 2013, s. 32). Bu konuda bir başka örnekte, Allah'ın varlığına ve meleklerle inanan insanın, sıkıntılı zamanlarda kendisini yalnız ve çaresiz hissetmeyeceği için, zorluklar karşısında daha ümitli ve dirençli olacağına inanılmaktadır (Yazıcı, 2014, s. 14).

2000'li yıllarda yazılan kitaplarda din ve ahlakın kuralları iç içe geçmiştir. Ahlaklı davranan bir birey aynı zamanda dinsel kurallara uygun da davranmış kabul edilmekte aynı şekilde dini kurallara uygun hareket eden bir kişinin de ahlaklı davrandığı düşünülmektedir. Bu durumun sebebi de şöyle açıklanabilir ki, dinsel bilgi ve ahlaksal bilginin özünde kişiyi daha iyi ve mutlu kılmaya çalıştığı düşünülmekte ve iki öğretinin amacı aynı olunca ulaştığı sonuçta aynı kabul edilmektedir.

4.3.3.Yeni Devlet

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında “yeni devlet” teması, “din ve laiklik” ve “adalet, hoşgörü, eşitlik” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir.

4.3.3.1.Din ve Laiklik

1980'li yıllarda yazılan ilkökul ve ortaokul DKAB ders kitaplarının neredeyse tümünde (ilkokul 1. ve 2. sınıflar haricinde) Atatürk'ün laiklik ve din konusundaki düşüncelerinden bahsedilmiştir. Hatta incelediğimiz tüm DKAB ders kitaplarında din ve laiklik konusunun farklı kelimelerle, ancak aynı içerikle anlatımlar belirlenmiştir.

Türkiye’de din, anayasayla din dersinin zorunlu ders olarak okutulması kararından önce, her ne kadar toplumda devamlı tartışılan bir konu olsa da, devletin kontrolünde ve örgün eğitim kurumlarında herhangi bir zorunluluk taşımadan seçmeli olarak okutulan bir ders olarak var olmuştur. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin ardından yapılan yeni anayasayla birlikte

zorunlu dersler arasında gösterilmiştir. Bundan dolayı her ne kadar DKAB dersi zorunlu ders olsa da, dersin içeriği ve okutulması laiklik ilkesini çiğnemenin devlet kontrolünde olmuştur. Nitekim 1980 yılında öğrencilere yazılan tüm ders kitaplarında “Laiklik” adlı bir üniteye yer verilmiştir.

Bu çerçevede incelediğimiz ilkökul DKAB ders kitaplarında öncelikle laiklik ilkesinin tanımının verilmiştir. Örneğin, ilkökul 3. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında laiklik ilkesi şöyle tanımlanmıştır: “*Laiklik din işleri ile devlet işlerinin ayrı olmasıdır. Büyük Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesi üzerine kurmuştur. Laiklik; dinsizlik demek değildir. Tam aksine herkesin inancında hür olmasıdır*” (Gökaydın ve vd., 1983c, s. 95). Bununla birlikte incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, laiklik ilkesinin dinsizlik demek olmadığı, aksine din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında laiklik konusundaki ayrıntılardan birisi de laiklik ilkesinin özünde vicdan özgürlüğüne dayandığıdır. Özellikle bu konuda Atatürk'ün, “din bir vicdan meselesidir” sözüne yer verilerek, laiklik ilkesinin de bu anlamda din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, kimsenin dinsel görüşüne engel olmadan devletin yönetilmesi olarak algılanmaktadır (Günay ve Yavuz, 1986, s. 54). İncelediğimiz kitaplarda Atatürk'ün din konusundaki düşüncelerine yer verilmiştir. Örneğin Bilgin'in ilkökul 5. sınıflar için yazdığı DKAB ders kitabında bu konuda Atatürk'ün sözlerinden yapılan alıntılardan bazıları şöyledir: “*Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması lâzımdır... Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz*” (Bilgin, 1982, s. 73).

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında, Atatürk'ün din konusundaki düşüncelerinin yanı sıra laiklik konusundaki düşüncelerine de yer verilmiştir. Hatta Bilgin tam da bu noktada şu açıklamalarda bulunmuştur:

“*Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin laik olmasını istemiştir. Çünkü Osmanlı Devletinin zayıfladığı, eğitim ve öğretimin gerilediği dönemlerde, dine dayandırılan değişik görüşlerle millet parçalanabilmişti. Yenilikleri çıkarlarına aykırı bulanlar, onları dinî inançlara aykırı göstermeyi başarabilmişlerdi. Böylece ülkemizde bilimsel çalışmalar durmuş, diğer ülkelerdeki buluşlarla teknik gelişmelerin alınması ve onlardan yararlanılması geciktirilmişti. Devlet bu durumu engelleyememişti. Atatürk milleti ve ülkeyi böyle tehlikelerden korumak için «devletin dini olamaz» ilkesini getirmiştir. Devlet, bir şahıs değildir ki dini olsun. Devlet, milletin ihtiyacına göre kurumlar kurar. Bu kurumlar amaçlarına uygun olarak çakşırlar. Din işleri için de kurumlar kurar. Bunlar da din ile ilgili hizmetler alanında çalışırlar*” (Bilgin, 1982, s. 72).

Tüm bunların yanı sıra 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında din ve laiklik konusunda yazılanlar, daha önceki dönemde yapılan açıklamalarla benzerlik göstermektedir. Örneğin 1990 yılında Bilgin tarafından yazılan DKAB ders kitabında, dünya devletlerinin uygulamaya çalıştığı bir ideal olan laikliğin kamu işlerini dini görüşlerin dışında tutmak anlamına geldiği hatırlatılmaktadır (Bilgin, 1990, s. 80).

Bu çerçevede 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitabı yazarlarından Arışahin ve Mehmet Doğru'nun laiklik ilkesi üzerinden din ve ahlak arasındaki ilişkiye ilişkin açıklamaları dikkat çekicidir. Söz konusu yazarlara göre, laiklik dini devlete bağlı olmaktan ayırdığı için, dinler ve devletlerarasında herhangi bir çekişme olmayacak ve herkes istediği ibadetini özgürce gerçekleştirebilecektir. Bu durum aynı zamanda toplumda ahlaki değerler sisteminin, uyum, denge ve eşitlik ortamının oluşmasına olanak verecektir (Arışahin ve Doğru, 1996, s. 83).

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında laiklik ilkesi, doğrudan dinle ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Devlet yönetiminde laiklik ilkesinin benimsenmesi hoşgörü ve farklı mezheplere sahip insanların bir arada yaşamalarına da yardımcı olmaktadır. Örneğin incelediğimiz kitaplardan birisinde Atatürk'ün, "*Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve hurafe ile mücadele kapısını açtığı için hakiki dindarlığın gelişmesine imkan temin etmiştir*", sözlerine yer verilerek öğrencilerin zihinlerinde laikliğin dinle olan sıkı bağlantısı içselleştirilmeye çalışılmıştır (Yılmaz, Sarısoy, ve Vakkasoğlu, 1999, s. 69). Hatta tam da bu noktada DKAB ders kitabı yazarlarından Zahid Arsavi şunları söylemektedir: "*Din ve vicdan hürriyeti lâiklik ilkesinin gereğidir. Lâiklik, sadece din ve devlet işlerini birbirinden ayırmayı amaçlayan bir ilke değildir. Lâikliğin diğer önemli bir işlevi de bireylere inandığı dinin gereklerini özgürce yerine getirebilme hürriyeti tanınmasıdır*" (Arsavi, 1999, s. 59). O halde laiklik ilkesi demokrasiyle yönetilen, hoşgörü ve eşitlik fikrini benimseyen tüm devletlerin vazgeçemeyeceği bir ilkedir.

Bu noktada 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında özellikle Atatürk'ün din konusundaki düşüncelerine sıklıkla yer verildiği belirlenmiştir. Örneğin Tanrıverdi, 1998 yılında 7. sınıflar için yazdığı DKAB ders kitabında, Atatürkçü düşünce sisteminde laikliğin iki temel amacı bulunduğunu bunlardan birincisinin, dini devlet işlerine karıştırmamakken, ikincisinin ise insanlara inanç ve ibadet hürriyeti sağlamak olduğunu söylemektedir (Tanrıverdi, 1998, s. 97). Aslında bu dönemde laiklik ilkesiyle hedeflenen noktalardan bir diğeri de, yine Atatürk'ün sözleriyle: "*Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden kaçmıyoruz. Gericilere*

asla fırsat vermeyeceğiz” öğrencilere çok da açık ve net bir şekilde anlatılmıştır (Tanrıverdi, 1998, s. 97).

Tüm bunların yanı sıra 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da laiklik ilkesinin tanımına ilişkin bilgiler belirlenmiştir. Örneğin, 2012 yılında 5. Sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında din, vicdan ve ibadet özgürlüğüyle laiklik ilkesi arasındaki ilişki şöyle anlatılmıştır:

“Din, vicdan, ibadet özgürlüğü herkesin doğal hakkıdır. Bu laikliğin bir gereğidir. Çünkü Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı yürütülmesini, herkesin inanç ve ibadetlerinde özgür olmasını öngörür. Ayrıca Laiklik anlayışına göre devlet bütün dinlere ve inançlara karşı eşit mesafededir. Hiçbir din ya da inancın yanında veya karşısında değildir. Bu niteliği ile de laiklik ilkesinin kabul edildiği bir ortamda bütün vatandaşların din, vicdan ve ibadet hürriyeti güvence altındadır” (Komisyon, 2012, s. 53).

Laiklik ilkesi toplumda herkesin eşit haklara sahip olması ve inanç ve ibadet özgürlüğü sayesinde de dilediği dini seçme ve inanma hakkını elde etmektedir. Laiklik ilkesi dinin devlet kontrolünde olmasına imkân vererek toplumda hoşgörü, eşitlik, adalet, demokrasi, insan haklarına saygı gibi birtakım haklarında korunmasını sağlamaktadır. İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında üzerinde özellikle durulan bir başka konuda Atatürk’ün din, vicdan ve ibadet özgürlüğüyle ilgili konuşmalarından hareket edilerek, laiklik ilkesinin çocukların zihninde yerleşmesine olanak vermektir. Örneğin 2014 yılında 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında Atatürk’ün şu konuşmasına yer verilmiştir: *“Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine göre bir siyasi fikre sahip olmak, seçtiği bir dinin inançlarını yerine getirmek veya getirmemek hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına egemen olunamaz”* (Kılıç, Adam, ve Eroğlu, 2014, s. 56).

Laiklik ilkesinin bir uzantısı olan din ve vicdan özgürlüğü insanların doğuştan sahip oldukları bir özgürlüktür. Nitekim laiklik ilkesi, Türk toplumunun barış ve huzur içinde yaşamasına olanak vermektedir. Çünkü laiklik ilkesinin kabul edildiği yerlerde insanlar başkalarının inanç ve düşüncelerine karışmayacak ya da diğerlerini inanç ve düşüncelerinden dolayı hor görmeyecektir, bu durum ise beraberinde adaletli ve huzurlu bir toplum getirecektir (Ay, Vural, Saruhan, ve Şahin, 2004, s. 66).

Kısacası 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında laiklik ilkesi diğer dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında anlatılanlardan çok da farklı değildir. 2000’li yıllarda yazılan DKAB kitaplarında da laiklik ilkesiyle hoşgörü, eşitlik, adalet, demokrasi fikirleri birlikte incelenmiş ve en son noktada laikliğin dinsizlik demek olmadığı aksine dinlerin korunması ve yaşatılması açısından bir araç olduğu söylenmiştir. Laiklik ilkesiyle birlikte

devlet dini kontrol altında tutacağı için, dini bilgiye zarar verilmesine de engel olunacaktır (Koç, 2007, s. 86). Ayrıca laiklik ilkesiyle tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetleri güvence altına alınmıştır. Demokrasinin bir sonucu olarak laiklik ilkesi aynı zamanda toplumsal barış ve huzur ortamının oluşması ve devam etmesi açısından da çok önemlidir. Hatta tam da bu noktada incelediğimiz. Laiklik ilkesi, yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelmemektedir, aynı zamanda devlet yönetiminde bilimsel yöntemlerin temele alınması anlamına da gelmektedir. Kısacası bilimsel yöntemleri ve ahlak kurallarını temele alarak şekillendirilmiş bir din anlayışıyla toplumsal huzur ve birlik ortamını oluşturmak daha kolay olacaktır.

Tüm bunların yanı sıra 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir noktada ahlak konusundaki açıklamalardır. 1980 ve 1990’lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarından farklı olarak 2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarında, milli değerlerden bahsedilmiş olsa da, asıl vurgu dini ve evrensel değerler üzerine yapılmıştır. Bu dönemde yazılan DKAB ders kitaplarında özellikle farklı dinlere ait evrensel ahlaki değerlere ilişkin açıklamalara sıklıkla yer verilmiştir. Ancak söz konusu kitaplardaki ahlak eğitimi, daha çok peygamberler, Türk düşünür ve bilginlerinin kişilik özelliklerinden hareketle iyi, erdemli ve ahlaklı bir bireyin nasıl olması gerektiğine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Bu çerçevede incelediğimiz DKAB ders kitaplarında öncelikle ahlakın tanımına ve içeriğine ilişkin yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Örneğin 2005 yılında 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında ahlak konusunda öğrencilere şunlar söylenmiştir:

“Öğretmenimiz ahlakın; bir toplumda insanların benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlandığını belirtti. Başkalarına karşı kibar olan, yardımsever, çalışkan, dürüst kişilerin ahlaklı; yalancı, bencil, acımasız, kimselerin ise ahlaksız olarak değerlendirildiğini söyler... Bizler de güzel ahlaklı olmaya özen göstermeliyiz. Her zaman dürüst, çalışkan, yardımsever, nazik, tatlı dilli ve saygılı kişiler olmalıyız” (Komisyon, 2005, s. 21-22).

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında öğrencilere ahlaklı olmak, daha önceki dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında da olduğu gibi iyi insan, iyi vatandaş ve ahlaklı birey olabilmeleri için neler yapılması gerektiğinden hareketle anlatılmaktadır. En başta iyi insan olabilmek için kişinin dürüst, yardımsever, hoşgörülü ve doğru olanın her daim peşinden gitmesi gerektiğine vurgu yapılarak, özellikle “doğruluk” konusu üzerinde durulmuştur. Çünkü incelediğimiz DKAB ders kitaplarında doğruluk kavramı, dinsel ve ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir (Komisyon, 2005, s. 43-44).

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, diğer dönemlerde yazılan kitaplarda olduğu gibi dinin bir uzantısı ya da dindar yaşamın bir parçası

olarak gösterilmektedir (Komisyon, 2012, s. 22). İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında, inanç ve ahlak arasında doğrudan bir ilişki kurularak, ikisinin de bireyin yaşamına düzen, huzur ve mutluluk getireceği söylenmektedir. Bu dönemde yazılan kitapların neredeyse tamamında “din güzel ahlakıdır” adında bir bölüm açılmış ve dinin amacının ise insanları güzel ahlak sahibi yapmak olduğu belirtilmiştir. Hatta tam da bu noktada 2007 yılında 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında güzel ahlaklı olmak şöyle anlatılmıştır:

“Güzel ahlak, güzel söz ve davranışlarda bulunmak demektir. Buna göre bütün varlıklara sevgi ve şefkat göstermeliyiz. Doğru sözlü ve güvenilir olmalıyız. Kimsenin kusurunu araştırmamalıyız. İnsanlara hoşgörü ile yaklaşmalıyız. Yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeliyiz. İnsanlarla alay etmemeli ve şakalaşırken de ölçüyü kaçırmamalıyız. Hiç kimseye hoşuna gitmeyecek isim takmamalıyız. Kendimize yapılmasını istemediğimiz davranışları başkalarına yapmamalıyız” (Komisyon, 2007a, s. 25).

Benzer şekilde bir başka DKAB ders kitabında da güzel ahlaka sahip olmak ve güzel davranışlarda bulunmak hem ahlaki hem de dini görev olarak gösterilmiştir (Doğan R. , 2014, s. 25). Yukarıda sayılan tutum ve davranışlar aynı zamanda iyi vatandaş ve ahlaklı bireyin neler yapması ve nasıl davranması gerektiğine de örnek oluşturmaktadır. Felsefe disiplinin bir kolu olarak ahlak değil, ancak toplumda uyulması gereken kurallar ve iyi vatandaşta bulunması gereken özellikler anlamında ahlak olgusunun DKAB ders kitaplarında bu dönemde de yer edindiğini söyleyebiliriz.

2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir noktada, “Öğrenme Alanı: Ahlak” adında bir konu başlığı açılması ve öğrencilere ahlaklı insanda bulunması gereken özelliklerin peygamberimizin kişilik özelliklerinden ve Atatürk’ün ahlak konusundaki sözlerinden hareketle anlatılmasıdır. Bu noktada incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, “Öğrenme Alanı: Ahlak” başlığı altında, ahlaklı olmayan tutum ve davranışlar, dinimizin yapmamızı istediği davranışlar (ahlaklı) ve dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklardan (ahlaklı olmayan) bahsedilmiştir. Örneğin 2007 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar şöyle sıralanmıştır: “Yalan Söylemek ve Hile Yapmak, Gıybet ve İftira, Hırsızlık, Alay Etmek, Büyüklenmek, Kötü Zanda Bulunmak, Başkalarının Kusurlarını Araştırmak, Anne-baba ve büyüklere saygısızlık” (Komisyon, 2007c, s. 90-103). Yukarıda sıralanan ve dinimizin yasakladığı kötü alışkanlıklar aynı zamanda çocuklara ahlaksız davranış ve tutumlar olarak da gösterilmektedir.

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, daha önceki dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında da olduğu gibi, üzerinde durulan bir başka konuda, peygamberimizin örnek yaşamı ve kişilik özelliklerinden hareketle öğrencilere ahlaklı bir

insanda bulunması gereken kişilik özelliklerinden bahsedilmesidir. Örneğin 2013 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında peygamberlerin özellikleri şöyle sıralanmıştır: “*Yüce Allah’ın seçtiği elçiler; dürüst, güvenilir, sorumlu ve adaletli tutumlarıyla örnek insanlardır. Onlar; cesur, sabırlı, hoşgörülü ve merhametlidirler. Bu ve benzeri özellikleriyle peygamberler gerek kendi zamanlarında gerekse sonraki dönemlerde insanlara örnek olmuşlardır*” (Komisyon, 2013a, s. 16).

DKAB ders kitapları aracılığıyla öğrencilere ahlaklı bir birey olabilmek için dürüst ve güvenilir bir insan olmalarının yanı sıra sabırlı, hoşgörülü, merhametli ve alçakgönüllü insanlarda olmaları gerektiği öğütlenmektedir. Benzer şekilde 2009 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB kitabında da peygamberin nitelikleri tek tek sıralandıktan sonra tüm insanlığa örnek olan peygamberlerin doğru ve güvenilir insan olmaları ve tüm bireyleri de bu anlamda teşvik etmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır. Çünkü “*peygamberler daima hak ve adaletin, dürüstlüğü, iyiliğin, ahlaki ve erdemli bir yaşamın tarafı olmuşlardır*” diye düşünülmektedir (Komisyon, 2009, s. 23).

2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarının neredeyse tamamında peygamberlerin insanları güzel ahlaklı bireyler olarak yönlendirilmek üzere seçildikleri üzerinde durulmaktadır. Ahlak ve dinin arasında sıkı bir ilişki olduğu, çünkü her ikisinin de insanları iyiye yönelttiği ve bununla birlikte de mutluluk ve huzur verdiği söylenmektedir (Koç, 2007, s. 94). Aslında incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, daha çok toplumsal boyutuyla ele alınmış ve ahlaklı olmak toplumsal kurallara uymak ve her doğrunun peşinden koşmak gibi gösterilmiştir. Ancak ahlakın bir de felsefi boyutu vardır. Ahlakın felsefesini yapabilmek ve öğrencilerde ahlakı toplumsal, bilişsel ve psikolojilerine uygun şekilde anlatabilmek gerekmektedir. Oysa 1980’den günümüze kadar yazılan DKAB ders kitaplarında ortak nokta ahlak ve din arasındaki sıkı ilişki ve ahlakın dini yaşamı gerektirdiğine yapılan vurgudur. Örneğin 2002 yılında 7. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, insanların güzel ahlaklı olmalarını dinimizin istediği ve dindar olmanın da zaten güzel ahlaklı olmayı gerektirdiği söylenmektedir (Gökbulut ve Öcal, 2002, s. 28).

4.3.3.2. Adalet, Hoşgörü, Eşitlik

DKAB ders kitaplarında incelediğimiz bir diğer kategoride din ve ahlak öğretiminde, adalet, hoşgörü ve eşitlik kavramlarının ne şekilde kullanıldığının belirlenmesidir. Bu anlamda da adalet kavramıyla aklımıza ilk gelen soru, toplumsal kurallara ve yasalara uygun bir hayat

sürmek, o toplumda adaletin sağlanması açısından yeterli midir, yoksa bu kuralların yanı sıra, kutsal kitaplarda yazılan yapılması ve yapılmaması gerekenlere de mi uymak gerekir?

Bu bağlamda 1980’li yıllarda ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarını incelediğimizde, adalet konusunda tek başına hiçbir açıklamaya yer verilmediği, hoşgörü ve eşitlik konusunda ise açıklamaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Örneğin ilkokul 2. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, farklı renk ve dinden olan insanlar arasında ayırım yapılmaması gerektiği ve hoşgörülü olmak gerektiği konusunda şu açıklama yapılmıştır: *“Ben bir çocuğum. Kardeşlerim, arkadaşlarım var: Kimi sarışın, kimi esmer, kimi kız, kimi erkek. Onlarda çocuklar”* (Gökaydın ve vd., 1983b, s. 4). Benzer bir şekilde ilkokul 3. sınıflar için yazılmış DKAB ders kitabında ise hoşgörü ve eşitlik konusunda şöyle bir açıklama yapılmıştır: *“Yeryüzünde çeşitli milletler yaşar. Bu milletlerin ayrı ayrı dilleri vardır. Kimi Türkçe, Kimi Almanca, Kimi Fransızca konuşur. Milletlerin inançları da ayrı ayrıdır... Bizler insanız; hep birlikte yaşıyoruz. Birbirimizin inançlarına, gelenek ve göreneklerine saygılı olmalıyız”* (Gökaydın ve vd., 1983c, s. 8).

Bu noktada yukardaki alıntılara benzer açıklamaları daha önceki bölümlerde incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da sıklıkla yer verilmiştir. DKAB ders kitapları aracılığıyla da öğrencilere bizim dışımızda milletlerin olduğu ve o milletlerinde bizim gibi gelenek, görenek, inanç ve bayramları olduğu hatırlatılarak, hiç kimsenin bir diğersinin inanç ve düşüncesine müdahale etmemesi gerektiği belirtilmiştir. Aslında incelediğimiz DKAB ders kitaplarında öğrencilere, eşitlik fikrinden çok hoşgörü ve dinde zorlama olmadığından bahsedilerek, İslam dininin diğer dinler arasında en kolay ve hoşgörülü din olduğu söylenmektedir (Günay ve Yavuz, 1986, s. 64).

1980’li yıllarda ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında özellikle dikkat çeken nokta, söz konusu kitaplarda hoşgörü ve eşitlik fikrinin yanı sıra hak ve adalet kavramının da tanım ve içeriğine ilişkin açıklamalara yer verilmesi ve adalet kavramıyla birlikte demokrasi fikrinin de çocuklarının zihinlerine yerleştirilmesidir. Örneğin ortaokul 2. sınıflar için Tunç tarafından yazılan DKAB ders kitabında hak ve adalet kavramına ilişkin şu açıklamalarda bulunulmuştur:

“Hak kelimesi insanın, başkalarına zarar vermeden kendine ait olanı alması ve onu koruması anlamında kullanılır. Adalet kelimesi ise, denklik ve eşitlik anlamındadır. Yüklerde denklik, ağırlıklarda ölçülülük ve yapılan işlerde adalet düşüncesi hep eşitlik anlamında kullanılmaktadır. Adaletli kimse işlerinde ve bütün davranışlarında tarafsız ve ölçülü olur; haklının hakkını tanır, haksızlık etmez... Mukaddes kitabımız Kur’an’da Yüce Allah sık sık adaletli olmayı emretmektedir; meselâ: “Ey insanlar adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun. Kendinizin, ana ve babanızın,

yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, zengin veya fakir de olsalar (şâhitlik ettiğiniz zaman) adaletten ayrılmayın” (Tunç, 1982, s. 36).

Adalet kelimesi eşitlik anlamında kullanılmıştır, yani adaletten anlaşılan hak edene hak ettiği kadar vermek, herkese eşit davranmaktır. Hatta DKAB ders kitabı yazarlarından Fığlalı, adalet kavramını, hakkı ve doğruyu yerine getirmek olarak tanımlanmıştır (Fığlalı, 1985, s. 41). Adaletin aksine zulüm ve haksızlık ise adaletsizlik olarak yorumlanmıştır. Fığlalı’ya göre zulüm ve haksızlık kişinin kendisine olan sevgi ve saygısını yitirmesi anlamına da gelmektedir (Fığlalı, 1985, s. 42). Bu anlamda da adaletsiz davranan bir kişi kendisine olan saygısını da yitireceğinden aynı zamanda ahlaksızda davranmış olacaktır.

1980’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında eşitlik kavramıyla da ilgili açıklamalar belirlenmiştir. İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında eşitlik fikri, İslam dininden hareketle anlatılmış İslamiyet’te sınıf ve ırk ayrımının olmadığı belirtilmiştir (Uysal, 1984, s. 58). Kısacası 1980’li yıllarda ilkököl ve ortaokullar için yazılmış DKAB ders kitaplarında adalet ve hoşgörülü bir yaşamla ahlaklı bir yaşam sürmek aynı anlamlara gelmektedir. Eşitlik ve demokrasi fikirleri ise, adalet ve hoşgörü kavramları içinde eritilmiştir. Özellikle de hoşgörü kavramı ilkököl DKAB ders kitaplarında yoğun olarak anlatılarak, diğer milletlerin inanç ve düşüncelerine saygı duymakla hoşgörülü olmak birlikte ele alınmıştır.

Tüm bunların yanı sıra 1990’lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da, 1980’li yıllarda yazılan kitaplarda olduğu gibi adaletli olmak, din kurallarına, ahlak kurallarına, toplumsal ve hukuksal kurallara uygun davranışlarda bulunmak anlamlarına da gelmektedir. Örneğin DKAB ders kitabı yazarlarından Tanrıverdi, adalet kavramı hakkında şunları söylemektedir: *“Eşitlik, denklik ve doğruluk gibi anlamlara gelen adalet kavramı, herkese hakkını vermeyi ifade eder. Bir başka deyişle adalet, hak ve hukuka uygun davranmak, bütün insanlığın hakkını gözetmek demektir”* (Tanrıverdi, 1998, s. 46). Aslında adalet kavramı, hak kavramını da doğurmaktadır. Çünkü her hak sahibine hakkının verilmesi adalet sayesinde olur. Bundan dolayı da din kuralları ve ahlak kurallarının temelinde hak edene hakkını vermek ve adil bir toplum yaratmak isteği vardır. Ayrıca Tanrıverdi’ye göre, dinimiz hak ve adalet kavramlarına büyük önem vermekte ve insanlara pek çok hak tanımaktadır. Bu hakların başında da insanların dilediğince özgürce yaşamaları gelmektedir (Tanrıverdi, 1998, s. 46.).

1990’lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında adalet kavramının yanı sıra, hoşgörü kavramı da İslam dininin temel prensiplerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Özellikle İslamiyet’te zorlama olmaması ve hiç kimsenin bir diğerini inanç ve düşüncelerinden dolayı

yargılamaması inancı hoşgörü fikrini doğurmuştur. Hatta tam da bu noktada DKAB ders kitabı yazarlarından Fırlalı şunları söylemektedir: “İslam dinin en önemli özelliklerinden biri sosyal hayata yön verici prensiplerinden olan hoşgörü, insanlar arası ilişkilere yerleştirmiş olmasıdır” (Fırlalı, 1997, s. 42). O halde hoşgörü kavramı, hem ahlakın hem de dinin temel prensipleri arasındadır. Hoşgörü, yaşamına yerleştirebilmiş bir insan, aynı zamanda herkese eşit ve adaletli de davranacaktır. Bundan dolayı da adalet, hoşgörü ve eşitlik kavramları birbirlerini gerektiren ve toplumsal düzeni ve refahı artıran kavramlardır. Benzer şekilde bir başka DKAB kitabı yazarı Tanrıverdi, hoşgörü kavramının “insanların farklı düşünce ve davranışlarını anlayışla, saygıyla karşılayarak, küçük kusurlarına göz yummak olarak” göstermektedir (Tanrıverdi, 1998, s. 36).

İnsanların bir arada, huzur ve mutlu bir şekilde yaşamalarına olanak veren adalet, hoşgörü ve eşitlik kavramları toplumun yapı taşları arasındadır. Hatta Tanrıverdi’ye göre: “Bir Müslüman, başkalarıyla olan ilişkilerinde, adalet ilkesine titizlikle uymalıdır. Buna yapmayan, tutum ve davranışlarında adil olmayan kişinin dindarlığından ve ahlaki davranışlarından söz edilemez. Çünkü din ve ahlâk kuralları, kişinin bütün davranışlarında adaletli olmasına yöneliktir” (Tanrıverdi, 1998, s. 47). Ayrıca, incelediğimiz DKAB ders kitaplarında da üzerinde durulan ve öğrencilere dinsel ve ahlaksal bir yaşamda olmazsa olmazlar arasında gösterilen bu kavramlar Kuran’dan ve Atatürk’ün sözlerinden hareketle anlatılmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında da, genellikle adaletli olmak üzerinden eşitlik ve hoşgörü kavramları anlatılmaktadır. Örneğin, 2007 yılında 8. sınıflar için Koç tarafından yazılan DKAB ders kitabında adaletli olmak, “herkesin ve her şeyin hakkını vermek, ölçüsüzlükten uzaklaşarak orta yolu tutmak ve dengeli davranmak” şeklinde tanımlanmaktadır (Koç, 2007, s. 102). Aslında adalet kavramının uygulama alanı oldukça geniştir. Çünkü ahlakın, hukukun ve sosyal olayların adaletle kesiştiği pek çok nokta vardır ve bu anlamda da adalet, bütün insanlık için vaz geçilmez bir ilkedir (Koç, 2007, s. 102). Hatta incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında, “hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk, dengeli davranmak, eşit kılmak, bir şeyi yerli yerine koymak” anlamına gelen adalet kelimesinin İslam dininin de temel prensibi olduğu söylenmektedir (Demirtaş ve Özdemir, 2010, s. 119). Çünkü İslam dinine göre, gerek bireyin gerekse toplumun barış ve huzuru, adalet fikrine inançla sağlanabilir.

Adaletin sağlandığı bir toplumda ise hoşgörü ve eşitlik fikirleri de kabul edilmiş sayılmaktadır. Çünkü demokrasinin bir uzantısı olarak adalet olgusu, insanlar arasında eşitlik ve farklı din ve inançtan olan kişilere karşı da saygı ve hoşgörü, beraberinde getirmektedir

(Doğan R. , 2014, s. 57). O halde adalet kavramı, barış ve huzur ortamının sağlanması ve insanların haklarını tanınması için de önemlidir. Adaletin sağlandığı bir ortamda doğrudan, eşitlik ve hoşgörü fikirleri de doğacaktır. Örneğin, incelediğimiz bir başka DKAB ders kitabında hoşgörü ortamının sağlanmasına ilişkin şöyle bir açıklama yapılmıştır: “*Hoşgörü, farklı düşünce ve davranışları anlayışla karşılamak ve birlikte yaşama erdemini göstermektir*” (Komisyon, 2013b, s. 126). Aslında toplum halinde yaşayabilmek için en başta farklı din ve inançlara sahip olan insanlara saygı ve hoşgörü göstermemiz gerekir. Çünkü ancak bu sayede tam anlamıyla ulusal birlik ve düzen sağlanabilir. Hoşgörü ve eşitlik gibi fikir ve davranışlar insanları birbirine yaklaştırarak, zor zamanlarda bir ve bütün olmayı sağlamaktadır (Gökbulut ve Öcal, 2002, s. 109).

2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında adalet kavramı, daha önceki dönemlere göre daha detaylı anlatılmıştır. Bu dönemde adalet kavramı, sadece hukuksal boyutuyla değil, ahlaksal ve sosyal boyutlarıyla da ele alınmıştır. Adaletli olmak toplumda huzur ve barış ortamının sağlanmasına yardımcı olduğundan ahlaki bir sorumluluk almaktadır. Öte yandan incelediğimiz DKAB ders kitaplarında adalet fikrinin, İşlam dinin temel ilkesi olduğu ve İşlamiyet’in özünde hoşgörü, eşitlik ve adalet fikrine dayandığı da hatırlatılmıştır.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu araştırmada Türkiye’deki örgün eğitim kurumlarında ahlak eğitimi, ders kitaplarından belirlenen temalardan hareketle, tarihsel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Örnekleme alınan ders kitaplarında üç tema belirlenmiştir: yeni insan, yeni toplum ve yeni devlet. Bu temalar “bulgular ve yorumlar” bölümünde araştırmanın alt amaçlarıyla ilişkilendirilerek, doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve araştırmanın sonuçları aşağıda maddeler halinde sunulmuştur:

- Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş olması arzulanan birey, devletin geleceğinin ve varlığının sürdürmesini sağlayan önemli bir araç olarak görülmektedir. Hatta yurt bilgisi ders kitaplarında vatan için gerekirse seve seve canını feda etmek iyi yurttaştan beklenen en büyük vazifesi olarak kurgulanmıştır. Bu anlamda hem geçmişin mirasını taşıyan hem de geleceğin çıkış noktası olan çocuklardan sağlıklı, gülbüz ve çalışkan askerler olmaları beklenmektedir. Sağlıklı olmak, yurttaşların iyiliğinden öte devletin iyiliği için önemli olduğu kabul edilmektedir. Ancak çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra toplumsal yaşamdaki hızlı dönüşümler iyi yurttaştan anlaşılanlarda da farklılığa neden olmuştur. Artık iyi yurttaş demek sadece devleti ve toplumu için canı pahasına durmadan ve dinlenmeden çalışan birey değildir. İyi yurttaş yorulduğu zaman dinlenen ve eğlenmeye zaman ayırmayı da bilendir. Bu anlamda, yurttaşın vatani yükseltmek ve medenileştirmek için durmadan çalışmanın yanında değişen koşullar düzleminde bireyselleşmenin de ders kitaplarına yansıdığı gözlemlenmektedir.
- Yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaştan anlaşılan genelde aynı kalsa da, kimi zaman Türkiye’deki siyasi değişikliklerden etkilenerek farklı söylemler de belirlenmiştir. Örneğin Cumhuriyet’in ilk kurulduğu ve geliştiği yıllarda iyi yurttaştan beklenen, öncelikle ahlaklı ve iyi bir vatandaş olması, Cumhuriyet’in ilke ve inkılaplarını benimsemesi, cemiyet halinde yaşamın ve bunun bir sonucu olan milli birlik ve beraberlik duygusuyla hareket etmesi, milletin refahını ve mutluluğunu, kendi refahı ve mutluluğundan üstün tutması, yalan

söylememesi, dürüst olması, her zaman doğru ve temiz ahlaktan yana olması vb. niteliklere sahip olması beklenilmektedir. Ancak çok partili siyasi yaşama geçişten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında milli birlik ve beraberlik duygularının yanı sıra, bireylerin toplumdan bağımsız bir benliklerinin olduğu da vurgulanmıştır. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, toplumu oluşturan yurttaşların milli ahlaka sahip olmaları istenmekte ve ders kitapları aracılığıyla da millet olmanın öneminden, vatanı oluşturan toprağın değerinden ve Türklerin tarihinden sıklıkla bahsedilmektedir. 1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında daha önce yazılanlardan farklı olarak, iyi yurttaş olmak için yapılması gerekenler sadece toplumsal yaşamla sınırlı kalmamış, okul ve aile yaşamında da öğrencilerin iyi ve ahlaklı olması için yapmaları gereken sorumluluklardan da bahsedilmiştir. Örneğin iyi yurttaşların okul sırasından başlayarak düzenli yaşamaları, zamanlarını boşa geçirmemeleri, tutumlu olmaları, çok çalışmaları, her zaman devletin ve ordusunun güçlü olması için emek vermeleri gerektiği anlatılanlar arasındadır.

- Çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, öğrencilere ahlak olgusunun Türk milletinin kişilik özelliklerinden hareketle anlatıldığı sonucuna varılmıştır. Örneğin Türk milletinin en büyük özelliğinin ahlaklı olmak olduğu söylenerek, diğer özellikleri de şöyle sıralanmıştır: ağır başlı, cömert, doğrudan şaşmayan, çalışkan, zeki ve sözünü tutan bir millet. Böylece öğrencilere bu özellikleri kendi yaşamlarına uyarladıklarında onların da ahlaklı bir insan olabilecekleri anlatılmıştır. Bu anlamda yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında ahlak eğitimi, iyi yurttaş, erdemli birey ve ahlaklı insan yetiştirilmesi amacıyla hareketle, milli değerler etrafında kurgulanmış ve dinsel bilgiyle de detaylandırılmıştır.
- Araştırmanın bir diğer teması olan yeni toplum, “bilgi ve eğitim” ve “toplumsal kurallar” kategorisi altında incelenmiştir. Örnekleme alınan yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sıklıkla, yeni yetişen kuşağın her türlü seçim ve kararında yol gösterici olarak bilimsel bilgiyi alması ve aklını kullanmasının öneminden bahsedilmiştir. Özellikle Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda bilgi ve eğitim çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Çünkü eğitim yeni kurulan devletin kendisini kabul ettirmesinin bir aracı olarak düşünülmüştür. Sonraki yıllarda eğitim çalışmaları sadece öğrencilerin eğitime alınmasına değil, tüm toplumun tepeden tırnağa eğitime odaklanmıştır. Örneğin bu dönemde yazılan ders kitaplarında, ordu en büyük

mektep olarak gösterilmiş ve orada okuma-yazma bilmeyen erlere eğitim verildiğinden bahsedilmiştir. Çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte demokratikleşme süreci ve toplumsal değişiklikler, bilgi ve eğitim kategorisine içeren açıklamalarda farklılaşmalara neden olmuştur. Örneğin bankaların kurulması, bilgi ve teknolojiye daha fazla yararlanılması, fabrikaların sayısının artması, turizme yapılan yatırımların önem kazanması bilimsel bilgidan daha fazla yararlanılmasına ve ders kitapları aracılığıyla da öğrencilere bu yeniliklerin aktarılmasına olanak vermiştir.

- Yeni toplum teması içinde incelenen bir diğer kategori de toplumsal kurallardır. Cumhuriyetle birlikte toplumsal yaşamı düzenleyen yeni kurallar ortaya çıkmıştır. Modernleşmenin bir tür aracı olarak kabul edilen toplumsal kurallar, örneklemler alınmış ders kitaplarında, sokakta nasıl giyinilmesi gerektiği, otobüs, tren, vapur ve tramvaya binerken ve sinema, tiyatro, konferans, kütüphane, piyasa gibi kalabalık alanlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin açıklamalar vardır. Medeni yaşama yön veren toplumsal kurallar, yurttaşların uyması gereken, yaptırım olan ve sosyal ve vicdani bir vazife olarak kabul edilmektedir. Toplumsal kurallar ahlak kuralları, hukuk kuralları ve gelenek-göreneklere de içine alan, yurttaşları daha ahlaklı ve erdemli kılmayı amaçlayan, kişilerin vicdanlarını daha iyi hale getiren yaptırımlar olarak kabul edilmektedir.
- Araştırmanın son teması yeni devlettir. Yeni devlet teması, “hak ve vazifeler” ve “Cumhuriyet’in değerleri” kategorisine ayrılmıştır. İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş olmanın ön koşulu yurttaşların devlete karşı vazifelerini yerine getirmeleridir. Yurttaşların üç temel vazifesi vardır: askerlik yapmak, vergi vermek ve seçme hakkını kullanmaktır. Askerlik vazifesi yurttaşların birinci ve en şerefli vazifesi olarak kabul edilmektedir. Askerlik vazifesi, vatan toprakları ve Cumhuriyet’i korumak için gerekirse seve seve ölmeyi göze almaya dayandığından, insanların en doğal hakkı olan yaşama hakkından feragat etmek doğal bir olay gibi anlatılmaktadır. Bir diğer vazife olan vergi vermekte, askerlik vazifesi gibi iyi bir yurttaş olmanın ön koşullarındandır. Neredeyse örneklemler alınmış tüm yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında vergi vermekle ahlaklı olmak eşdeğer tutulurken, vergi kaçırmakla da ahlaksız olmak eş değer tutulmaktadır. Vergi vermek milli bir borç ve yurtseverlik olarak kabul edilmektedir. Çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra vergi vermek, demokrasiyle anayasayla kanunlar tarafından belirlenmiş bir görev olarak algılanacaktır. Son olarak hem hak hem de

bir vazife olan seçme hakkına ilişkin açıklamalarda, seçimlere katılmak ve oy kullanmanın vatandaşların ve devletin yararına olmasının dışında, demokrasinin tam anlamıyla işleyebilmesinin de neredeyse tek koşulu olarak gösterilmiştir. İncelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yurttaşların bu üç vazifesi dışında, çalışkan olmak, sağlıklı olmak, spor yapmak, tutumlu olmak ve yerli malı kullanmakta onların sorumlulukları arasında gösterilmiştir. Bu anlamda yurttaşların bu sorumluluklarını yerine getirmeleri iyi ve ahlaklı bir yurttaş olabilmeleri için yapmakla yükümlü oldukları bir tür ödev olarak anılmaktadır.

- Yeni devlet teması altında incelenen bir başka kategori ise “Cumhuriyet’in Değerleri” başlığını taşımaktadır. Araştırmanın bu bölümünde örnekleme alınan ders kitaplarında, ilk yıllarda, Cumhuriyet kavramının, sıklıkla eski-yeni rejim karşılaştırılmasıyla anlatılarak, öğrencilere saltanatın kötülükleri ve Cumhuriyet’in yararları anlatılmaktadır. Örnekleme alınan yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra, siyasi partilerin önemi ve işlevinden de bahsedilmektedir. Bu dönemde aynı zamanda sıklıkla 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonra sıkıyönetim ve darbe konusunda da öğrencilere açıklamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyet kavramıyla demokrasi kavramlarının iç içe geçtiği de belirlenmiştir. Cumhuriyet, demokrasinin kendisini akla uygun ve en doğru şekilde gösterdiği rejim şekli olarak kabul edilmektedir. Demokrasi prensibi beraberinde toplumda eşitlik, adalet, hoşgörü ve hürriyet fikirlerinin de doğmasına olanak verecektir. Örneğin ders kitaplarında hürriyet kavramı, bağımsızlık, esirlik ve özgürlükten kurtulmak anlamlarında kullanılmaktadır. Hür ve eşit bir toplumda hoşgörü fikri de kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Çünkü yurttaşları hür olan bir toplumun üyeleri eşit haklara sahiptir ve bu eşitlik kendi dışımızdakilerin inanç ve düşüncelerine saygı göstermemizi ve hoşgörülü olmamıza olanak vermektedir. Son olarak demokrasiyle yönetilen ve halkı hür olan bir ülkede adalet de beraberinde gelmektedir. Adaletin devlet eliyle sağlandığı bir ülkede huzur ve düzen de vardır. Bu anlamda örnekleme alınan kitaplarda adalet kavramı demokrasi ve hürriyet fikirlerinin devamı şeklinde anlatılmaktadır.
- Araştırmanın ahlak kitaplarının incelendiği son bölümünde, yeni insan teması iyi yurttaş kategorisi altında incelenmiştir. Ahlak kitaplarında iyi yurttaş demek öncelikle ahlaklı birey demektir. Ancak siyasi yaşamdaki değişiklikler zamanla ahlak kitaplarındaki iyi yurttaş kurgusunda da farklılıklara neden olmuştur. Örneğin,

1920'li yıllarda yazılan ahlak kitaplarında, ahlaklı insan; inançlı, dindar ve vicdanlı insandır. Ancak 1930 sonrasında yazılan ahlak kitaplarında ahlaklı insan inançlı, dindar ve vicdanlı olmasının dışında, toplumsal değer ve kuralları yaşamında uygulayan, bilimsel bilginin önemini farkında olan, aklından yararlanan, demokrasinin bir uzantısı olarak tüm insanların hür ve eşit olduğuna inanan, toplumsal huzurun sağlanmasında adalete ve hoşgörüye güvenen birey de demektir. Ahlak kitaplarında ahlak, iyi, doğru ve güzel eylemlerde bulunmak, toplumsal düzeni bozan kötü eylemlerden ise sakınmak anlamında da kullanılmaktadır. Ahlak kitaplarında yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarından farklı olarak doğrudan ahlak kavramına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Hatta incelediğimiz bazı ahlak kitaplarında, ahlak konusunda kısa da olsa kimi filozofların düşüncelerine yer verildiği de belirlenmiştir.

- 1974 yılında ahlakın bağımsız bir ders olarak kabul edilmesinden sonra yazılan ahlak ders kitaplarında, ahlakın ne olduğu ve neden öğrencilere öğretilmesi gerektiğine ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Bu dönemde yazılan ahlak ders kitaplarında ahlak, insanlara iyi, güzel ve doğruyu öğreten bilgi türü olarak kabul edilerek, ahlak ders kitapları çocuk merkezli hale getirilmiştir. Ahlak dersi ile çocuklara ahlaklı bir yaşamın nasıl olması gerektiği, somut örnek ve yaşlarına uygun hikâyelerle tıpkı bir oyunun kurallarını öğretir gibi anlatılmaktadır. Öğrencilerin ahlaklı yaşamı bu yolla kendi deneyimlerinden hareketle öğrenmeleri ve ahlaklı eylemlerde bulunarak alışkanlık haline getirebilmeleri hedeflenmektedir. Ahlak ders kitaplarında sadece ahlakın tanımı ve neden bu dersin verilmesi gerektiğinden bahsedilmemiş, aynı zamanda ahlak kurallarından ve bu kurallara öğrencilerin neden uymaları gerektiğine ilişkin de yoğun açıklamalar yapılmıştır. Çocukların ailede aldıkları ahlak eğitiminin yeterli olmadığı inancı, okullarda ahlak eğitiminin doğrudan ahlak dersi ve dolaylı olarak da diğer dersler aracılığıyla verilmesi gerektiği kanaatini belirginleştirmiştir. Bu nedenle ahlak ders kitaplarında, ahlakın önceden incelediğimiz kitaplardan daha yoğun ve çocukların yaşları ile bilişsel gelişimlerine uygun bir şekilde anlatıldığı söylenebilir.
- Ahlak kitaplarında, ahlaklı yaşamın bir parçası kabul edilen bilimsel bilgi ve eğitim sayesinde birey iyiyi-kötüden, doğruyu-yanlıştan ayırmayı öğrenecektir. Bu sayede de yaşamının daha iyi, güzel ve ahlaklı olmasına imkân tanıyacaktır. İncelediğimiz ahlak kitaplarında çoğunlukla öğrencilerden aklını kullanması, bilim ve teknolojiyi

takip etmesi, modernleşmenin gerisinde kalmaması, yani çağa ayak uydurması istenmektedir.

- Ahlak kitaplarında yeni toplum teması altında incelenen bir diğer kategori ise toplumsal kurallardır. Ahlak kitaplarında toplumsal kurallar, yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarından farklı olarak, hak ve vazifeler başlığı altında anlatılanları da içermektedir. Toplumsal kuralların bir ayağı halka açık alanlarda nasıl davranılması gerektiğine ilişkin bilgilerden oluşurken, diğer ayağı ise bireyin sorumluluklarından oluşmaktadır. Örneğin iyi ve ahlaklı bir yurttaşın toplumsal kurallara uygun davranması, tembellikten uzak durması, çok çalışması, sağlığına dikkat etmesi, dürüst olması, yalan söylememesi, hırsızlık yapmaması ve doğruluktan asla ayrılmamasıyla mümkündür. Kısacası yurttaşın, yaşamlarının her anında onu çevreleyen toplumsal, hukuksal ve ahlaksal kurallara uygun hareket etmesi beklenmektedir. Ahlak kitaplarında toplumsal kurallar ve öğrencilerin neden ahlaklı olmaları gerektiği benzer şekilde, hikayelerden hareketle somut örneklerle anlatılmıştır.
- Ahlak kitaplarında incelediğimiz son tema yeni devlettir. Yeni devlet teması, “Cumhuriyet’in Değerleri” kategorisi içinde incelenmiştir. Cumhuriyet yönetimiyle açığa çıkan demokrasi fikrinin bir sonucu olarak hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve adalet konularında açıklamalar vardır. İncelediğimiz ahlak kitabında hürriyet konusundaki açıklamalar daha önce incelenen yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitabındaki açıklamalarla benzerlik taşımaktadır. Ahlak kitaplarında da hürriyet kavramı, bağımsızlık ve kölelikten kurtulmak anlamında kullanılmıştır. Bir insanın hür olması demek, her istediğini özgürce yapması anlamına gelmemektedir, çünkü hürriyetin bir sınırı vardır, bu da ötekinin hak ve hürriyetinin başladığı yerdir. Hürriyet kavramı beraberinde eşitlik fikrini de doğurmuştur. Herkes hür doğmuştur, hür yaşayacaktır ve herkes bir ve eşittir. Ahlak kitaplarında eşitlik fikri daha önce incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da olduğu gibi, yasalar önünde kimsenin, kimseden üstünlüğü olmadığı, herkesin bir ve eşit olduğu inancına dayanmaktadır. Ahlak kitaplarında, hoşgörü kavramı ise hürriyet ve eşitlik fikirlerinden hareketle, yurttaşları hür olan bir toplumda, herkesin inanç ve düşüncelerinde özgür olduğu ve bundan dolayı farklı inanç ve düşüncede olan insanlara karşı toplumsal huzur ve refahın sağlanması için hoşgörülü olmak gerektiği fikrine dayanmaktadır. Yurttaşları, hür ve eşit olan bir toplumda adaletin, herkese yasalar önünde hakkı olanı vermek olduğu söylenmektedir.

- 1980'den günümüze yazılan DKAB ders kitaplarında iyi yurttaşın yetişmesinde milli duygu ve vatan sevgisi ile ahlaki tutum, davranış ve değerler arasındaki ilişki somut davranış ve öğütlerle gösterilmektedir. İyi yurttaşın öncelikle ahlaklı olması gerektiğine dikkat çekilerek, ahlak olgusu dini değerler ve milli duygularla şekillendirilmiştir. Örneğin, DKAB ders kitaplarında yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, doğrunun daima peşinde olmak, dürüst ve güvenilir bir insan olmak, hoşgörü ve alçak gönüllüğü bir an olsun elden bırakmamak, her şeyde ortayı bulmak, toplumsal kurallara uymak, vatan ve millet sevgisini her şeyin üzerinde tutmak gibi değerler, hem dinsel hem de ahlaksal iyi davranış ve tutumlar olarak anlatılmaktadır. DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, peygamberin örnek yaşamı ve kişilik özelliklerinden hareketle öğrencilere aktarılmaktadır. Neredeyse incelediğimiz tüm DKAB ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in güzel ahlak ile din arasındaki sıkı ilişkiyi anlatan sözlerine yer verilmiştir. İslam dininin güzel ahlakı ve iyiliği yaymaya çalıştığı irdelenmiş, güzel ahlakın, dinin buyruklarına uygun bir yaşam sürmek ve ahlakla dini bütünleştirmek mümkün olduğu gösterilmiştir.
- DKAB ders kitaplarında din ile güçlendirilmiş milli ahlakın öğrencilere öğretildiği anlaşılmaktadır. Ancak 1990'lı yılların sonlarından günümüze kadar yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak olgusunun, milli değerlerin yanı sıra evrensel değerleri de kapsayacak şekilde genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yazılan DKAB ders kitaplarında çoklu din anlayışı daha baskındır. Çoklu din anlayışıyla birlikte, başka mezhep ve dinlerin inançları da öğrencilere öğretilerek hoşgörülü, ahlaklı ve evrensel değerlere inanan bireyler yetiştirmek arzulanmıştır. DKAB ders kitaplarında din ve ahlak kuralları iç içe geçmiştir. Örneğin ahlaklı bireyin aynı zamanda dinsel kurallara da uygun davrandığı kabul edilirken; dinin emir ve kurallarına uygun bir hayat süren kişinin de aynı şekilde ahlaklı olduğu belirtilmiştir. Son olarak 2000'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında "Öğrenme Alanı: Ahlak" adlı bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde ahlaklı insanda bulunması gereken özelliklerden, peygamberimizin kişilik özelliklerinden ve Atatürk'ün ahlak konusundaki sözlerinden yararlanılmıştır.
- DKAB ders kitaplarında bilimsel bilgi son noktada, Tanrı'nın kudret ve gücüyle ilişkilendirilmiştir. Ahlak ise bilim ve din ikilisine eşit mesafede durmaktadır. Örneğin incelediğimiz kitaplarda, Tanrı ve yarattıklarına inanmak ya da ahiret gününe, kadere, meleklerle, peygambere inanmanın kişiyi mutlu edeceği ve zor durumlarda kaldıklarında da onlara huzur ve güven vereceği söylenerek, dinsel

bilginin kişiyi hem ahlaklı hem daha mutlu ettiğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Tüm DKAB kitaplarında İslam, güzel ahlakın kaynağı olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra, dinin buyruk ve yasaklarına uygun bir hayat sürmek ve karşılaştığımız zorluklar karşısında kutsal kitapları kendimize kılavuz edinmek “iyi insan” ya da “güzel ahlaklı” olmanın kilit noktası gibidir.

- DKAB ders kitaplarında incelediğimiz son tema yeni devlet başlığını taşımaktadır. Yeni devlet teması, “din ve laiklik” ve “adalet, hoşgörü, eşitlik” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir. İncelediğimiz nerdeyse tüm DKAB ders kitaplarında ilk olarak laikliğin tanımı verilmiş ve sonrasında laiklik ilkesinin özünde vicdan özgürlüğüne dayandığı söylenmiştir. DKAB ders kitaplarında toplumsal huzur ve barış ortamının oluşmasında laiklik ilkesine gönderme yapılmıştır. Ayrıca, Atatürk’ün din ve laiklik konusundaki düşüncelerine sıklıkla yer verilerek, laiklik ilkesi dinsel bilgiyle birlikte anlatılmıştır.
- DKAB ders kitaplarında adalet kavramı eşitlik ve hoşgörü kavramlarını da içerecek şekilde anlatılmaktadır. Bir anlamda adaletli olmak, din, ahlak, hukuk ve toplumsal kurallara uygun davranış ve tutum geliştirmek şeklinde yorumlanmaktadır. Adalet kavramı eşitlik anlamında da kullanılmış adalet hak edene hak ettiği kadarını vermek, herkese eşit davranmak şeklinde anlatılmıştır. Kısacası insanların bir arada huzur ve mutluluk içinde yaşamalarına olanak veren adalet, eşitlik ve hoşgörü fikirleri toplumun yapı taşlarıdır.
  - Türkiye’de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, ahlak dersinin kimi zaman öğretim programlarında yer alırken, kimi zaman farklı derslerin içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cumhuriyet’in kurulmasından sonra hazırlanan 1924 ilkököl programında, “Musabakat-ı Ahlakiye” ve “Ahlak-ı Malumat-ı Medeniye” adında dersler vardır. Ancak 1926 ve 1936 öğretim programlarında bu dersler birleştirilerek yurt bilgisi ve 1948, 1968 öğretim programlarında da yurttaşlık bilgisi adını almıştır. Bu bağlamda, incelediğimiz ders kitaplarında ahlak eğitimi, Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda ulus olma bilincinin ve milli duyguların öğrencilerde geliştirilmesi amacına uygun olarak milli ahlakla bütünleşmiştir. Ancak çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan ve incelediğimiz ders kitaplarında ahlak eğitiminin, toplumsal yapıdaki ve siyasi yaşamdaki değişikliklerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Artık bu dönemde sadece milli duyguları gelişkin ve askerlik vazifesini yapan birey yeterli değildir, bu sorumlulukların yanı sıra bireyselleşmiş, ben bilincine sahip kişi de gereklidir.

Özellikle Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında Türkiye'de ahlaklı bireyden anlaşılan, ülkesindeki ve tüm dünyadaki gelişmeleri takip eden, okuma kültürüne sahip, doğruluktan asla şaşmayan, ahlak kurallarını toplumsal kurallardan ayırabilen ve ahlakın bir anlamda felsefesini yapabilen etik öznedir. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında ahlak eğitiminde ben duygusunun yerini tekrar biz duygusu almış, milli ahlak kendini tekrar yoğun olarak hissettirmiştir. Türkiye'de ahlak eğitimi ilk defa doğrudan, 1974 yılında toplanan IX. Milli Eğitim Şurasında ilkökul 4. ve 5. sınıflara haftada 2 saat zorunlu ahlak dersi okutulması kararına dayanarak yapılmıştır. Bu dönemde yazılan ahlak ders kitaplarında, ahlak eğitiminin çocukların zihinsel gelişimiyle orantılı, oyunlar ve hikâyeler yoluyla öğretildiği anlaşılmaktadır. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin ardından hazırlanan 1982 anayasasının 12. maddesindeki laiklik ilkesi ve 24. maddesinde yer alan DKAB dersinin zorunlu ders olarak okutulması kararı takiben, "Din Bilgisi" ve ahlak dersinin DKAB dersi adıyla tek derste okutulması kararı alınmıştır. Ancak incelediğimiz DKAB ders kitaplarında söz konusu iki dersin sentezi yapılmaktan öte çoğunlukla din bilgisi dersine yönelik bilgiler verilmiştir. DKAB dersiyle öğrencilere ahlak dersinin ise sadece değerlerle ilgili olan kısmı, dinsel bilgiyle şekillendirilerek anlatılmıştır. 2000'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında "Öğrenme Alanı: Ahlak" adında bir bölüm eklenmiş ve burada da öğrencilere ahlaki değer ve tutumlar sadece Hz. Muhammed ve Türk büyüklerinin örnek yaşam ve kişilik özelliklerinden hareketle anlatılmıştır. Bundan dolayı günümüzde, DKAB dersiyle verilmesi hedeflenen ahlak eğitiminin yeterli olmadığı ve ahlakın neliğine ilişkin daha derin açıklamaları içinde barındıran, çocukların zihinsel gelişimiyle uygun bağımsız bir ahlak dersinin öğretim programlarında yer alması gerektiği sonucuna varılmıştır.

5.2. Öneriler

Türkiye'de ahlak eğitiminin geçtiği süreçlerin tespit edilmesine yönelik tarihsel bir çalışma olan bu araştırma sonucunda araştırmacılara yönelik şu öneriler getirilebilir:

1. Bu araştırmada Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar hazırlanan öğretim programları ve bu öğretim programlarına göre yazılmış ders kitaplarından hareketle, Türkiye'de ahlak eğitimi tarihsel bakış açısıyla incelenmiştir. Sadece Türkiye'de değil,

diğer ÷lkelerde ahlak eğitimi adına yoğun çalışmalar vardır. Bir ya da birkaç ÷lkede ahlak eğitimi çalışmaları incelenerek, bu ÷lkelerle T÷rkiye'deki ahlak eğitimi çalışmalarının karşılaştırılmasını içeren bir çalışma yapılabilir.

2. G÷n÷m÷zde örg÷n eğitim kurumlarında okutulan DKAB dersi içindeki “Öğrenme Alanı: Ahlak” adlı bölümde, ahlak konusu felsefi boyutuyla, daha derin tartışma ve örneklerle zenginleştirilerek, yeniden yapılandırılabilir.
3. T÷rkiye'de bağımsız bir ahlak eğitimin nasıl ve hangi yöntemler kullanılarak oluşturulabileceğini içeren bir çalışma yapılarak, ahlak eğitiminde felsefenin önemine dikkat çekilebilir.

KAYNAKLAR

A. İncelenen Yapıtlar

- Adil, M. (1924). *Malumat-ı Vataniye*. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Aksan, H. (1969a). *Aktif Metoda Göre Uyarlanmış, Yurttaşlık Bilgisi II*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Aksan, H. (1969b). *Aktif Metoda Göre Uyarlanmış Yurttaşlık Bilgisi-III*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Aksan, H. (1972a). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Aksan, H. (1972b). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul II*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Akşit, N., ve Eğilmez, O. (1965). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf IV*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akşit, N., ve Eğilmez, O. (1966). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf V*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Algül, H., ve Çetin, O. (1998). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-IV*. Sınıf. İstanbul: Altın Kitap Yayınları.
- Anıl, B., ve İbrahim Beğen. (1958). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I*. İstanbul: Anıl Yayınevi.
- Anıl, B., ve Yeğen, İ. (1959). *Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul II*. İstanbul: Anıl Yayıncılık.
- Arınç, S. (1954). *İlkokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi IV*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Arışahin, T., ve Doğru, M. (1996). *Din kültürü ve Ahlak Bilgisi-V. Sınıf*. İstanbul: Damla Yayınları.
- Arkın, M., ve Su, M. (1956a). *Resimli Yurttaşlık Bilgisi*. İstanbul: Bir Yayınevi.
- Arkın, M., ve Su, M. (1956b). *Resimli Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I*. İstanbul: Bir Yayınevi.
- Arsan, F. S. (1958). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul III*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Arsavi, Z. (1999). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VIII. Sınıf*. İstanbul: Serhat Yayınları.
- Ay, M., Vural, M., Saruhan, M., ve Şahin, E. (2004). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-6. Sınıf*. Ankara: Koza Yayın Dağıtım.
- Ayel, M., ve Akşit, N. (1964). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf III*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Ayel, M., ve Akşit, N. (1967). *Yurttaşlık Bilgisi*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Bilgin, B. (1982). *İlkokullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*. Ankara.
- Bilgin, B. (1990). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V. Sınıf*. İstanbul: MEB.
- Danışman, T. T. (1939). *Yurt Bilgisi*. İstanbul: Mustafa Asım Matbaası.
- Demirtaş, K., ve Özdemir, M. (2010). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- VIII. Sınıf*. Ankara: İlke Yayınları.

- Doğan, R. (2014). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-İlkokul 4*. Ankara : Yıldırım Yayınları.
- Emin, M. (1924). *Malumat-ı Vataniye*. İstanbul: Matbuat-ı Amire.
- Erdem, S., ve Konuk, İ. (1973a). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf I*. İstanbul: Atlas Yayınları.
- Erdem, S., ve Konuk, İ. (1973b). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul II*. İstanbul: Atlas Yayınevi.
- Erdem, S., ve Parmaksızoğlu, İ. (1975a). *Ahlak, Sınıf IV*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Erdem, S., ve Parmaksızoğlu, İ. (1975b). *Ahlak, Sınıf V*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Ergun, A., ve Öztürk, B. (1964a). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul IV*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Ergun, A., ve Öztürk, B. (1964b). *Yurttaşlık Bilgisi-V*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.
- Ermat, B., ve Ermat, K. (1942). *Yurt Bilgisi Dersleri*. İstanbul: MEB.
- Fığlalı, E. R. (1985). *Ortaokullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-III*. İstanbul: MEB.
- Fığlalı, E. R. (1997). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VIII*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Göçmen, İ. (1953). *Ortaokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi III*. Gün Basımevi: İstanbul.
- Gökalp, Z. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf I*. İzmir: Berrin Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf I*. İzmir: Berrin Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1964). *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*. Ankara: Ankara Basımevi.
- Gökaydın, N., ve vd. (1983a). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İlkokul I*. İstanbul: MEB.
- Gökaydın, N., ve vd. (1983b). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İlkokul II*. İstanbul: MEB.
- Gökaydın, N., ve vd. (1983c). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İlkokul III*. İstanbul: MEB.
- Gökbulut, H., ve Öcal, Ö. (2002). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VII. Sınıf*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Güle, A., ve Kaya, G. (1994). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Günay, Ü., ve Yavuz, K. (1986). *İlkokullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-IV*. İstanbul: MEB.
- Gündüz, İ. (1994). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VI. Sınıf*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Hilmi, İ. (1918). *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*. (S. Y. Akagündüz, Çev.) İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- İleri, İ. (1956a). *Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul IV*. İstanbul: Çeltüt Yayınları.
- İleri, İ. (1956b). *Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul V*. İstanbul: Çeltüt Yayınları.
- İnan, A. (1931). *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kenres, S. S. (1955). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul IV*. İstanbul: İnkilap Basımevi.

- Kılıç, R., Adam, B., ve Eroğlu, A. (2014). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*. Ankara: Gizem Yayıncılık.
- Koç, E. (2007). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- VIII. Sınıf*. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2005). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-IV*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2007a). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-IV*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2007b). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2007c). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VI*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2009). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VI*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2012). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2013). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VII*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komasyon. (2013a). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VI*. Sınıf. MEB: İstanbul.
- Komasyon. (2013b). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VII*. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Kurtuluş, F., ve Kurtuluş, O. (1959a). *Yurttaşlık Bilgisi Dersleri*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Kurtuluş, F., ve Kurtuluş, O. (1959b). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul IV*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Maarif Vekaleti. (1340 (1924)). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İlk Tedrisat Dairesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekaleti. (1933). *Yurt Bilgisi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekaleti. (1935). *Yurt Bilgisi, V*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.
- Maarif Vekaleti. (1938). *Yurt Bilgisi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1938). *Yurt Bilgisi (İl Mektepler Kitaplığı, IV. Sınıf)*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Onoğur, C. (1967a). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf II*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Onoğur, C. (1967b). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf III*. İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- Pazarlı, O. (1972). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pazarlı, O. (1974). *Çocuklarımıza Ahlak Dersleri, Sınıf IV*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Rona, S., ve Aksan, H. (1963a). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf IV*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Rona, S., ve Aksan, H. (1963b). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf V*. İstanbul: İnkilap ve Aka Kitapevi.
- Rona, T. (1945). *Yurt Bilgisi*. Ankara: Çankaya Matbaası.
- Sadullah, M. (1927). *Yurt Bilgisi*. İstanbul: İstanbul-Hilal Matbaası.
- Salmangil, E. (1953). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul III*. İstanbul: MEB.
- Seydi, A. (1932). *Yurt Bilgisi*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Şirketi, Burhaneddin Matbaası.
- Şener, A., ve Karmış, O. (1983). *Ortaokullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Sınıf I*. İstanbul: MEB.
- Şerbetçioğlu, F., ve Tülin, H. (1953). *Yurttaşlık Bilgisi I, Öğretmen Okulları Kitapları I*. İstanbul: MEB.

- Şerbetçioğlu, F., ve Tülin, H. (1964). *Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf III*. İstanbul: MEB.
- Tanrıverdi, A. (1998). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-VII*. Sınıf. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Taşkıran, T. (1943). *Türk Ahlakının İlkeleri*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Taşkıran, T. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul III*. Ankara: MEB.
- Taşkıran, T. (1951). *Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul II*. İstanbul: MEB Basımevi.
- Tunç, C. (1982). *Ortaokullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-II*. Ankara: MEB.
- Tülin, H. (1969). *Testli Yurttaşlık Bilgisi, Sınıf V*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Uysal, M. (1984). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (Orta Öğretim)*. İstanbul: Erenler Matbaası.
- Yazıcı, A. (2014). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- VII*. Sınıf. Ankara: Tutku Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö., Sarısoy, H., ve Vakkasoğlu, V. (1999). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V. Sınıf*. İstanbul: Kaan Yayıncılık.
- Yücel, H. A., ve Çalapala, R. (1966). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul V*. İstanbul: Atlas Yayınevi.
- Yücel, H. A., ve Çalapala, R. (1967). *Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul IV*. İstanbul: Atlas Yayınevi.

B. Diğer Kaynaklar

- Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi(1945-1971)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, F. (1983). Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 1991-1998). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akgün, S. (1983). Tevhid-i Tedrisat. *Cumhuriyet Döneminde Eğitim* (s. 37-49). içinde İstanbul: MEB .
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileri İle Türkiye'nin Yakın Tarihi-II*. İstanbul: Cumhuriyet Yay.
- Akyüz, Y. (1997). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Arıkan, R. (2013). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aydın, İ. (2003). *Eğitim ve Öğretimde Etik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aydın, M. Z. (2003). *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bağlı, M. T., ve Esen, Y. (2003). Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler. M. T. Bağlı, ve Y. Esen (Dü) içinde, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları* (s. 127-153). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bakioğlu, A., ve Sılay, N. (2011). *Karakter Eğitimi (Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirilmede)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Başaran, M. (1999). *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Başgöz, İ. (2005). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Baykal, A. (17-18 Nisan 2004). *Türkiye'de Okutulan İlköğretim ve Lise Ders Kitaplarında Sayısal Veriler. İnsan Hakları Eğitimi ve Ders Kitabı Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu* (s. 35-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Berg, B. L., ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. Aydın, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bergson, H. (2004). *Ahlakın ve Dinin İki Kökeni*. (M. M. Yakupoğlu, Çev.) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Bilington, R. (1997). *Felsefeyi Yaşamak*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Boratav, K. (1997). İktisat Tarihi (1908-1980). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)* (Cilt 4, s. 265-353). İçinde İstanbul: Cem Yay.
- Böke, K. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. K. Böke içinde, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (s. 3-31). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Büyükdüvenci, S. (1993). *Eğitimde Gizil Faktörlerin Gücü*. Felsefe Dünyası.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Carrel, A. (1997). *İnsan Denen Meçhul*. (Y. Ender, Çev.) İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cicioğlu, H. (1982). *Türkiye Cumhuriyet'inde İlk ve Ortaöğretim*. Ankara: DTCTF Yayınları.
- Çayır, K. (2014). *Biz Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çelenk, S., Tertemiz, N., ve Kalaycı, N. (2000). S. Tazebay içinde, *İlköğretim Programları ve Gelişmeleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çileli, M. (1986). *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*. Ankara: V Yayınları.
- Dewey, J. (1976). Moral Principles In Education. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 117-123.
- Doğan, N. (1994). *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım)*. (1991). İstanbul: MEB.
- Durkheim, E. (2010). *Ahlak Eğitimi*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: DTCTF Yayınları.
- Ertürk, S. (1986). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yayınları.
- Esen, Y. (2003). Okul Bilgisi ve Ders Kitapları. M. T. Bağlı, ve Y. Esen (Dü) içinde, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları* (s. 5-19). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Feldman, F. (2012). *Etik Nedir?* (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Frankena, W. (2007). *Etik*. (A. Aydın, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.
- Freud, S. (2002). *Dinin Kökenleri*. (A. T. Kaplan, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2005). *Kendini Savunan İnsan*. (D. D. Yüzer, Çev.) İzmir: İlya Yayınevi.
- Günce, G. (1973). *Çocukta Zihin Gelişimi (Piaget Kuramına Toplu Bakış)*. Ankara: Baylan Matbaası.
- Gürkan, T., ve Gökçe, E. (1999). *Türkiye ve Çeşitli Ülkelerde İlköğretim*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

- Haynes, F. (2002). *Eğitimde Etik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2007). *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*. R. Kaymakcan, ve M. Uyanık içinde, Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak (s. 625-642). İstanbul: Dem Yayınları.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İnan, M. R. (1983). *Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği*. Cumhuriyet Döneminde Eğitim (s. 1-26). İçinde İstanbul: MEB.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karamuk, Z. (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Milli Eğitimimiz*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kart, B. (2013). *Etikte Nesnellik ve Öznellik Tartışması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, C. (1997). *Siyasal Tarih (1923-1950). Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye Tarihi* (Cilt 4, s. 85-154). İçinde İstanbul: Cem Yay.
- Koçer, H. A. (1982). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2011). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Manisalı, E. (2009). *Birey- Toplum ve Ulusalcılık. Çağdaşlık ve Yurttaşlık Bilinci* (s. 11). içinde Cumhuriyet Kitapları.
- MEB. (1949). *1948 İlkokul Programı*. İstanbul: MEB Basımevi.
- MEB. (1961). *İlköğretim Komitesi Raporu ve On Yıllık Plan*. İstanbul: MEB.
- MEB. (1962). *İlkokul Programında Yapılacak Değişikliklerle İlgili Rapor*. İstanbul: MEB.
- MEB. (1968). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1982, 03 29). *Tebliğler Dergisi*(2109).
- MEB. (1983). *1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu*. MEB.
- MEB. (1997, 8 18). *1997 İlköğretim Temel Kanunu*. (23084).
- MEB. (2000). *1998 İlköğretim Okulu Ders Programları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (2005). *2005 İlköğretim Okulu Ders Programı*. (M. Vural, Dü.) İstanbul: MEB.
- MEB. (5-15 Şubat 1962). *VII. Milli Eğitim Şurası*. İstanbul: MEB.
- Miller, P. H. (2008). *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. (Z. Gültekin, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Özden, A. M. (1943). *İlim Bakımından Ahlak*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Özlem, D. (2010). *Etik, Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

- Parlak, İ. (2005). Kemalist İdeoloji'de Eğitim, *Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pingel, F. (2003). *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi (UNESCO)*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Pole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rauh, F. (1937). *Ahlak Tecrübesi*. (Z. F. Fındıkoğlu, Çev.) İstanbul: Devlet Basımevi.
- Ross, D. (2002). *Aristoteles*. (A. Arsan, İ. O. Anar, Ö. Kavasoglu, ve Z. Kurtoğlu, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rousseau, J.-J. (2009). *Emile*. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, B. (1996). *Neden Hristiyan Değilim*. (E. Gürol, Çev.) İstanbul: İlke Yayınevi.
- Sandel, M. J. (2013). *Adalet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* İstanbul: Bigbang Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (1996). Eğip Bükmeyen Bir Eğitim Nasıl Olmalıdır? *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi* (s. 1-23). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basımevi.
- Sönmez, V. (1998). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, M. (2009). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Hayat Bilgisi Dersi Programlarının Gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, 402-410.
- T.C. Kültür Bakanlığı. (1936). *İlkokul Programı*. Ankara: Devlet Basımevi.
- TBMM. (1982, 11 9). *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (17863). Resmi Gazete.
- Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı*. (1975). Ankara: MEB.
- Tepe, H. (1998a). Yüzyılımızın Dönemecinde Etikler, Beklenenler ve Etiğin Durumu. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 59-69.
- Tepe, H. (1998b). Bir Felsefe Dalı Olarak Etik. *Doğu-Batı Dergisi*, 9-24.
- Tepe, H. (2011). *Etik ve Metaetik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Timur, T. (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Yayınları.
- Toku, N. (1996). Türkiye İçin Alternatif Bir Model: Sivil Eğitim. *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi* (s. 25-36). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Topdemir, H. G. (2008). *Felsefe*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tunçay, M. (1983). Siyasal Gelişmenin Evreleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 1967-1990). İçinde İstanbul: İletişim Yay.
- Turan, R. (2004). Eğitim ve Öğretimdeki Gelişmeler: Yeni Devlet Yeni Eğitim. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II* (s. 99-139). İçinde Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. (1927). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 2. Maarif Şurası. (1991). İstanbul: MEB.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği, 1. Maarif Şurası. (1991). İstanbul: MEB.

Ural, Ş. (1996). Bireyin Eğitimi ve Toplumun Eğitimi (Değerler ve Eğitim Arasındaki Mantıksal İlişki). *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi.* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ülken, H. Z. (2001). *Ahlak.* İstanbul: Ülken Yayınları.

Üstel, F. (2009). *Makbul Vatandaşın Peşinde.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Wringe, C. (2006). *Moral Education (Beyond the Teaching of Right and Wrong).* Netherlands: Springer.

Yetkin, D., ve Daşcan Özer. (2010). *Son Değişikliklerle İlköğretim Programı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Yücel, H. A. (1959). *Felsefe Dersleri.* İstanbul: Maarif Basımevi.

Yücel, H. A. (1971). *İyi Vatandaş, İyi İnsan.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

EKLER

EK-1. Özgeçmiş

Adı ve Soyadı : Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ
Doğum Tarihi : 20.03.1985
İletişim Bilgileri : Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, 7115 Nolu Oda,
 Cebeci/ANKARA
E Posta Adresi : sevalyininilmez@gmail.com

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Felsefe Bölümü	Ankara Üniversitesi	2003-2007
Yüksek Lisans	Felsefe Bölümü/Bilim Tarihi Anabilim Dalı	Ankara Üniversitesi	2007-2009
Doktora	Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü/Eğitim Felsefesi Anabilim Dalı	Ankara Üniversitesi	2010-2016

İş Deneyimi:

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Araş. Gör.	Ahi Evran Üniversitesi, Felsefe Bölümü	2009-2010
Araş. Gör.	Ankara Üniversitesi	2010-2016